(९)

कैयट महाभाष्य

कौ॰ ६ ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदं ॥ ॥ [illegible]
१ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

2

[illegible]
[illegible] बहुव्रीहाविति ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] पार्वतीनामपीति भावः ॥ ॥ [illegible]

3

के॰६॥ ति। निपातनादेव सिद्धे नञ्ग्रहणं विस्पष्टार्थं अकृतार्थ(?) स्वारो ... नार्थेनेत्यत्रोपपदं कृतिकृत्तमस्त ... पार्यभवति
२ महानिति [illegible] ... भवति ... पापमिति विषेधो [illegible] ... इत्यर्थः न
त्रुभिन्नकृतता [illegible] ... अनुपपन्नः पाणिनिना ... ... तिष्ठतीति ... भावः ... प्रतिषेध ...
[illegible] ... अनेकपापीजनसपत्नि ... इत्यर्थः ... अनेनेति ... इत्यर्थः ...
कृतापनेति ... [illegible] ... भावः अनेनेतरथापि ...
नभिधानात्र भवति किं पुनः [illegible] ... इति ... इति ...
षष्ठ्यभावात्षष्ठीसमासाभावः [illegible] ... इति ...
ति परस्य [illegible] ... इति ...
न्यपः [illegible] ...
भवति [illegible] ... इति ... रा॰
त्वान्वोकर्ती [illegible] ... इति ... इति ... २
१

धेत्वसंप्रयुक्तात् [illegible] इति नसुकृपन ... समासइति ... इति ...
प्रतिषेधो [illegible] अनेन ... विधिः ... इति ... इत्यर्थः ...
भावः ... इति ... अनेक ... इति ...
[illegible] ...
पूर्व [illegible] ... इति ... इति ...
परोक्षपरि [illegible] ... इत्यर्थः ... इति ...
नेह [illegible] ... इति ...
[illegible] ...
भवति ... इति ...
[illegible] ... इति ...
परेपरपरः ... इति ... समासः ... समासः

कौ॰ ८ यत्रतु चित्रादेरेवोत्पन्नत्वं सिद्धमिति द्वितीयमुदाहरणमाह पण्यहस्तीति कृत्स्नतुल्यात्व्यावृत्तत्वादेनिपुणत्वगुणक्रियावादिनो विशेषणविशेष्य
१ भावस्यानिष्पन्नत्वविनिपातानिष्पन्नत्वेऽपि कृत्स्नातत्पुरुषविनिपातार्थकत्वेन तुल्यानि तद्विशेषार्थकत्वात् कृत्स्नत्वं स्यात्पक्षिणः पीतवाद्यहंत्रोनिभाष कौ॰
कारत्वात्नानुमाध्यात्याः तत्कृत्पूर्वतुल्यार्थसत्त्वपात्तिपदे कृत्पात्पाद्यात्त्रयपरानात्रीपदेनदानिष्पन्नार्थत्वनुर्गतेनदाद्यपदान्तुविशेषार्थत्वा
त्रिपदानुपपत्तिर्नीतिपिपणणवहस्तादीपदेऽतिव्याप्तमतः अहीते यायादिस्तत्पवादीयोगः। अहीनत्वतिकिमर्थमिति यस्याव्याख्यानापयुक्
कौनातातीतरति कौनात्मकत्वानिष्पर्थेहिनीपाश्चैतिसमासोहीनवाद्यहीतीपानमितिनिघायादिस्तोभवति कृत्वाप्राप्तरभे यत्रापि
यायादिस्तः यत्नपसर्गपदेऽतिवकिपमाणेश्रहादिश्चवद्वा कृत्स्नाहीनपदितत्यश्राकृतशारस्तेनापसर्गात्वादेतत्त्वणभावेयायादि
किमर्थमिति स्तोणानारात्रत्वस्यमिहत्वात रति यत्नेनतुरितिकिमनेनतत्पहणांत्यवहितगतिनिहसर्थमयानेनतात्येवाद्हर्षपदस्यादिगतेमायायादिस्तत्वो
धनार्थंपदातिहृपविभानार्थपयुक्तहहणेगतिकारकपदत्वस्यादिपदहणमितिपूर्विभापानाप्रनार्थमिपरनेकार्थसमतुनातत्पयुक्ः यत्पहत
मिति कृदुहणपूर्विभापपाकांत्रदहृत्रशेषपातेः मिहारस्तपत्तनिन्नुणेवापुदिस्त्यवतर्थमननापदहणं नत्रुवाकिपयाणेप्यनेतादहणोपामे
स्येवमहत्तपदस्यमकोतस्मानेनतप्रववहितगतिमेवती निम्यनेनतापदहणमुन्पत्योहातोनेनतृणगतिहाश्रीपदनरस्पदोषः नतस्यावक्कपिति पावदादिनिषे तत्प॰
कालत्वात्पूर्ववहितागतिनिवृत्तसर्थमनेनतापहणंतकृत्त्वेत्र। नत्रपम्मेति गतिर्गतातिविनिघातेनहनेतत्यमेः पवकतिस्यानोनातितत्यमानुपात्मेहतवाद १

६

स्ययतिनिपोहत्वात्यायादिस्तोणंतोरात्नत्वंमामेतितामन्तर्थं उत्पते उद्ग्रतवादेनावनतमसमावत्पतणयपद्हकत्यायायादिस्तेषुवामेषुगतिस्तर
त्वतोमेम्यमातेकृतेकस्तोनाघातः पायादिस्तः यायोनिकृतपदहणपर्विभापुवोहतशरस्यकातनाभेघादि समासेकृतेमपामोनोरात्रनेमानोति
ततलरपवारः कृत्नोणउत्तरात्रनेमामोति तनमरपवारपायादिस्तात्वमपाः। वहुतित्यावकृतारिति नापातेपायादिस्तगणतित्याश्चाप्यमा
णानुममुवावकः। पणकोणगतिरिति एकमित्रिकवगतो यमवावकतमयकृहतादेरेनुकस्मातनामाननाध्यायादिस्तापत्यमातिप्रितुतानकत्ववता
तथामोति वचनार्थनेवेति कस्मोतपात्मम्पादिपायादिस्त्मणवावनार्थमनेनतापहहणंमिरत्वेः। पत्रपकण्वगतिनतमातेनतापहहणंनतपमोतत
मिरनेकगतिनिवितावयाख्यागतिनताणेतेनतापदहणेनयजः यत्तागमिः किमपेते किपमाणेः पीति कृगतिनत्रारपदस्यावनुपेतितिहत्रकृ वि
सनुवतवत्पवनिहृतानदिषुपदकार्यमिधर्थनेतत्पगापत्तवेननमपुरापम्यकवेनेनताभावानसमापम्पमिपनेगति कृत्पणामोविवेषतजनेमि
ग्रहणोदत्तेशेनमसमामसमपिहारपदपदवंपदेनोकृहरतिपर्वपूरस्पादतेः पवकतिस्याेनिविधीपमानः समस्यमनेनतापहणो। पर्वपरत्वादहिरोनुपा
णोतीत्पर्थः यत्पूर्वपरार्थनरीति कृतस्यापकाणद्वेनेनात्यतेनतपणेविभाग किपंतेणोति पूर्वपरपवकतिस्याेपमवतितेतानतणेगतिनापूर्वपरमपि
पकृमेति हहानिमतित्रणमाह यत्पूर्वपरार्थमितिवेहति हपरागतरति यतत्रुकर्मणि कोविवेपतत्तेपाकर्मणिहस्पतःहृहकमेपदहणनुवर्तनो
म तत्कर्मवाविनः कृतपदहणं यत्रेयायादिस्त्रहृयतेगतित्वपेनेतापहणातप्रमाति विहतिति पायादिस्तवकोक्तोपपदस्यहणप्रवानुवर्तनेनगति
पहणपमतितनानतत्पगतिसाः कृतत्वप्पापवादेनयायादिस्त्यमनपदरागनेकृत्वापवादस्यगतिस्यायायादिस्तापोः पर्मगपनतानयायादिस्वाद

७

कौ०८६ ५ नयवदेतैवनेनाथवर्णानरहेषराथैमभ्युदयारावेनलांवेपाद्यमि यक्तनमितिस्यवकाशयवर्णेनप्राप्तमेवानेनकृतमुनेनारसाम्नान्नक्रदनारियवकाशः
पुरस्थमितस्यः स्वमेवागतेति यथ्यारिमधेः वस्यानुवर्णमितिपहरणमन्यथाथमेवरस्यतरमन्यांगोपमोनिसाहानोन्हरास्वनेमार्थेनोरान्नेनरेष्यते
वनरहीति याथ्यारिमत्वानकृपहरणामपनीपपहथवकनेव्य गतिपहरणानिपहनोमेति मत्रलिप्युक्तरमारोकनागोणाथाथपराक्तरात्रनथामोतिथथा
णानिस्याकरानविधानुरेनोएानेवेप्रातरसाकमयोगाविमागानेनामाह काकारिति [illegible]
हेतानकाकार्यारितस्यपयोगानितनेनारसयस्याथवेनोविनापते हेवेवेति काकाररितिपाग [illegible] कथमितिचेत
उच्यते [illegible]
नतः [illegible]
हत [illegible]
[illegible]
र्णे [illegible]
[illegible]
[illegible] राम
[illegible] ५

८

[illegible]

९

कौ०६ ५ पीति। वचनसामर्थ्यात्सकलपर्वोत्तरं गेयवणादि शौनिकाद्दस्त्यौभवतिपतिहृते स्वधाते ऽभ्यावातवस्मद्दे दिशुलूषणादेशम वोनंबनातवद्यो मिनं नवपणा तस्मा
देशामव्यानित्युशौतिर्ति पर्वेपरस्यकलिमात्रिभानादपर्वेतिस्विनात चरितानेदिति सर्वोपवारस्तेनतुक्त्यम्भनिनार्थ पनिनत्तणागतनामाणाद्दष्टो विनत
धन्वमित्यर्थः श्रुत्यपस्त्यारति तन्तुत्वेवतुत्सार्थानिपक्वनित्या: इत्यनानिपद्दाणामनुवर्तते संनिविष्टइति ततः सर्वोपवारएवतुल्य: कत्त्वादिति
एवंविधानिपयो ऽत्रविर्वानिताः श्रुतहत्तरति श्वतराहाणामेवरित्यादुः श्वत्रोहितवती पाकर्पणी सप्तेनक्रन्वापवारः पर्वेपुरमकृतिमनामंपाद्योति
रद्दिन्॰ तस्यत्वादेवहोशिलौवाच्यते तकृत्वादेपीत्यर्थः श्वनीपायवकपर्वपवनरत्सनेनातौरान्वत्रिर्धायते काणानावीहणाणाशीवारश्चहणाद्दिस्कशाद र्म
गणे किंपुनस्त्वमिति कन्तपित्यर्थः तस्मादर्हणाशतिपतिनिषेधोपनेकेनविद्युत्तणेनमानस्यत्वात्महाशित्वे गेवावकारंकिराणपपतीत्यर्थः पुत्र
स्यश्चैति पूर्वपराफलानते श्वतापिरर्विपतिषेधोविवक्षितः गोसमासरति वत्तत्रयायायादिस्तु रः पात्रे निनवक्तम्बरः पर्वतर्हिमसपासिपाश्विन्य
क्षमित्यरोपः उपमाने उपमानमितिकिमर्थामिति पोगविभागकरणसामर्थ्याद्धि पूर्वपोणात्रोपमानमेवत्रनिपम्पतरत्नियम्बः रतः सम्पधिपोग
विभागेरणाम्बवाख्यानतम्यते नसामान्यमात्रोवप्रतिपतिर्योगश्वपंणारस्यात् शीहार्थपकृतावेवेति श्वश्वारार्थपहणामिति पकृतिग्रहणादेवविनिति
संबनि-इष्ट॰ शार्थोपकृतिर्वदीघनरतिवश्यः। रणाकृतीनेविशेषरतिमतात् उपमानमिति सेकारवचेवतीतिकर्वेपुमानरतिविकि केनत्समासात्रमवतिग्ना राम॰
शार्थपकृतिर्वमीनित्यमिति उपमर्गीतंदर्यमेनारोवपोभानुःशाहेवर्ततेनमरददृश्यतेपमानपर्वगणाक्षाहोतेषोरतेनसम्पतद्दणानमवतीत्यर्थः ५

ष नात्विकौराज्ञावेति दिवस्वरातदति पत्नक्र सर्वे गुणोनासम्पावः नत्रगुणस्यकान्तर्मेभवतिपवासर्वेणुत्कर्षति गुक्तेनगुणेनतुर्वेपवाने ज्ञापनात्
पामगुरूकरति श्वाश्वमाम्भागुरुकमपात्म्यमितिगुणकान्तर्मेमति सर्वसोवाशेति विकाविपपमनकान्तर्मेनगुणानिषधे स्वयकान्तर्भवहरणामि
ति सर्वेवाद्दःकान्तर्मेणववर्तन्तरतिपश्च: सर्वेपावुनरति सर्वगुणेत्रगुणिकान्तर्मेवर्तनेनगुणकान्तर्मेसर्वथाश्रुतेगुणारत्यर्थः गुणानंतोशि गुणा
संपपातात्सर्वसेनेत्यर्थः सर्वेपामितिगुणसंवेधपुष्टीपरस्पर्शोक्तमितिपयान्तरति गणवानित्सवाद्विगुणानावकर्पनिमितः पत्पपः सर्वे
पापरानादस्यात्तणधाधिक्तगुणापेरपातामिताप्तवेनोगुणारत्यर्थः कृत्वा इहादिनिवृत्तहिषरूत्रापरपमिथदेशिकेहउत्रापपस्थरणतरविकाविशिनष्टे
द्दिपाविग्रहणार्थम् कृत्वा सुरारति पक्तपासित्तगणरत्तेपमानिपमिः कृतं कुंरगारोमिभानविशेषवानेलमिसमुरापवावी इत्तकुरमितुम
विशेष पुराणरत्यर्थः तत्रत्वनगतिन्भानवुमामागोवावीनिवर्तने वनमासयुसपुरापवाव्यमति श्वाश्रवणमितितनपपर्वोव्यानिनतयुपत्यानताकारपो
विविधाधालतवानिनएवंकुरगाशोऽपिपयानीमकुरमिति तनश्वतनपहृणोयुवारीपमानेनासनिधमधानिर्गतितिसात् कुरापुरात्रतरति न
श्वदेवेनपरार्थपाणात्:। वनस्मपुरापवावीति वनमेवसमपुरापोवनसमपुरापो वननागरसायनमावतनमपुरापत्रयते समपुरापवानीवनगारेगोच
पणोवोननरत्कवावीत्यर्थः श्मेनलाडुः वनानांसमपुरापोवनसमपुरापरतिनेनगारावणसमपुरापः शांकुरगदेशेगोयते गहकुरमिति भानतविशेषवावी
विशिष्टसमस्यानाधाजनवावीनावकुरशाद्दः॥ ॐ ॥इत्युपात्रापतत्पटपुनकुमारकोतेपदाभ्यमिपरीवपद्दणाश्रापसाद्दिशीसेपारवपमना द्वि
कम्॥ ॐ ॥पनिकासमकारकामिति विद्यार्थकिंविरत्रालीसमीपमासः। पत्रपतिवरानारयः रदानकारकद्दपनोपतिपारपंति नयाकारकम्

६२

कैः र्द ।। होः पिानहक्रां मत्रौहे पिधानेनुमर्थेर्मानाभिधीयते विन्नकारिभिर्नामलुपक्राः श्रीपूनर्दति एवंवनर्हिहोषणामविपूपमत्रः क्राकत्रावुनम
६ वनीभिमूराहगाण गतरपीति मत्राक्रामकाम्पक्रामकगोह्नाभिधानेनानाहिहोषणाम्यामिक्रामकतन्नमिश्रवपथापटंकोपतिभीष्यमिसारी हेवर
त्रपेति शेषविवत्तापापूषी हेतनकाण्यांकश्रीचेतिनिकाकपश्राणाम्मनानमपतिश्चूभूारहपश्री नुभूतामावसेव येतनकाकमिति करणाभिक्रेया
पोपुनाविशिहारहत्यवापिवेनोनगुक्त नीकाककेताभावतपारपातिपयमभितेतावनकंगानिकिपाविशपणमनः कर्मकाकमेनतस्मारपिनुरत्यावि
भ्रांधांगानत्यावसमानाधिकरणसमासउपपद्यते शृष्यकृइहरणामिति पंक्तिपापुक्ताणत्यश्रीगत्पुमर्गमिनेषयोनास्यंमनीतिपवृः किंको
णांवोपेति कमणाकिपापेतमतिनिसोगतित्वमितिभावः श्रमन्मानापरस्याभावादिति गतिकाककोभ्यांमन्नुरत्नं मवंद्योकिपापावाचिते वग्र
देतमेनोन्नापरमासिम्नुपपरमपिधानत्वधिकारिममपीभिर्रं दुपस्पपतिमित्रपुत्रनरहोनेनापिकरेतनपवानितत्रेकोर्यकतोचेति वाहरस्म
त्यैश्चीधातुपस्पपसमुरापपा(ग्रहार्थे)काङ्क्षणामस्याधानोविवात्रापरेस्वाः स्वादिस्यर्थः श्रणीति श्रुअपक्ष्यापवारोः श्रुतनत्वरः प
२ एपक्रियेति स्वत्रपव्यादिंकाप्यंपमवाव्याक्रियेत्यर्थः श्रातौवक्रियापाराभ्यांतनुपवपतिगत्पुपमगीमेतानामंभाः पार्श्वक्रियेति क्रियाल
पार्श्वक्रिया करणमर्थमतिगत्पुपमगीमितेभवतः केवलापाप्यवहारणनागनाहल्लनानामहपृक्रिमावाविहरतपोस्यहः मिद्धरस्यर्थः नचकश्चिकेवे राम
चरतिकेवलक्रियावाचितान्केवनरस्तुक्रापिनात्कशोर्वकेवलानमनेनात्क्रांमितिमनावारपति भनुचापामिति पर्वापीति तस्मात्काद्के ६
महितापाम्यक्रियापाः सर्वत्रपतिपारनानमणीयणापकारीनानकश्चिदूहरःगमपवनामिति पांचेत्स्यर्थानातकाककामसहवेचक्रियामिधी

पते श्रपचतिमणमिति पचरस्माएंतेनसमासः गतिकाकोपपदानीकृदिः सहसमासवचनेवाकृपवृत्तस्थेरिपमतपमर्थीपपरागमारीनांकृदिः
महसमासामवचनिरस्माकृपवृत्तस्येति मनुकृदिवसमासरहितनेनसहितानेनापिसुपृत्तेनसमासः प्रवर्तते मन्त्रमस्यापिकृइहणेः श्रमहितनासिद्धी प
निःसत्या कालसायनोपपदविधिविधापाः क्रियापाश्चाभिधानात्केवलापारसाहा श्चात्मनेपुनर्गतिः इत्याविवक्षिप्रमेयाति धातुः साध्यरूपतां प्रतिपाद
पतिश्चरसपन्नरूपस्पश्चर्म्यंविनिप्तासत्याष्टकमर्थापिमितिभावः कुत्रचरिति श्रमिहपराविहश्रापतीचानिनिर्देशपपरगपराविहत्युपराविभिः चोदे दिः
संत्याकम्मारिगोक्रिमूकपमिधीपतेतथापाकारिभिः सुदेः पाकारिकोभावः क्रियावर्षीति येनमोक्तपाकःश्लाघीकिपापपराश्चपः पत्पपत्त
देवमस्यामिधानाष्याप्राप्यानेककृइहणाम श्चन: उभपंपश्चकर्तामिति समासमेत्यपिमहतामत्राप्रपरारोहिसतउत्रापरपदहणमपि वेत्वासमासीरे
ति श्रेणोदायविधानेनविशेषः चपश्चापपिनुमित्यर्थः श्रुपचासमासनोत्रापरश्चनापरेनवासमासरस्यर्थः इदमयमकारांत पष्ठीरासमासोमो
दासंतमिमधते कपनुसमासातन्ताप्यामोमोनिकाचेषुजितवनृपम् मेनकापिपानः पूर्वेसारोत्नमुमितिमिडिति श्रत्रचदति श्रचकाः समासमसाव
पर्वोपीनापरसमितितेसाराश्रतेनप्राप्नोति चपश्चाहोहिति मकारानापसहवानपुर्वमुमारेः श्रातकहति श्रत्रकपदेरास्तमोमिधानेनचउत्रापरम
कापितेनमिधाते समाप्तेनुकापर्पवानितिमिद्भाति काद्वपूर्वमितमापवासदनिश्रूतकत्वादेनमः पातकापिपूर्वमपएकाद्यानेश्चसामपेउरानेभी
वीणानिश्चितन्सुणामिरसनेनभवाणामाच्यमदुपसः कृपानमिन्याति नदीसामग्रोपचौराश्रपाव्यानिस्पपवकरसारोतवकापिपूर्वमित्येनहाव्य प
नाम्भनकारोतिकथ्याथानानत्यपवारोः पवत्नमानपर्वान्मीवाचनेभेपरोपः पथाहस्तादिश्चापरन्पप्राप्रनाभामृपमाणारावल्लाः न्यासात्यना

[illegible]

[illegible]

कौ॰ ६॥

स्मृतार्थिनं तरापनार्दं तेरा त्रनेकुजेत मात्रांतनतचूरिवेयेपि त्ररात्रनिद्र त्रिलरोणापि विद्वम नत्रनन्यपलोग्रामन्यूत्रांतनन्मास्थैनेनरमि बुद्धत्रीरिम्नतेणा
तपनाचननात्तूद्वीखिद्वानस्यापनेन पारिः अत्रपुवद्रेसन्नजर्यति नद्रनन्यरणान्मः मात्र्यत्रपुरुमर्थः विवक्त तेमा रीतद्रेधीरिम्नतेपार्थः तेरा तंत्र
निर्भयपत्र ॥ ३ ॥ रत्नपाथ्यापनगपरत्नुत कृपनकृतेन [illegible] पपपमात्मा पमादितेपपारोहितम्नाद्रिकपारचद्दितेनाः अनुगुणवरद पाकृ
तेऽधीमिति अथमाधिकारे पुण्याज्ञानारवधिनिर्माणात्तूतमनर्था रितिनिराहिंतु तेऽपुत्रितिमनात्रातिपन्नानः मानानुर्वरांते उक्तापरे नेनात्मकृ
कर्मेनन्यानन्मान्यत्र चतुर्निकचमतिविभक्त्याम्नस्वानारकानेनपाः एवंपरीज्ञापरंपागंतं धैनमारिंतिमानर्थात्तत्मानांनद्रेजुर्गाधिकाः अथवाको
पौनःपुत्रतन्मविंधे विवक्षितमित्तूणाधिकाः प्रागात्मनः आयुगांधिकान्तरिति यमवपद्यानेत्येवविनत त्यापररतिमात्मर्थाद्वधिपुर्वाधेः कान्तेन
सप्तानामनंतकृत्यानः कृतिवित्यनंतूतिमानमर्थात्मानामाधिकाराद्धत्यापरंतन्मतेन कार्यात्मविश्चावधिमत्समानामरत्नतः सम्यक्त्वतुणाताद्वे हेतोपरत्वानदति
अथः त्रिःमीकरोति पयपमत्पहोतिकांतिकेत्यनिरनिपरोज्ञानमानात्रात्रपणात्तत्तूकु भवतीतिदायकतिविवकुतत्वात्पप्नार्थी वर्षत्वकपनउत्तरपरोगधिकाएनि
नवत्पण्यवाग्निपरोक्षनत्यभिधानानामिता हेतपोत्मात्मिति पोव्यातृस्मात्रः भवति हेतापीतापाचत्पनतृपमताद्रेतोनान्नः वाक्यनरमरारणांतत्रप
त्यात्मः अथविमत्यपेक्षनांतानाणावहित्तनमस्मान्तु तूतसंनपत्तूतारंतानात्मत्यात्मनिहितानापोत्मांनित्वनत्हत्पात्मवति यत्मानोलक्तात्मनिति विद्यारमपानः
वाप्तमाधेमि सप्तानामविकारणेयेतापदेसमरसमर्थताः पार्मनंतिपद्यानन्तयामिनिवतिवेधसमवकर्यपेवायात्मसमर्थातिश्चकः केवलितिपेणगति प्रपको प्रकृ
तापिरमनाप्पात्मपदरवांनितिमावः नतो पमत्मिति पमनमापकतानामसमर्पतिपादनापपतितेवद्यपकर्पाप्रपत्तपपः प्रपोगः वस्तुतुसमनामानुसाधिपत्ते ८

पः तत्पनेपाकृत्तुमपकवरेवति अपौत्तरेवो यनेसहानवर्येतरवंपैकृतनामनामेनुवंतीतिलेकाशायमकत्तिरेके भ्योपक्रान्तिमपातिकृतेलोकानुक
इत्येवमनंति हितंहितामिति भावअस्मपमङ्गोणापिदशक्तिविधुर्पदेत नृहोताहितमवकस्नपीवतेतेपपात्रहेकवरिति ॥ अथ निदानारि ॥ समानंत
पा

पमन्तेनार्थमरद्दितनबुद्धतानवगमारपेसंकुलतमात्पविपनिताहितपपतिमामानमिदात्मामापपपपरेकतमभवत्येत पद्यांनंतपमेकत्वमात्रपकुवा
र्गमेनतूतकमतारिवविदेयपकुतानपकृतपरस्मतूतमात्मानावातूनानार्यतूतत्वपार्दवरमस्मप्रत्येतानात्मेसमपीनवतिनतूमिद्यानितिणेदपमातिपदिः अर्थेति
सर्वसंकलात्मिवेपात्रामपविप्रागेनेदेकलमंतवसाद्र पत्वेषधिमाः सर्वमतूमनिमनोमाचक्रितापकमपकलनार्थेनपाविरेपाः कतिमूतनापिस्मना
विशेषावनामावपात्रावकतिमानपतीनरत्नारारीतेशप्रवेणारेकम्पनतेः प्रामनावनः कार्थिकारमारीभानमरेकमेवविकिपाचीभिदावतारेक
त्वावानः कृतेरारतितनयः अविवर्णनाभारोपकृपणातिवृत्तादेकत्ववेनापः केलोकापीपकृतरत्यादावपुनरवुयुद्धिधानाहितनवनृत्तात्तममानन्त
मानोः रूपं तेनेदनिपपकृतानामनानोनानवनिनाकात्मातूतिनामातेलोकेपपुनपतेनविदेवकारपक्रमर्पमानाभावात लोकाभावमकरत्ता
रापपातनिपवमि तत्कुतानेवलोकात्मानेनवर्पमानरानिलतिहितवबुत्पगुरंपनताहिसाद्रःशेपुपमरति गेताहेप्यहतववत्तताखपवेहस्नदूरक
त्मवाचकनेवेकनमहविमनोमर्विवहांमेमानेति पर्वेवर्णापत्तरांति बुर्णाहितेतततस्त्रमनोपवर्गाधिनेपवानी नतुकृतनपनमापेतमिंशवकतं अथम
व्यवसि अभ्युमाध्रुःनपमात्मगारिपत नवनमाः अभ्यमाधेरति हतिविवपूर्वाहिनेपार्थपेपमीतकृत्यसर्थः पुराकृतवति चात्हतागदानमेहरिपिवर्गतां
त्मपात्मविद्धपनतरपारानेपद्यानवातूताहिपोनेतविपुरितिविसप्तांगमेविपारानेकत्विवेनेतरविरक्कतोपारानमग्नु चानाद्रवि अभ्यमाधेरति यात्रा

कै॰ ६
२
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] राम॰
[illegible] ९

[illegible] अ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

अ॰ ४१

कै०१ १० ति पचापपमेकापकेपपमकाककेरस्यत्रस्वेपरश्रकतित्स्वेनभवतिनाचणिकतात्मत्रमीसमासस्पर्वत्वहेशणाणाराद्यपिरुर्वीपदश्रकृतिस्तृणमाति
ज्ञतोपपधिमेत्रतापामितित्रतिपरोक्तः सप्तमीसमासोविधीपतेतुघापिस्व पतिपत्तिबात्रभाव्यमित्याह मेवात्रेति पर्वपरामकरात्वेत्यभावामिमर्थ
स्वाभिपतेरितोतुपाह किंपमारोति चपमर्थः सहाप्रहणाचहमोलश्यागाणारस्वाकृद्धः नत्रिहृतोमिकृद्धः इत्येनमाक्रिपत एकस्मात्तदितात्हि
त्यविधाचात् लोकेचेति कृत्वाएवस्पहेशाणारपमत्तवृत्तिजना: मात्रतिकालाप्रवलित्यर्थः सताप्रहणाचहस्वचमिदं वेत्तामग्रहणविस्पष्टार्थत्व
हिस्फुटायामेप्रापाभवसमग्रामतापग्रहणोचकृतेः संहितेन कृतानामिथवाचापिति पावापिरकालान्तीमितिमपमादुरीयोकोर्थविकल्पात्रणेति
हिः चसंतेमायामपिकारवविकल्पेणेदृष्याराविस्मनेदिनौपेद्धीमिपमनानुदिः चंत्रि चंधेतु नेत्तमिद्धेतिपवितेर्चस्यात्मवर्विकुत्प्समविपर्यविभाग
तोनाणोपमस्पद्धिसागग्रहणमिति सांगग्रहणोचवर्णपानेस्वाणाद्यस्याः सप्तम्याः चवसुकोविकल्पः अन्यस्मात्वतत्पातिधिशद्वतिविपर्यविभा न
गसिद्धिः चथोनिरुत्रमिति नराविकल्पनिषेधपोर्विपर्यविभूपादितानागमेष्टसिद्धमावः सर्वत्रेति चक्रवंधमित्पादेरंगर्वत्रयस्त्रातिचाना
राष्ट्रत्रापेरा हृक्ष्चतिषेधः चवतूमसेनेवंधरा हीपवृत्तेतमपावनेतवृधातुपानिर्देशात्स्पर्थः नत्तम बडूलवकनोरेति प्रकृतत्वादसुपि
निवृत्तेपमापिः ष्ववातिसमंतणहरूतवाकिपाविवितामग्रमीसमतेरहस्तकिपातानिमित्रापमेकारेविधिदिमितिहिगेगिनपस्पनेत्व
कृत्यत्रवादिति चपहत्रकारितवादित्यर्थः नहिवडूलगहणमात्राविदितकोविपर्यविभागसिद्धः इतनात्वपादेरर्णंत्रमहत्तवमन्य एष०
मानस्पाह पपहतनमिति ङलत्वेति पतनिवृत्तिश्वपवसाकल्पमपिकारेणमत्तरस्पाहकारकेति कृतनकारित्वाहलत्वमिम १०

द्दः कृत्कमपिपाराद्वलोनापपनाम्निवंधमहाधारकृतत्वंस्यादिस्याह कार्यकर्कवेति सापकमपिकराचिरसामर्थ्यार्ककृतत्वंस्यादित्याह त्रिकर्मके चेति म
केरामर्वकार्यनिस्यादपतीत्यर्थः इरानहणपवाचारिति प्रपान्यहणहणानित्रप्वेनतामंतरस्पर्थः अवतणमिति सामान्यनतत्पत्रत्वपहणादिपक्षविपप पिमर्व
विभागस्पा प्रतिपादकत्वात्तथाकार्यके उपमेपामित्पपमागाहकाकरःतिमधपाच्चमध्यात्रीपतरस्पर्थः अवदृपपत्तिरिति पातिताम्यमहातवहमाधार
तोनाननुपाचातीप्रतिपादनेकिपनेनचप्रतिपरपास्पादाकृतात्व हलादिग्रहणोतकर्तरयरिपर्थः सर्वकेरकारिपरमिति व्यतेमेपःपमिपुतेतनपा
रिपरमवधेरात्रापुरिपरमिमिपुनीसमासः तेकृति वेरपूर्वेविभ्रमणान्यवहारान्नेराल्यकाणेपिनेनेवबहुलादिणापेत्तमपूरहाए नेनेतत्रेचारनीपिवा
पहणमेवकिपताम्पवहिनेविभापाचार्थ्यमोकिंचदूलनहणेनेति पतत्त्राव्यय्यमेसारति पहीयाचादशकियद्धांपचपतेमनारस्पहसांसर्थः पु
नःकापपुति अपिविशिषमेतेपमकाणेतोग्यापतिपेपहणेनकेतेत्रमकाणेनः पुनरस्वेपा स्पतिवडीहिःपदपुष्कलानाप्त्यापपिनद्रवीहिः पर्ने
तेनतत्परोत्रापरस्पहणमिति अन्यनिरुत्तिपादात्रस्पञ्जतिकोपिकार्यपूर्वत्रिः आनःकार्यमिति करोतीर्थः अव्याणीर्यविदाणानामुपरदादिम
त्यापनुः किपमाणोपीति उः स्यानेपः कृतोगणाम पादरतिमवार्थपचतेदाः स्यानेवहणहपनुरुश्राञपेणाह नेपरीपदेति पुत्रेःपीतिस्व
नाकीधः विप्रातपत्राराविसंधिमापः सेवंधमिति अकाराहणेनसेवंवानसंबंध्यतेणपुत्रदिनमेवध्यतेणमितेत्रीतिसंबंधान्तरस्पर्थः देवमाः उ
भपत्रेमि॥ ॥उत्रपररूत्वादसंदपरलेचेसर्थः लोकेवेरपादिति साहचर्यणणलोकवेरपोःपमिद्धाहेरूपमाणमवात्रीसत्रानहिःसर्थः महत्तिनपः महराव
म्भातः रूजोत्रापरपामिति समस्पमवतत्त्वमापनापविराविस्पत्तयदर्ये सहमायादोनादिपानिपापत्वेनआपरमन्तुसमोदिःसर्वनामस्पानपोनिराणा

कौं॰टी॰॥ रपालंभे चापि तत्परणान्तेभ्यन्तरत्वे परस्याःणार्थैःस्यमुनियाम्यते समासान्तूपमत्थयमाहिवृत्तत्स्य सुपांमन्तुक्तिनिश्लाघ्याकारः एवैवकुरणम्परतो॥ ॥
११ इत्युपाख्यातेनप्यरूपक्रमण्टरूतेनरात्मोभ्यर्थविषयस्मात्स्यामपदत्नोमेवारेषथमपमान्दिक्तम्॥ ॥ ॥क्रियापः पूर्वम्॥ ॥कृदुपमिर मितिमप
॥मेः प्रमाप्यमिप्यत्रर्थस्याति निमित्तनत्सत्तोसमा पितृपुत्रकरोनत्पत्तति निमित्तमात्म्यपरार्थत्वात्पूर्वपरणतेषोणात्तदवरस्यापिमापितृपुत्रकरोनत्पत्ति
निमित्तस्मात्परार्थत्वात्पूर्णात्तेषोणा तुवरूस्यापिमापितृपुत्रकत्वविनानेसमानापामाकृतात्विसर्गस्यमाने एवमान्नस्मात्पुमशदस्य पवत्रो
निधीपनेनेनैवपुमान्भापितरोत्युपमाने भापितृपुत्रकर्यदृणामानर्थमोत्रु पशानेणात्पमार्थमम्भापितृपुत्रकत्वात्तोतोः र्धवत्वनापितिस्य यत्रेष
मावालत्वर्थकंमापितृपुत्रकस्यदृणात्स्यात् परात्तुभापितृः पुमान्वेत्वात्तुमभापितृपुत्रकत्तेषायत्न्यपरार्थस्यार्थीपतेनरासमानोपामाकृतात्विन
स्यवियोषस्यमान्निताभः पुंभीमापदति स्त्रियांवर्तमानस्यापिशिरस्यानवपवनत्राणाभेसबंधः एवहत्रिनिमित्तमाभेत्रीरिसेसारोतुपुंस्त्रिवत्रेमा
नसावपवत्रेत्राणाभेसंबंधर्त्तनमपमानाकृतित्याभावः एवतत्पतानत्वशो स्त्रियांवर्तमानोगर्भविमोचनत्यरत्रिनिमित्तमात्रपतनः पुंस्त्रिगर्भावान
मितिसमानाकृतित्याभावः श्रेणीभापदति श्रेणादयः परिमाणादत्रिभी पितृपुत्रकः सप्तवत्साराद्यपत्निवंधनप्रत्यभिज्ञानविशात्रत्वानिवव
नप्रत्यभिज्ञानवशात्रत्वभेदेनावलीयमानारात्नारस्यावनेतरतिनात्मिमानाकृतिलमेवकुर्ण्यारापदेभापितृपुत्रकोगोहेहस्त्रीविगः पातृश
गोर्दर्वाविकात्राविपत्कोषान्तरविशेषोत्स्त्रीलिंगः कृतंसोत्रपत्न्यरति गर्भेशुरस्यागर्भेसवंधः प्रत्रत्रिनिमित्तप्रत्मिस्ति पाचसमासमवति ९ सप॰
पंरेत्वविवर्जितः एवतत्यतानत्वशोपोपस्यापत्यवत्सवंधः समानप्रत्रिनिमित्तमलोनिहितेपामावः एवपीति इत्यक्रत्तनिषेधः प्र ११

निषेधात्तारोहेनतत्पुंस्त्वमवपनोप्यर्थेः।स्यापवानावमिति सत्यामेवानत्रुत्रेपर्यरामस्याथी पतेनवस्वत्तनिषेधरतिरत्रेस्यात्तत्ताप्यपतत्समवेदः।भाष्यकारि
णामानरः परपणमेवात्राबाजरूलिरेविनामत्तस्यामीस्त्रियांपारविवस्व नेत्मवरानत्वर्थमहाहारेस्त्रीस्थारानविपृवत्सहोभवति किंपुनर्मितिपराल्लोपरूपा
सुर्वतेनरास्येतेनाभिकापत्नि भेत्रुत्रीनिरुद्धिकाप विहितपरावास्थित्यदृणाभवति तेनभापितृपुत्रकात्पुमान्त्रः स्त्रीपुस्यपमापुवहुवतीमितस्त्रार्थः मेप
धेतपरात्तुस्त्रीस्थवावीताय स्त्रीपाटेनोन्येतेनराख्यस्वदृणाभवति परात्तुस्त्रीत्पपुंवत्त्व स्त्रीशुरेनोन्यत्तेनरार्थपदृणाभवति तत्रार्थप्रदृणास्त्रीशद्यपुंस्व
त्वर्थस्यतत्रापरेतेपुनर्वोपपीतुपपर्षाः शारस्यदृणेतुल्लोराराणिणः उभ्यापरेनतुशरुपमपोरोपपोवपत्रिः कर्मधारयेनगीति पुंवदिस्यानेनतुत्रेनिर्धानेतुवत्ताप्यतर
निपमनाषतुः कर्मनिरंवाः पुंपिति उपमानोपमेपुभावनिपपोवानिनसत्यपमानेसमस्यापनवानावनित्रोपभेदपौतिपारुण्डनिपथामभवेनाकर्मधारपर्ध्वक
ससेनकामपत्तारत्स्यर्थः पुंस्त्रिवाकीयत्त्वपमापामावात्स्त्रियामाभावोः निमित्तपतरनिमत्तवतीनिवाक्यशेषः कल्यनेश्यामिमन्यस्यपइत्यथमसराह्रु जातिपरिक न
स्येति कर्मधारयतुसमाणापत्तः मनीभापीति एतत्पासादृष्टेनरानानोपशालेनग्रुतिनमिकाप्मरत्तनकामतेत्तेकरतेश्रविरुतनुमनन्यवरिनिमापितृपुत्रकादेश
श्राम्याकारोसितत्प्रिस्तातुर्थेस्पानिरत्ततत्सकाराश्वकावसेसमा। नन्वत्र स्त्रियाःशविष्यारीकामनिषुनेकाम्यापितिरुद्धिमेवियमानि एवंतर्हि
स्यानिषद्यावात्पुनर्नेकादुस्यानत्तत्तेमम्यते अत्रापरतिमित्तनावृत्तौषस्यपारिहतेः स्यानिवतमावः स्यानिन ह्रावीपविचोरितः स्पादिति नन्वस्या
निपंडेकाम्यवपत्तापत्रिनिमित्तपीतायः स्यानिवन्यमागाश्रितत्वोपत्नेतेवंवकत्यस्यानिवत्पावोः स्त्रीपरित्वः स्यादिति नेषदोषः श्रूपेरिभाष्णार्थोपधा
रोपम शुगवातत्यात्पत्रिवत्तेनपरिहारात्तथा स्यानिवद्वावोः पिवीरितः पौरत्नवपवति भ्रानारिवपिति पपपिमपश्चात्पायितेनत्थापिमानकाम्यारधे

कौ०न्दि॥ कतो वर्त्तीयानिति निपर्द्ध रइत्यपि स्यात् [illegible] नमिति गापान [illegible] इतिनमिति पुरस्ता [illegible]
१२ म मेव न्याय्यं स्यात् [illegible] स्यान्नित्य [illegible] इत्यादिकाराद् [illegible] मितिति मत्वर्थीय [illegible] इत्यर्थः
[illegible] पराभ्यां [illegible] समासान्तः [illegible]
[illegible] इत्यर्थः [illegible] इत्यनुवर्तनात् [illegible]
[illegible] इत्यर्थः [illegible] इति [illegible]
[illegible] इत्यर्थः [illegible]
२ [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] इत्यर्थः [illegible] इति [illegible] एप
[illegible] भाषितपुंस्कात् [illegible] १२

[illegible] इति [illegible] कालिका [illegible] इति [illegible]
[illegible] कालिका [illegible] इति [illegible]
कालिका [illegible] कालिका [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible] इति [illegible]
[illegible] इत्यर्थः [illegible] इति [illegible] उच्यते [illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible] भाषितपुंस्कात् [illegible] इति [illegible]
[illegible] लौकिक [illegible] निपातनात् [illegible] लौकिक [illegible]
[illegible] इति [illegible] उच्यते [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] भाषितपुंस्का [illegible]

कौ०ई॥ पुंस्त्वात्स्त्रुटि तिथमस्यत्वतिथिच त्याश्री पंनेमराशेव मास्वयंमागर्थवंपाडी मूढ भार्यरंतिापडी मारणोत्नू पंरेनानंतपेभावात्तप्तं पञ्चडा शुभाशेषडी शारसानं
९२ नमोनमेत्त शावः इतोपश्ची कम्मनंतमथ्या र पत्नञावः कस्मात्प्रमवतीति भाविजतपुत्रकारिति तकेरे तेनसमस्त म चेतस्माते तेषोशापरेनानंतपीश
वाम्पहू शारदत्यपुत्रदा वा भाव: इत्यमम्या विनपुत्रकलुम तेनाणामसनेनाक्रामितिमलाचतन्तु पांते उत्त: त्रिपम्पृहिपारे तात्त्वेनाद समना पादिता
याकृत्यनाइति पदृशीशापद्मशताइति गुणा भाविनपुत्रको भार्वीतन्वाशोलिगाविनिमावः श्वातस्थत इति तत्पञ्चपारेवणाई वेचसमाने पत्नीतितिमेतप
इपन्याशेषुंनिमित्युंया पत्नीतंदशानी मावार्पः स्वाभिपापपक्काणपति पद्येनशैति कल्पाणपदमनिकेति पत्नीन्यपरोथो: वृषवा सामस्यतनतोथी
नत्राक्लिष रुणा: शुभ्रानसत्यपू शाणीत्रमाणपोतिमिश्चमासोतो: विप्रशानमह्णापाणव विशितन्मयम नमवतीतिनेह्यनंषु निरूपमवति इत्यादि
सर्वेनवदत्वीशेवातिपराशेसाभावाभ्यनमनाशकेति पांपिढकयुपिति प्रश्नाक्षेति उद्दतात्मपवात्वीमाननमाना नतनपंचेनत्रयणात्पोतनयेः समपाशोभ
ग्रापनवपनुष्यवीतिलपियार्थिमानपशर्थनुपवेधानत्राथा नागिराई: मध्यानेकावपस्सपानासनानस्वोत्रशणाभिमाद: वोम्मिता पदकत्यपण
पाद: पत्रकचेतिपत्नानदस्सपाजनास्यातशीपकेत्यानिपाद: ग्रहकनिति तिनावितिरणपाणपा पानचाहाना तरस्यपावायणणानिनिनिन
पस्पय: प्राणातनमास्याविनां नीत्रुतिपुत्रशाकुपनिविधा भाव: अतत्पोनिा पत्वेवतामाहारा तनाविष्णा यत्रितित्युनूतत्पय: हाणिकमिति पाणु
तेपुरवाशेवानाम्मानमराहस्तिनीमा रवमपश्योति शेषतदत्तमन्न्याम्या निवतारानिदवताभाभास्तित्मितपुत्रनालहितरतिरिताशपोतनमानिदितपुत्रदावीति राम-
वीपति दक्तुउमाश्रुत्सनेनात्पुत्रदावीनभवति कुमाशरदत्यानमसककोपदहरणान कृपेनपरति दपोतोहिताम्पावणरिविनिडी पनकापीपुत्रदात्वेपे ९२

नेपेशिरिवेपरतिम्मात श्वणापाति पांडुनितिवावद्वनाश्विकुलिम्पोषुत्वकम्पररितिवाडकुल तत्पुंयदावपतिथिधाराशो पिपदस्तिवापोति कौसिम्परति कुंति
श्यायपनंगांगसिलापदतन तनपुत्रडावमतिकोयसिनवागोति मयनीतदशादीपात्मपुनरवजानोप्रति परिपुत्रानिति श्वतरस्यपनीयामपसरतिवस्य्याने
नवल श्वाश्चयरस्वानमिश्चातिपि वेपणाहितप कोहिस्मायपत्नापुत्रपसनपपापापनतत्वानमिपापि गाम्पोवणपारनि गोत्र स्थिपा: कुन्तनेणावनितोमन्त्रपस
पत्सपपपत्र दावीनपाणाति तपपुत्रदात्र इति उतनमपतन्ति निरेरशोत्रनि तस्मादेवशार स्वाविधुरशीत निकृतेमपत्नासुपत्नामितितिनपायि
पुत्रटविभापतन्मनिशाति कुते भात्रति नियुपापोशादिन: तोष्मोशगतिमनेनतत्सपुत्र शवपनिये वानवपर्दवात्सस्मितितनिमातनपप इति मिनोशीना
हमः निनाम्नातिनतिहरनंतालविधानारशाभाववत्ते वेशदानिकशेपानमवताति दसोनिवत्राणनाशमम्पपानि दे: स्थितिनान्नापानिप्रवायाः
वाने तपानेनमनुष्यानि तेमवितेपावपाणावेपपपस्तानान् कश्यपानानिनस्यानिमिति योलीतोमममानाविकुरुएणाक्रान्तावरे पोरणानिश्चनापणार
शीतपामात्यात्तनमन्नेर शीतीपमानितीरेववेर तेनिसत्वनदिकसाएवकुर्मलानकश्रीलाविलिमामापानाथिकाणएपम् नकोप श्वायमनिपतिगिति
पठिततवत्तपमितयदं पुत्रदावपात्रस्मति श्वापमस्यानिकमार्पतिपावत् शाप्यमिकीपरति पमुवकोपापंतिशेषपकारिम्पसाश्रवेतरपपत्ति
कुपयस्यपः तत्वभूमादर्शतिपत्रदावयस्ता: वास्तुकिकीपरनि भालकानितिविधुतेनाभिनिवेश्यातकेतिक: आपदकिकोपोमकारनिरशादरकेतानवि
पवारिलित: विविधपाति वयापीमानेवामपितपुत्रकलात वेलनिपकपति श्यापमरिधाक्रिपरसया एवंदेति पोपेशपताद्यामाना तपेपुरुपवि
पपपविपारातापनापाक धार्यात पाकशापः तयपतवोनातीनतेरम वपवारो: नारिदवाराप वकृणार्थति पेकदारः किपादारीपरकलानिवानिनेत

६३२

कौ॰ टी॰ १४

भेकोभावइतिभावंमनातेन्द्रेनिर्पुर्वनिषेधात॥ स्वांगाचेनः स्वांगाचेनरस्येनावन्तत्वमितिमनावार्तिकासंभः पुंवत् किमर्थमिति कर्माधारयेति
पाः पुंवत्विविक्षुः पुंवत्वाद्यो मानीपरेर्त्तीपयोग्यमिति मित्यादि [illegible] प्रीतिविदृद्यपिपवद्वा वोपयाम्यादिस्येवमर्थेन॥
न्वेवाति शुभा [illegible] रस्यर्व्वविधयः स्त्रियां [illegible] अविशेषित्व [illegible] विधानान्तम्भवति इत्युक्तार्थमिति [illegible] बः श्वत्रापी
ति [illegible] मनागिक [illegible] पुंवत्कामि त्यादि विवक्षित [illegible] पत्त्वनुलिंगविशेषतउपकामकृत्यवामाविवृत्ततत्सपयाननामपूर्वत्तिहर
तव्यमिति अमनत्सेति विवत्तया [illegible] अनुन्तपातमिवाने अमुद्रकोरिकीत अमनेरेवामत्तत्नकुरिकाणामतक्वारिकान्ताममुदो
[illegible] वापुवाहकणामिति उभपतवापाः [illegible] अभवति वापुवाहकोरेकवामाप्पारेखनेसा [illegible] रेखनाढेढेवत्सप्रपप
दर्शाहैः [illegible] [illegible] विधिनिषेधः [illegible] सामापचारे रेवे
विशीपनेतेनाः प्रचारविधवापेत [illegible] तमीतमात्र्वविधये [illegible] रित्यादिवत्त [illegible] रति [illegible]
कान्न कालिमस्यरति कार्यापात्रानमुष्यतेकालिवारमिति [illegible] मनद्रधयेषः [illegible] अत्रतन्कापधाधापुष्करित्त्रपुववद्वावः प्रतिषेधः रादिकें
ति इत्येतः पर्यलद्विमिन्मान्वेसाण तमानत्रेत्विरुकृतकः [illegible] वान्करतिकः नामिनारि [illegible] वद्धावः [illegible] तनाभिसाहपोत्तनकपे
न्यपः पोगणिति [illegible] विधानान्त्कन्पपोवित [illegible] नेनालाणाणिनिः [illegible] ति रतिवर्त्ततरति स्वांगावत्तरस्य
तः [illegible] नेतस्थ्रोनानितेरंकाणपुंकावद्धोपमानोत्पात्रावर्ण [illegible] तन्यकारात्काणां [illegible] विशिष्टमकोपमर्यकु
त्विमावितिवर्त्तन॰

२८

[illegible]

पर्यवेक्षिताः चन्नीत्रपान्तरीति [illegible] रेरनेवेति [illegible] चतुर्दोषेवेति इतिनेकावर्णविशेषाणां अवयवेवचि
ति पदीतत्स्वनेनस्वाद्युत्पत्ति [illegible] कापःस्त्रियांनेविदन्दतितिलंद्भवस्वेनामिनपा
[illegible] सनामिति [illegible] कल्पत्य [illegible] मित्येवामलपाः [illegible]
[illegible] सर्व्वत्हरीत्यधीतत्रघाः [illegible] द्वीनसप्तावितुंगमदृणांस्त्रियाइत्यनतत्वेदपण
[illegible] कानित्रिपार्थलेनो [illegible] सर्वविद्यस्य॥ ❁ ॥सुत्रीयाध्यायस्यप्रथमःपादः [illegible] भाष्यवद्वि [illegible]
आपस्य [illegible] द्वितीयपादावन्दकम्॥ ❁ ॥ [illegible] ॥महेन्द्रेन्द्रे॥ ॥ [illegible]
[illegible] अत्र [illegible] प्रकृतिः कारणमस्यवर्त्तते महान् [illegible]
[illegible] प्रकृतिः कारणमर्थः [illegible] महान्तवर्त्तते अत्र [illegible] नसामानाधि
[illegible] महान्महत्त्वेवर्तिमहत्स्कोमहद्वेवत्तनैवत्तनत्वात् विधिस्त्रियोरिप्रकृतिः कृतो नविकृतिः [illegible]
[illegible] महत्त्वमन्नादिवत् [illegible] प्रकृत्याश्रयः प्रथमप्रकृतिर्भवति नविक्र
[illegible] अविकृतिरितिविधान [illegible] प्रथमपदस्वत्वान [illegible] प्रकृति [illegible] विकारणाद्गावस्यवेद्वा
[illegible] विकृतात्पमुत्तर्वाणिः [illegible] विकार [illegible] दर्शनानद्या [illegible]

२९

६३

कौ०६॥ पिमंपष्यमानेवतुर्थीमिविकाणचतुर्थीद्रव्यमेनपकतेःपव्रापवंपंपनेपवाणः।उवाणपकत्मेनेपवाउनेमिनिनव्याभ्रनेपावात्पूणाःमेपुःमेपवणेअपदर्कोन्नवं
२५ पदःमपवनेमनिमेवव्याद्यन्याव्यपवत्मेनेदरपने नव्यपीरपुरउनेम्पत्रमामानामिकाणपमाम्नेपवव्याचेमिवीपेनेनराणीपर्तीमेनेमपाणिपमामानिम्श्री
नेत्र्यमानान्य तत्तपेवत्तनेताव्यमाचपितृभाद एवेनदाति ब्यमरस्पर्थमदहव्यशेवमनदमिनतनावमामानाकाणपुंवद्गावोम्यनोमार्थः मदद्वाची
व्यपभाद्मः व्यमोव्यमेदव्यद्रःविवृत्तपष्वपराप्यकौनिर्विकादपतानापव्यमानाविवतनेनेनेरासपतेपयिणामविपचनानेविवरणपपरावेकार्य
:स्वयौनिविकाणाम्पकतेपाश्राध्वपतेनतरापीणामम्पवहाणिपवानिपव्याकम तरहर्म्यानोवसेवपापाविपरापाम तन्नारस्यपुनोभवोमोपीणामःपत्र
व्यनर्दति पराज्ञावाणपव्याद्दत्तोब्राव्यानानाद्मीयंनेनेरावेपावनेनव्योमंवेतिपुरोभवतीति वेकेनवहाणिा स्वाव्यव्याप्तवितादर्मप्रवानव्यर्पवन्नाप
मेमर्हितरवाच्यीम्पामापपानोमिवीपजदेति तत्रविकाणमकर्तत्वात्तभूतगोरन्नमापानाधिकाणव्यात्नेमिदःप्रवद्गावः मिवर्षिविति प्रवद्भावनवरान
५ स्पापिवंमाम तदेवेकविनामानाविकाणपव्याविदोवपपावव्याक्रिसमपाणाःनमर्थनेमददनेमगविकाभ्यानःकार्तेन्नाद्वीपतामवी
न्नेमवनुपूकन्निम्पेणमदद्रनम्बदप्पारत्वाविप्रकरणेमामाःमर्वापवनिपत्राह्मणारस्यादीतृपकनेनवकर्तत्वेत्रमलपापमिनानामानीनाचक्रिपावि
शपकलात्मपुनिमवननत्वणपाविधिज्ञापाक्रिपाणाताद्मणानोकलत्मानमंपःमपपनेरस्पादीतृनाकेनव्यमात्रम्पमंपःकर्तापव्याम्पाक
णपव्यमवेकणितीनिकोणिनपात्रपम्पदेकम्पीव्याकाणमवपत्ताप्पवत्तृमवोविधिह्रमकोनेम्पोकाणमवविमिहापिपकतिविकस्वाभिवेकि रा:म
पाविमपकर्तवेनेनवतेपकतिमिताश्रयंपवत्तनमेवमददूत्रपदः पकतोविकर्तव्यमवाणपितृराकेपदव्हेतेपयेनविकतोणितीवापाकाःनतत्र २५

विकृतेः कृत्तेनेपकनिपानुपानिकी मरनीमंपवाकेनिमामव्यदिवामुदनीनिगुणपनेनपकतेनकर्तनेमामर्थ्याहिकाणवव्याप्तनीपनेव्यमदाक्रांपकनः
केनवर्पेताभिमदनेनेनिप्राप्तमे व्यवेनमपमनेनतपवत्रीमतनुहनीवामेवहतोवकर्तत्वाभिमिदाच्युपःप्रपणेवौमिमाधवेतुक्रिपमाणमन्यदर्पमपक
निन्नपनीपनेलमनोनवविमदुंतवराशहरपाकिःपत्तेणमनुमानिराणिणणहापपनुमानेणमद्रदतस्पनपाद्दाणातपमववान मदद्दतस्पनपव्रवद्भावववरान
प्रमाणातणाणहकतानोकमत्रराप्ति प्रकमददति मम्पद्रिविमिपनिपरोकमपामपेदर्पर्हणमदद्रतररवानुकाणिमिमपपरेनिताणिकःपव्याप्र
तात्राभावः अवदतवनारिनिनोपुषद्रणामपपराधदरणवाकर्तत्वमनमनोणिपनवाणनुमपीपाराननुपुनविभाभावर्थपूर्वविधानावनिपरोकवदेशीर ६
र मेवनीमार्थःमपपनेमपामनेपति पव्यापवानमवरनिनित्रिनपादेणमपानेपवतीमवर्थःणाणानेमोणाःमुनेदिवमपुव पद्मानमिमवर्थःणाणरिम्पो
पदेमिपत्रमपःनोकेहिपरतणीनेणाणपुषार्थपमनेपापवाधीकार्णाणिकेमनेवाकरणेःपिमत्रपनिमतकवत्रदणेततापिनेकपवदर्षीःपणाकिपन
पेनेमत्रापिपुद्धपेपवातवमकापेयवीकिरणे कर्षपुनस्त्रेणीणनामपहदर्थम उच्यते पपात्तुपवंशिनिपदनेमपुववो यः क्रनेनुपवौवास्प उपवामेनोपा
मरलम द्वभ्यो र्थाम्पानिपीपनरनिमदमुपवदीनिमिनीणणार्थापिधापीपमहवदेशी यथा गोवीही कत्तेवाशेकृणोगदः सेवदानेनशवदिकेपलानाद्मपण
होणामुव्यनापानववानामहदनेतिपुवदाचःसिद्धः कचाभ्नपीदिन्नाशवदविरोधानाश्रुपेविणामवदिनिपत्रणोणामव्यमापानवेणावदपनेमतापरि
हनाक्वेनाहिपदनेनयनवतीन्नपर्थनमुर्भमिवतराम्पपवेपुवदावीणीणामुद्रापापाप्रेणाणवदत्रमनेशापीतराणपवेनाहिमदहनेपतव्रानार्थमि
मुनयवनराश्रयव्यपुंवदाोणीपनाम्नेनपवतुपकतेःकदेनाशपणाहिस्चिकाणपासंवदवावाभावःगीणपवविनिपववोदर्मनिपानम्पाणाणर्थनात्
इपामतोभावःक्रावाधेवदवावेदति मानिपरिकयमनामधात्रेःमवाकाशदत्याद्विधानामानिपरिकवाशुपर्मनिकाणाकर्षिपमाव्यान

कौ०ई
९६
धिवस्माकल्पनात्रस्याप्रनत्स्यापंना त्रिणी णा र्थस्यपरांनस्मैवंचेहिपदस्पगेणार्थत्वाभिव्यक्तिः। अथवा वाशब्देन कराविल्वार्थपरिस्याणेन र्थ्यीनाम
भिरवास्युमिस्यात्वप्रमाणान्तरा ह्यर्थेनंत्वस्य गौर्जनकावेरा तपितेगोणरस्पथयोनकं गौर्गौ हीकाराति क्वचित्तुपर्नोपपत्या। नतु मर्थ्यनेनाप्यत्वमापत्त्वर्णपदः
स्वभावमानान्तरार्थ्यंनेरातथीक्षुविपर्ययाति:। तत्रपरस्पपरांनास्त वेज्ञेयर्थविपर्यासस्यभवात परकार्यैव जैनत्वापुत्यनयापोन्त्यातिपरिकार्यविभिस्तिपुर्वं
नापवत्वाद्र्थ्यपास्तेच्छन्तेभ्यपाणेहशेवाह्रीकेनमागेपत्रतोत्ते पवर्गते स्थंवपोपाणान कात्वेनस्त्रस्यात्वेलत्वस्त्राम्यमोपा:तेपनेनपवति गोणत्वादन्त्विनो
मयाशार्थपो:अभिमवायविहितकृतेनान्मुत्यगोणअथयस्यायाः मेहरान्तरतिकेविरहावेपवशृतरस्पनानायदगोधापोपहायामरस्यवाण्यानेनर्यापति पथा
गेभाक्तनत्वयारप्रुवेपनगारश्रेनिवुवहृत्वमवित्रियोगेनान्तविधीपमानपयवनभक्तीनित्यरहते आहाकपालमिति अस्पृष्टकपालेत्पुनरुक्तान्तेनिनहितार्थ
समासः संस्कृतभ्रात्रःस्यानंनस्पहितोतुणिनितुक् अष्टकपालमिति समाहारोहिगुःपात्रादिभ्यःप्रतिषेधश्चेतिस्त्रीत्वाभावः अष्टागवेनेति अष्टगावो
युक्ताश्चस्मित्रिति त्रिपरेवहृत्रीहौ युक्तार्थहिगुर्णान्तहितेनुक्कीनिरस्यमाबाधमलवरीचैत्तेनप्युक्तार्थ्यमनत्यपाताणतालिला धुकमरस्पर्णातहृत्विस्थवा समाहारे
द्विगुत्वेतुतस्वपरभेरापचाणरहायोवेनपुक्रशकटपशाणवयुत्यते विभाषा प्रकृतानवपदाति ध्रवेनवाशृवैत्वपस्पादेशोनगाक्रेनात्वेचकुपिभित्रिपश्चा
देशानुर्थेवैवा भावादिहैवपृथक्तयोपिवेषः अपवेति एकाभवतिकिपाश्चानतृपुष्पादेशकृतेकोपारीपतेनतोपविग्रन्कोलपहगेनानान्तेनतेविवे चित्रपस
उपयादेशाद्रयर्थः अथवाचपविनि मधुरापोःपस्मात्रएकसंवसमेनमारम्बिवित्रवीभवतिपतिषेधोवेसपिनाति तूरूप रूपग्रहणमिति पत्तकपरस्परकृता पाप०
नतुनंरतेपयर्थः त्रेयग्रहणारितिपनहृत्वनास्त्वथानुपपन्नात्रचत्रेत्रदाहोगोतारस्यतेनतुपन्तरजिपानिदूरपंजेपरस्येवभवति सर्वत्रैवेतिपक्कणापेक्षे १९

एवपामोतीत्याह्‌ परादेशहति परोपदनमिति अत्रतनीपाकर्मणीत्यनेनपर्वपरमर्त्ताभिसंगोरात्रनभवतिनत ६

तापकपात्र्यीपत्रैनमेतत्रोकाचेतमेवेत्यर्थः। कुमारीगेहिनीति अहाहरवादिरितिपंनमानमकाहर्थः कुमारीगेहिनीति अत्रहिपंनत्वमपरेपंत्वदावंवाधि
त्वाहूमत्वमत्यानप्तताविषेवपस्यलत्तणेनरुतविश्रुः प्रतिपवत्रयोपराविकाहगत्रापरप्यकानविगेपाणात्स्यादेवतरेरविधिः मताविधीतरेनविधितिवेचपत्र
फलेपत्नीसंहरतुवानुतकाप्पनत्वनिवाणविशेषम्पाति हशाद्वेनिपुंपातरेनेवभ्रामावातकक्षवेनुनेकारेण्येवनतेनयत्नैते नतुचापामिति स्वगोने
कर्तुरिधानाच्छपंपिद्यतिमन्ती अत्रापीति पचापचनीत्यत्रेनाभिहिते कर्त्तो ध्रुवतिप्रवमयापीतिभावः इकारेतेतरति अपादेशात
परत्वारेकारेशातिभावः यानिवृत्तावादिति एवत्रैर्ध्विगरृदेवत्वमितिनम्पानित्रहावोनेवाथते अथवेति नायत्यमाराः त्रिवृत्सपसम्पवीति पा
रस्य पारशेरहत्वादित्वानलांगत्रियामरतान्नामितिविधुरौत्त्रसरादेशत्वानपाराहुराश्चेकारेषाः हार्थगोवानुरात्रपराराविविपुत्रत्वा: पत्नीहरा
तेः उपरेपिचहत्वनमिति पश्चेपरेहिवन्त्वरात्: समितिविहितत्वाणिवाश्यनेनधात्वार्थस्पर्थः नतुमत्वर्णीति समासाश्चेपणत्रनवोपसर्वः पथपरेक
इतिसर्वादिभ्यःश्वेतिहृनपरस्यः इरेका उरका शहमानार्थउरवावियतेनधानावसन: पवक्षोरभिस्वकाणमप्पुरवारः प्रवृत्पतेमत्ताप्रातरक
गाहपागोतिरेलर्थपुरादेशविधानमिसाद्दः एतरमेनसर्वमितिपत्रमपुपणमेवसमाणोविकल्पो:नद्वीक: स्यात एक एकवहुत्वारोविनिकिम
र्थमिति श्रुतिप्रयागनिवाणमानमर्थ्यानेर्थकमितिभाव: इतरपीति एकारमिकर्पवादित्यात इकेकवर्णविभक्तेतारिति पृथनेकस्पवर्णस्यसप
गपद्दवाण्णमात्तराप्स्यानगाहएकहत्वादितिस्थानकेमाचार्णनात्स्थमवर्णापत्तवातित्रुन्दारेवेत्रराष्यानशदेपूगपद्पोनपलभारादित्यमाप्त
र्तिनोवाणेनाप्तपतस्थोवर्णानांचोगपद्यतमारेकमेवहत्वमादित्यमितिनार्थेकत्वहणेन हत्वाराविसेवानादिनिद्दसंधैवतत्त्वमितिभावः तत्रप्रक

कै॰ ६
१७

पंगतिरिति अत्र हाथपवार्थ्येकतारुत्वाथ्यौ पतेत्यत्र न न जानी पश्च [illegible]
नसहाथपतु थाथिवंद्रि [illegible]
पेतपाथ्यु [illegible] यथा ॥ [illegible]
नेवेतरथ निर्देश [illegible] भावात् [illegible]
तनेनेकार्थीएण च चतुर्थमिति एक [illegible] भवति [illegible]
थोपार्थे [illegible]
ति नैतदेति [illegible]
निद्ध्वात्र [illegible]
चथेन [illegible]
त्वेन [illegible]
तस्ये [illegible] ल॰
कालिम [illegible] ॥ १९

त्वतिरेकेशिक्तिपमाणे ५

भावः [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] २
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ३

६२२

कौ०१ गतोषदस्यमतत्वात्समस्तकर्तृणिर्देशेतुंमन्यापदेनभविष्यतीत्येतन्नुहस्यनेभव्यागेषेनिकर्ता। कर्तेत्येवतृर्भेयोऽतिविशेषणसमासः तोकुंपणाल्येनिरघातिः शिव
१८ धानाक्षेत्रोरूपसुपानकमेपसमासः इत्यादि अन्येष्वाधारहापितस्यपक्षेतिसमासः इत्याद्यादि सर्वत्रव्याख्यार्थः निमित्तमित्यर्थे निमित्तमित्युपनिलसमासः
निर्विवादानिलर्षीतिसुपस्तोनार्थेऽपमाख्यानेन यः आत्मनियथाहेति एवंविधानिवृत्तेनेतिभावः यथा किमर्थमिति वानिवृत्तनतुवर्तकाथापस्य
नोसस्यवेष्टहान्तेकियमात्रमितिभावः अर्थवत्सूत्रहणादितु अनार्हान्नामसमुपसंत्तिपत्तादपूर्वानन्तकार्येपिनभवति किंतर्हिहाकाराः अन्यपत्तिपत्तहितात्
तमपरेवाभिहत्वाक्तकार्येभवति तस्मादिति अर्थेक्रियमाणे विमानुवेशकमपहणोन्नितिपूर्वसमासकस्मात्भवति स्यपक्षित्वमहार्द्धस्यमोस्थी
नार्थत्वाविधानेलिनत्वानस्यार्थत्वात् अवतरणिवेति अवतरेपीतिद्वा यथा वनमवेति तस्मिन्नितिनिर्देशे इत्यलंमितिवचनानस्मादितिन्न
२ मानेपदर्थानिर्देशमाप्यर्थान्तरमादिसन्नामेतिपरिभाषोपाध्यानार्थानारेहतंमपरस्मन्नुहृत्ति समर्थानिर्देशापागमसंबंधेप्रत्यते अवमव
त्वादमानस्यावपक्षितत्स्वाधात्वात्संबंधविवक्षापानुपपत्तिर्भवति तदर्थानिर्देशइति तदेतिस्यपर्णापत्तौ स्वमानिर्देशस्यर्थः अनेपः क
रोतीति पदादावपितुत्विदिंगत्वात्स्यानिहत्वात्रोः सःसर्वाविस्यपिक्रियमाणोपसंलेनमुविष्यतीतिविसर्पेतत् एकाद तुल्यापामविमेद
तापामनिपमिलापदोपहत्तिकोरणदुनाथिनेभाष्यकारेणानुत्पादहर्षविर्ष्यापितः एवंनहीति अत्र शिक्षियमाणमकृष्पेनित्रवत्रस्यननो
प्रकृतत्वादागमित्वात्कार्यवर्णन्त्वात् रूपप्रातंगः यत्र निपातनात्राधुरानादित्यहदाह अग्रधुराद्वः प्रकृतिस्वात्पितिञ्ञातर्पतः सात एषः
स्यादितस्यस्वार्थः तदेवमवेति तेनेतराधुरात्तलमपुरुषस्यादौ वहुव्रीहिपर्वयमकृतिस्वविधौ अष्टपेनस्थर्ष।भावेतुममानानामान्तलोमवमव १८

३६

ति यथाने यमहीति बहुव्रीहिपरत्वादिककलेनभाष्यस्मिसस्थपीभावः बोराहणाम मकारस्मिति कादारवः ग्राहः कान्तविशेषवाविनउपवा
णन्तर्थेपुरुषवर्तनेतत्ता तवचने अव्ययीभावः बोपमः तत्पुरुषीति तनुवहुव्रीहिरपत्यपरेतस्यः महद्ग्राहेनभवतिमयवचनात्पुरुहस्तत्वयसपोस्थ
वहुव्रीहिश्चनत्पुरुषत्वात एवंतद्विवहुव्रीहिश्चयहणोककत्व्यमेतनाप्यतत्त्वात्रेतद्विवाविरिप बहुपमर्तनानामिति मिहादयसमानावरमत्ववावि
त्वादेहाभावात्सिद्धितसमासमहादउपमर्तनमेवसुपमर्तनग्रहणमसमर्थाननंबोपमर्तनावयवःसमासः उपमर्तनेनवाद्येनमनुष्यापाका
रादेनवाक्यते यथास्या अत्रोवलसहस्त्रसिद्धिनिप्राप्तवासिकरणीनामस्तकेनविमृश्यतितस्य वाक्ये मतद्वाववादिशहेनदाताने तुल्यउक्येतः नम्रव अथेति
हतेनवाकये प्रकृत्या अत्रोत्कृष्टलक्षणविविधार्थपोतनत्रसूत्रणोदयथाचप्रमाणानामंभवतीतिनिपातनमात्रापितस्मान्निसनत्वाविधिपक्षः तेस्मस्पुपरद्वति अवमवमि
वतेगमभावोविधिर्धापेतेनतत्रसाणोदयतावर्प्रमाणानामसंभवतीतिनिपातनमात्राषिनत्रामितिमत्वा पक्षः नसमुपरतमि अवपवमि
पामनहाराणाविशिष्टंयेसमुदायमेवमात्रवलमन्वास्थेपुर्णितिमन्नामसमुदायमेवनिपातसंलेनोपसम्पत्ति समानेनभाषाणेवस्याणिवेदेपोतेनव
रणिमसमहस्यमात्सर्थः अन्तस्याधारेणितानार्थत्वादस्पोणएवतनतहणमलोपः अदयत्रारिनहिमारर्थ्याद्विवतकर्षते अद्वयात्तत्र्यमपानत्वात्समपानो
उपयवासस्तुके इत्यत्तादरसामहति रथोः कलोवक्षत्यः नमञ्चालनेत्यमुनिश्चमुणागमः तन्वः विवाक्षमसमानत्वात्पादिप्रहणोतन्नम नराहि
विधिनिति अतः ककुपीत्पादौ धातुग्रहणोरेहसनदादिविधिदिनभावः एवंतहीति अतलक्षणोः विधानुमहणोनरादिरिविधिर्भवतीति
तामनेनमपननरनविधिवत्त्वितिपवणविकेषणभावसन्निपातेनवतिनन्नातः ककुपीत्यत्रसमासानत्तत्रसामप्यामासिस्नमन्तपादेरकार्णिनाविधाम
नरनिपवनिनरादिरिविधिः सुद्धिश्चोनुविहोणामसविधानानरादिरिविधाभावेतोगतेव्रवातपमहणोष्पनात्सुतरुक्ष्यते अपवक्तदपत्काउत्सपीनि

निधिविधानविधिपाकः २

३८

पाद

कौ॰ वृ॰ ग्रमपमवीम योग्यपापन्न दिश्यैवस्मात् विष्णु विषयादि निवृत्तान्मत्वात्तिनिषद्यितोवस्यकाणोभवतिकृत ग्रन्यत्रेरोधः स्यादिति नलतृणेनपर
१९ काणस्वनुनस्याः परकार्येनोभन्नलक्षणमनुवंश्यपथ्याजलक्षणपरंकर्त्तव्यमिति मर्सेगातोकेनेनाहित्यध्यते केनः कता केयात्र्यपरोत किंपात्रस्यनेपा
र्व लाम च ग्रामः हेपार कार्मीति किमादिनाकः यकारेः पत्नुवेस्थापार्थिमिनंरेहाल्मस्वः हवीरस्मकाणगीति प्रकारम्यादिशिरो अवस्था
ते वोच्येताारिलद्रेपथ्यापारस्थपराणमनर्थकस्मात् यकारवचनेस्थालिनिपेनयकारेणापरिहा निनेनसा र्थनिमवतीत्यर्थः स्थाति उपदेशःशा
स्त्रिणभवतिमवेषानालिम डावबार्किनपातनैनिमत्तः श्राणस्थारिति स्यारथारपः पर्वनविशेषाः यादिविशेषमाकृदि कुश्रेभ्यस्सलातेहस्मन
स्पादेवेगितिनुक ग्रब्रत्तापरलक्षणपर्वमी रतिणनेति रोहाणास्यरेवारस्येनवस्यतापयापिसेनपत्रनुपाहितीयोवीहितीया स्थाचाणाहा
कुंभीधान्यादिति कुंभ्यानवपधान्यादिस्मादिकुंभीधान्यंस्यादित्याह ग्रनोनुपादति ग्रयस्यमाणकाणणादति रहृपतोर्णवमराचाणनुवर्तेन
स्त्वर्थः किंनिरतोरतोति विनेवाभिपोणादिनालबोवयापाणाः नेहिमाधुलपीतानेयमाणम् नरुक्तं स्वाविर्भूतवकाणनामननुपसुनवेतमा
स्वर्तेताताणातेतानेपसस्तात्रविशिष्यते स्वर्तीहि पानमवेषास्यपसावेणनवलमा वेभावानवचनेनेपोनानुमानेनुवाध्यनरतिरहिणातोपि
ति विशेषणसमासः योरत्रिति परदताचुपानिवदृ वीहिः चपासिरतमपरत्रितिरयारेशः वानुर्वेति उत्वविकल्पनेतेनपूर्वेनिसंमवभवोति
उत्तरपदेस्तातेषामपधापत्यपोभिवीपतेनाथरतिपरसस्पपत्रथतेत्रत्तोपरामिति विशेषणसमासः सामानाधिकरणवाचीति स्वर्थोनेवद्वतो एप
देमणोप्पधायितित्वद्ववचनानिरपारस्यार्थः तेयाधिकरणविवाजेचेतिविहितस्याधाप्रत्ययसमग्रहणम् षष्ठीति नपदांतादोताणमितिहृतेति १९

पद्यतेश्वतीयतेने २

येभः कृताकादति दुः तेनरास्यनेनासमनेरस्पनेरति लत् रंपेनैतोपोः नणवनिपातनातद्दृष्ट्यापत्तीति स्वानस्त्रोपसर्गेनिकः रेसावेति ते २
दुत्तमाद्विवचनेवोपापवस्मनोनाविति पोदुःपथ्यनरसेनयोः समेनाघुःश्रुपेरमिति श्रुपेरद्द्विनिश्चिनेरकारलोपः इलोपेपरवेनुद्दिरलोप
नेति स्याचापेरेणोपनम्नुकुंपमताप्रविहृपति निरिहपहणस्यपानम्रकं णहसमसीनिरिहपणभावोपत्यानपथास्यानस्थमाश्रुते
व णसृशाहावहिर्मेनः स्वर्थत्वविहिपंतोनिःणोशाहिवहिर्मावचाच्याश्रीयते साहे ग्रहोणमिति वहेलुदि नामादिषुमिविहहोमलो
पेथनपूर्वरलोपेयोनिवृत्तपंग्राचामातिवर्णग्रहणेनारप्रिययरस्पकारस्पनपालािडिवकालस्याग्रहणेनस्याहणेग्रहणात्त्ववर्णोस्यभवति
पत्नारोलुमिति नन्वृहलापनिमित्तमोनंनत्ररवेत्यासिद्धमितिहत्वारीनामसिद्धत्वात् यमेवमनाणानभाव्यमितिपुणपत्यापभावाद्दिशेति
विधानुपपत्तिः स्वत्राढ्कवर्णमात्रापेक्षमाहत्वारीनामत्रं णत्वानकृतिपत्र्यपविशेषाश्रयत्वासमवाणस्यवहिणतारासिद्धत्वानपवेत्रा
सिद्धमित्यसानुपपत्त्यानातरत्वारिप्रहतेपुणपत्यानिमभावाध्रुकाविप्रतिषेधः केचित्तुवर्णमिन्निह्नलोपस्योत्तरीर्पत्वविधीनिमित्तेना
स्थपाणस्त्वविधपेहत्वारीनांसिद्धत्वमनुवीपनरत्रिभाष्यकासप्पाप्तिमिताप: ग्रोलोकत्वरति ग्रोत्वणपुनः श्रवणभावेनिमित्तमुद्दावाराधितस्वव
त्रिष्यने रति कथमिदपिति उत्तरपदमहत्तिरिहितनवनिशपाणविशेष्यभावेकामवाणीत्वनेनइवंपरात्तपरविशेष्यते नराप्यस्विविनिल
रातावलपहणार्थतनकारादावुत्रपरगंविताषनेपस्यारस्येनेनकापेविशेष्यतेरःमवधीपणकाणदारावितार्थः सपयतेस्वधनुरस्य

६७०

कौ॰ टी॰ नेनप्रकृतेनकार्ये विशेष्यते नरापोरावारसंबंधविनैनुमिद्धत्वकाः सोनपते चर्तस्यवासिद्धत्वाराविधतौनालीनिसामर्थ्यारंनमतस्यवहाणिमिति
२० नेकार्यांतसेपणे ह्या नतिह नैनत्रनिर्ण पापप्रमात्रमित्यतनोपन्यासः श्रीमेति रागतस्यनिष्ठापापत्र तपप्रणीत्रुरनिनारैवोरपको प्रमच्चनैरायविष्ठ
नैकसंबधकार्यांसिमित्रिलात्र चर्त्स्यासिद्धत्वामकार्यांतनताभावः पतिरत्नमिति कथिद्य रत्नमितिपाद सौस्पृककरकरस्यविकायादीर्णापसंगात मौ
मावारवृवित्यारो स्थितां गतारकारेशपणारे शापी: कृतपानंतेनत्वादी बीनभावोनिरत्नाहा॥ इहाम्पद्वति॥ ❁ ॥इत्यपाथ्यायपत्रैम्यस्पुत्र
कैमपटकृतेतमहाभाष्यपदीपविवृत्यसहनौपपारेपाडीपमाभिरकम॥ ❁ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीराम॥ ॥श्वाकृतमिति॥ स्वविधिविशेषनिर्वृ पेपमाणामह सूत्रव्याति॥ इतोवक्त्रोत्यादिमिति द्वितीयोत्तमसुमिव
वापार श्वाममाण्यपर्यामिमाप्रति इह्मोः मिनपते वापवृद्धावपितुमार चरितसेति अनुपनागमेसानेनाधिकारविहितेकार्यत्र
निष्प्रमानरतिमाव : नतुमनानसिद्धिनिपातत्वप्रसारोपप्रसंगात्तुस्तरणकर्तव्यमेव॥ उरन्तमेति॥ संयुक्तिरिति द्विर्वचनेकृतेकस्मसंप्रसा
रणोत्वप्रासोनित्यत्वारिशेषाणानिषुत्तिष्नतत्वहत्वाद्विशेषान्तरप्रसमात्गाविवर्तिपेषेनेतिपूर्वविप्रतिपेधादभपेर्वाप्त्यद्गुणाद्यसंप्रसारणं॥ उरद
१ त्ते नमप्तागामिकारोविधिपुमाननयोगेनवचस्यपमात्तेपापस्यनिमित्तत्वात्कृतानिद्वावात्रसंप्रसारणोनसंप्रसारणानिविकाप्रसंप्रसारणानिषेधः याप॰
सिध्यति॥ आगमापानविकारोप्यत्वाणाधिकारो उरत्वस्यापनिमित्तकृत्वात्कृतानिवहात्संप्रसारणा: नत्रपरावनिषेधवचनासामर्थ्यगुणःसंप्रसा

२०

८०

एणोकिपनेपूर्वस्यनुशतंसंप्रसारणमेवसमापेपिपरमः पतिनिषिध्यनेनमरैनद्भावयोगपुरत्नानुमंतप्रमाणामानिर्निमित्तिपरत: प्रसंगसुसंप्रसारणमिलिपेबहुलिपक:
समाधापेत्तरावत्सर्विस्मिहमेवस्यपवीतनमुरनेनादिकाय श्रीणामवाचमिहमिति मन्वृहस्तपुनरुस्सत्रामीमपरिस्यारोमन्वदाचारभाषनेषाम:
मात्रानीतिवीरितेपरिहाम: श्रीणात्मवाह्मिहमिति मन्नोणानांमीपारौनामम्पामवेणपूरत्वस्वतेपत्नाम्पणांनाणाम्भामामतोपाभावः मतिनाभाव
विकारोगादिवृत्ता: पूर्वोहा मतुपपयुनेनान्यथा एषतुपीरएतस्तैत्रैवरूपाणिपर्यंतेरत्नुमिद्धत्वपनमत: किंपुनरिति पुराणामितिशारवत्वस्य
नपीतानार्थविशेषणानविकिपेतरावदीस्यनेपोगत्वमा: परिभाषापाउपस्यानेनानिर्मूनेकसंबंधमभवेसंबंधविशेषणानिपातनफलनात्रमाः
परत्वर्धाविकापत्त्वनरावपिभाषापूपस्थानेभिनिहेतुमिमवात्यह: श्रावापेरेशीषः प्रामावाद्भूपेणार श्रेयंमिवतुमरतीति चौरकस्माद श्रेमा
स्मितिद्यानपदहोनिरिति चतरवात्पर्यूनमस्तेनिविशेषं मन्वादेकोविनिर्भक्तिकत्वादिति ननुचानरनिसंबंधारगलिस्यमभिविभक्तिविपरिणामोपविष्य
निपयेवानिरेवरत्रम्परहाण्यापंचपदेनमिति उच्यते सर्वनामपरामर्शात्तु विपरिणामः इत्यतुनाराणेवचनात्वर्थनारंगतस्पपसोपस्थानेसा
दिति कुतो विभक्तिविपरिणाम: पर्येनविशेष्यामन्त्रिधानारकांनारिनिकथमंतरंगविधिः चेरपरमोकोमिनिमित्तिमिपवान्यप्रमीशीरेदिसादेवी
तापकानेरत्नविधिपरविष्यमिति कविरकाणाम्पामिनिपादः पिस्ताप्प्रमाराशरावीरनरस्थिकपेतीर्णवकौ स्पवपदपद्यादीनामिनिस्यादिशारो
निमित्तषष्ठीपोपरार्थ: ठस्पकरस्पत्राणामनिमित्तेपपहारनेसिकसाश्रीपने नतुचयषष्ठ्यानिर्णागम्यत्रवीकिवाने तेनाक्रमपंपुनर्विधापनेउच्यते कौ

२१

६७०

कै॰ र्व
२१

रूपधात्वर्थयोरुद्देश्यत्वमतोद्देश्यविधेयभावस्थानषष्ठीस्थानिनिर्देशेनैवत्वविद्यामिति । इदमंगस्येत्यस्य स्थानषष्ठ्यां विनाप्यमानार्थे तत्सामानाधिकरण्याद्वोद्देश्यत्वापि
स्थानषष्ठीस्थानिनिर्देशेनैव विधेयत्वे तत्रव्याख्यानप्रयोगान्वयेऽस्य पदसंज्ञापदविधेयत्वेनोद्देश्यत्वाभावेनैव तत्पदार्थमात्रमपि च आदेशानां वेद्योऽपि प्रत्ययेऽर्थं
माह । निर्देशेनेति पदस्यैतस्मिन्नर्थे तत्त्रिभिन्नत्वेनाश्रयणात्संज्ञातिप्रसंगात्पदस्य योगाभावात्तियदस्य निर्गमनविधाने तन्न्यायेनार्थस्य मंगलानामिति तत्रो
पपदस्यपादसंज्ञाभानेः स्थानिवाचकत्वात्स्वस्य पदस्यार्थः इत्यानुमत्यापि पदस्यात्तेषु स्थानपष्ठ्याः स्यात्संबन्धात्तत्त्वविनाशोऽपमनवाह । किमत्रति
संबन्धषष्ठीनिर्देशाद्वेति । अपभावः । पतित्वत्वेनानामस्य पदस्य स्थानपष्ठ्यानिपदविधानाद्यसंबन्धेनिमित्तानिमित्तभावादिकः संभवतिनत्वप
भिमाश्रयात्तु उपपद्यानभावः पदानामस्मकं संबन्धमेव वास्तु सर्वसंबन्धात्तस्य वृद्धेः फलापाः पतिभाषामात्रपद्यानेन तत्संबन्धसामान्यः नाशित्वविशेषण
योरितिपष्ठीनतु स्थानषष्ठ्याः सर्वसंबन्धसाम्येनपदार्थः संबन्धषष्ठीनिर्देशादेवेति । अधिकाराव्यपत्यर्थाद्युपादानेनैकांशसंबन्धसामान्यपदार्थपद्यसत्त्वा
षष्ठ्यानिपातानुपपत्तिशुमानाभवत्संबन्धविशेषपक्षेनापतिपत्तेनेरुद्रत्वर्थभिक्षायामुपपादनारपयोसाविशेषमवगामपितेनुत्वत्तो पद्याद्वेदस्त्वम्
भिसंबन्धमात्रापवेशोपात्स्वपष्ठीगुणः पातिः कंनवस्यातिर्दिनादौविनातोऽधः संबंविधिभिः संबंध्यमानाविशेषाद्वगतिनिमित्तांपाषेयंतस्य
पि नन्वक्कृत्वंवाविक्रियमानापर्यायाणामसंबन्धमात्रलक्षणः उभयपद्यारोपाभावात् नन्वांगस्यभिसंबंधात्तनसंभवतीतिभिमानिमित्ति सूप॰
मित्तिभावः समाश्रीपुनरनित्वात्स्याणमस्याराचनिपत्तगाभावनोपपादकमर्थमर्थनिपदानिमित्तनिमित्तिभावस्वसंबन्धः ग्रह्मनिषष्ठीत्यने २१

४२

नोक्तनिमित्तमत्वादुक्तिरेवमपीति इत्यागः पदैर्गैकैनापिप्रायेणाह अवयवषष्ठ्यास्स्यादिति स्थानसंबंध सर्वव्यापीत्यक्तरमित्याह एवमपीति स्था
नमपिसंबन्धस्यवेति संबन्धनिमित्तत्वात्संबन्धस्यर्थः पत्रषष्ठीति मात्वर्थ्याहिपविधिमोत्तातिरूपस्थर्थः ऊरूपधात्वर्थस्यवपदसंज्ञाधारानारोग
स्यादेशस्य पदस्य एतावषयषष्ठीसंमृष्टे अर्थो भिन्नरेविस्यांशेनिमित्तषष्ठी । संबन्धविशेषावधारणोऽनभावेनस्थानषष्ठ्यैस्यर्थः कात्नित्पुनरि
स्थर्थः तत्पदार्थस्यप्यदशाय्यां समवेतप्यर्यासिद्धिमत्वात्पदस्य मंत्रमात्रतारीर्थत्वरति इतरस्यतागमेस्यमात्तुरूपंमाह संगममत्वेनरद्वितिरोध्यतेन
पमापतेनवांगविशेषणान्तरमितरेतविधिमेवतीत्यपमर्थोपपत्तिरुक्तावषपाहयोपसूत्रांसिपमातरंगतरेतस्यागमारीर्थोभवतीति हूमरति हेत्वंकः
वीनाति त्यात्पयोऽशानेोयहिस्यारिस अंगसपमांगोत्याविभ्यरतिनिषुणमानमन्तं संयोगरति अयेनसंबधांगोक्तः पतारित्वांगपमापरोसमप्राप्तः
णांशेनपदार्थाद्दिहन्त्वारीरीपांभावः विधत्वमिति वेजेनितपहत्वस्यानुपापांसिपमाणं किमित्राणमिति किमपोभमतीतिपुमारित्वाकारस
कुर्वाणमस्यपः द्वितीयैकवचने जातोत्तिकत्वादस्यनमवतीतिवेन प्रतिपदोक्तमनामोभावात् पष्ठीवकृद्यचनस्यापिनरिहिकेनेत्यातोत्ताकपर
नामिनिहृत्य रथिमनोतीति सानुबन्धोपपातात्तिनिवेनपस्यपापिनकारेतस्तकृत्वात्मान्तुबन्धकः धातोश्शास्त्र्यभिधायी नकारइतिनिस्थवयहण
प्रसंगः पदवीति हितनिपातेनतत्राविधिनेतारोहस्यतस्यांगानाहि धातोस्तेनतदभावाद्रतोहेमिनेहेदेनुक्तिकृतेनिपातनयोपपित्तुल्याः प्रति
याकिलक्षणमत्राभावोपकर्मपितानः अंगाः तथा योव्यतेविभाषितानः पपोलंपतिरोधो श्शोश्च इति प्राणदरति पूर्वसंख्यानिनेपति

४३

कै०टी॥ हेत्वोरुक्तानां चक्रानवस्थितिर्विघ्नेनानुपपत्तेः। साकल्यानुकारिकारोऽनेनैवस्थानाग्रेतनानुपपत्ति(पो)रिकारैवेतं नं(भ)गत्वाद्वाच्यं नत्वाह्वा नैतदस्ति वा(र्णो)रं
२२ गाणानुकोपपत्तात् तथानुपपत्यपरत्वारोपासत्वादिति नाभावः चेत्तत्तत्सामीत्तनेनापिपुक्तिपोत्तमकुण्ठाभवे कुणाति केति अत्रापराकोर्वाणि
वात्तुः कुणाति कुरुति अत्रापिनाशेतिकत्वात्कथंवृत्त्याभावः सिध्यति कतिरर्थवद्दूणारेति अपंपरोद्धारौतिकनैविद्धरत्स्यारौभिनपमाणादीर्व
तेनसंभवति तत्क्रियाणामित्सचनोपमनपोनाप्यर्थवत्पसपरेवार्थसपाम्पात्नन्यपारितिरोधोपन्नता: रविप्रमेतोतो तिमनोनुत्रम्यपनारो(र्यो)भावः ५
निर्णोपापारित्वारोतंतपोगारेनानर्थकारेत्वाभावः यद्यत्वोमनुनापपीद्वाः व्याख्याणाभिन्नेत्वारोपितेः यत्पपमारानर्थकावारे सो अत्र(ता)ता: दुपद्रे वत्तोम्नुद्रा
पप्प(द्वा): नाण्यशोभुपांपापा हृदयमानपप्या ना पथैकापणावीनिरत्वाद्यपतीत्याराविपम्यपप्यनर्थकृष्णविषयणारेनाभवरसेन(स्म)धीपसारोविप
दुःवदुः पत्रंगःपप्पत्मा पोनिमात्रा: पप्पपतारानर्थकात्वाकपोः पत्रंगःतु संतोनिपातपोःपम्पपत्नाजातनेरे। पत्रंगः एवमापोः पम्पपप्पानुकारणाप
नेरभावः पाणाद्रस्व(ना)नप्पाघन्यपत्नान्नुगाभावः भितिनैपपाद्दातंतापयुधेतनर्णीश्वहणात्त् अनाशवान्याप(कृ)त्नुभम्पयंरिद्वाप्पपत्वात्र अपर्थेवेति॥
सिद्धमिति पत्रप्रत्यपोनिभित्तेनेनोपारोपं(ते)तनप्पर्ण्क(का)र्यनेनर(स्थ)माणाप्यरात्नभिहितानपरारिहंशुरुति एतदाणमनेवेपोणविभागेनमाथितं पत्र
तुमत्यपप्रत्वकाश्रितेनार्थापेतनत्रगनेरतपहणार्णितिहऐतेपोगभावेच्छ्राप्याविकाररुसाभ्यानापत्रत्यपाथैकारोकिपमारोतनर्निविन्नपोतनेनरतृपनेतेमे एम:
तोभिमंतेपितत्वारोरिविधिप्रक्रि(य)कत्वाद्रापारोनात्रन्यपेतमंवेवोदुरुपपारः हृच्छरितंभमापारादीर्घतेयनिकतंदकतपितत्वारोनपोद्हंत्नमाकृति॥ हृदयः॥ २२

चरणावहणामिष्यहेतोनविद्धित्रामितिपत्नाह हृतकल्पारिति अतिहेतोपाणामिति पक्षाकारत्वारात्मकाल्पारोर्वनिरूपणेधमिकाणिविशेषमनरत्वार्थः
चेवा चेति वाचिसचेष्टहरणात्नकतेनारकाशमरोपोश्रेमगः पश्चकः काशहरत्नचतिर्ष्णावारतिकोः मेवेनावसंमणःणनेपोतिभात्। तत्पानिवं
धनापेत्नावशा(द्व)क्लिकारणानिरमनुवदौराहेनपत्वाह॥ ॥बुद्धविन॥ ॥एवमपीति केवत्याणादरणानुत्तनाचपिरोपहत्पर्थः नत्रिरुत्नोतत्रुपाभाषा
पत्यानाहकाप्यापिरोधःसिध्यति चयाततापामिति नापरत्वरोधतत्नमित्यर्थः चयानेत्वाप्यपोणविशुणमकतेरेवेत्वारियपोगःपुत्रारितेपुवानेत
चामिचुमः अत्ययेति चानित्यंत्राभयान्नुत्वर्त्माककार्ययत्पारोसिद्धिः॥ ॥णमि॥ ॥नदीर्घोपोककिपपतारपेमपानुपहाम्पवंबोरितेनोक्त
वधापकत्वारापमानोरोपोप्रविप्यत्नोगानत्काव्कानिरेवामितिपत्नाह किमर्थमिति हृतोप्यारकातुहिपीतार्थमाह केनेरानीमिति चो
दुकः स्वाभिप्रायमाह अर्थमिति नापरोधरति कोपनानिरोपेश्यनेनपुपाधीतित्त अन्यासेनाभिप्रायत्वरोनिरूप्यत्वान्नुरेवाधित्वारोपयरतेद
स्त्रातताभावारश्रीनाविसारोत्राणप्पादितस्यर्थः द्दनापत्वनवकाशतारणकामानुरहावितुमितिपत्नाह हदमिदेति नन्वनवकाशत्वाद्विष्यति
विधाननुपपन्नोकथमन्यनेनपालाश्रुतिति एवमप्यते ह्यावमरुद्धोनत्काशोनेबांनाणम्यपोपेनपोत्येननिसिद्धिभावाणावारवणाद्ध्यनेयक
मत्विमर्मियेनोपपन्निः वाक्यकारणानुमम्मनपाध्रिसोकदेवमंगत्वस्याथेवेकल्पिम्पुगपवाष्रुतः सविधिमिमिपवर्ततिति नचानवकाशतानुतः पत्नाह
चितानारीषेत निरर्थधेतमिति निहृणानतारणाद्दणाभिप्यनानकाशोनुरश्रीनाविसारोनिम्पत्नारोपेणवाध्यते नत्रनचनारीति अत्रवोगेषु

कै॰ ६ निभावः॥ वचनाद्दिति वचनान्मध्यादि निवेत्य यत्रदीर्घत्वं न स्यात्तत्र वचनमसती तार्थत्वान्नोपपत्तिः कासद्भावेस्तु सर्वांगलाभ्यप्रणाम्यापुष्कलाहस्री
२३ नाभिस्यादौ दीर्घत्वं तेन तानयादि स्यर्थः। निमित्तभावसिस्मादौ निहोपदेशासिद्धत्वादृश्यत्व तालोनुस्वनस्थाच्छ्वेनिर्देशयन्नाह मैत्र सुधीति मैकपुराद
एभिरिति अन्यथा स्त्रयादौ स्याहिति नियमात नदैवं वचनसामर्थ्याद्भवति प्रयोगात्पदादुः सिद्धत्वात्साथः सनकाथनिर्देशोने निर्दिष्टे प्रयोजनमित्रो
पुस्सानः उत्कृष्टमिति नोपधाया इति चतुरनृत्यर्थे॥ ॥इत्यन्ते॥ इतः कान्विति इवदंतत्वान्नवहत्युतेनिकिपत्तथा त्वनामिकस्य
किस्सलो दीनिमवेत्र दीर्घत्वं स्यादोनि सर्वनामस्थाने तुनोपधायाः सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति प्राप्नोति तत्र सर्वनामस्थानेतुग्रहणात्किपा
दौनियमविधानसामर्थ्यादुपधायुभयोर्निरनुबन्धि सिद्ध्यति तथापि सर्वनामस्थान एवकारणात्सर्वनामस्थानएवदीर्घस्तुपर्कत्वं निहतस्याभावे
नामत्वे निहत्वग्रहणं निमित्तमेकवचनेविभाषाहि यथा निसत्वो याभावपदेतुनामिकलक्षणदीर्घत्वं सर्वत्र चहनः कौदीर्घत्वं सामान्यकाठि
रन्धोपःस्यात् इत्यात् नुपधोक्तमपिभाषापसत्वनियमादुपणार्थे सर्वनामस्थानमुपन्यस्यति इवग्रहणमिति अत्रचेदीर्घत्वं नमस्येत्न्यपरोनि
यमवचनानिहत्वमिति नियमविधानसामर्थ्यात्सर्वत्र दीर्घत्वस्याभावे तत्रेमिदं स्यर्थः इदानीं वीर कः सामिभाषेयकारणपन्नाह नियमवचना
निहत्वमिति चेदिति एवं तर्हीति अत्रतुयोगविभागः किंयते तन्नवाचे ननियमेनात इतोप्यनुनासिकलक्षणदीर्घो निवर्तते दिनीयेन तृतीयेन एम॰
णानि सारोसर्वनामस्थानजलक्षणः नुहहणं सर्वनामस्थानोपलक्षणमिति शमादेशोपिसिद्धर्थः एवं रविधयोर्निमित्तरूपोसवभिन्नक्रमः नहमेरिति २३

नेनचसंबध्यते ह्यादेवैति अस्मिन्नियमे स्थितेसो वैनिमत्तं निशब्दार्थं संपद्यते परान्निनोमो वेतिपोगपदेनापेस्यतेनराभूत्सपदृष्टाद्यमोनियमःकि
यते भोप्यकाम्यत्वपूर्णापयपाश्र्युपनियमक्रमणाश्रिसत्व्यापद्यते ततः साविति एवंयोगविभागेन चोदपथोह सैकस्मिन्नपियोगेपाठद्दर्तुमाह नान्मी
ति धातस्मुपस्थितौ मिनपकानियेने कृपावोपिरापाभावः इदंवत्मुदीर्घकारेणेन सर्वनामस्थानेत्यस्ये सर्वनामस्थानग्रहणं निवृत्तमेनाशिनसर्व
नामस्थानत्वविशेषणमुपत्नपानाश्रयणात्सोनियमकृत अतस्यपिशत्वादिविकारः पेत्ताकृतः संबंधः स्यादिनितत्तिद्दृष्ट्यर्थमाह असमी
स्पेति सर्वनामस्थानेतुग्रहणमनभ्युपगतानि पदकं क्रियमाणाः यसपुनेन नुत्पत्ताते विभक्त्यर्थं त्वपत्तातो दीर्घनिहत्वेकतेत्सयर्थः इदानीति
विरोधानाश्रयणाद्तुहत्वात्वा नीत्वकुइत्यकृत्नानांधातुक धीरिसः दीर्घविधीति इदृपारपनानामानरस्याद्वीपतेनरानुनासिकलक्षणस्य
दीर्घस्यनियमेनस्याद्वितिःस्यात् अथमध्ये पवारादसाध्वी यतेतथापि सर्वनामस्थानेचासंबुद्धाविरितसंबध्यात्व नियमाददस्वत्रपानिनेविशिनष्टि दीर्घ
स्वमाद्नैनित्ततिनेचोपधायास्रहणानुदृश्यमानं नलक्षणो दीर्घत्वस्याकृत्सा वेश्वातृकयो रितिश्रासमानियमेनाक्ष्या वर्त्तनीदोषाभावः इतेपः इतियम
स्मिन्सादौ दीर्घविधिः तत्रनदोषः कान्विन्तुहते निनियामोनिमित्तोकणार्थः पश्चात्तेपिग्रहणमस्तोपलक्षणार्थत्वाद्दीर्घतरस्यवज्ञोवाषपनदोषः ग्ध
कस्मिन्विधियोगे सर्वनामस्थानान्त्रेणात्वविशेषणेस्तुमाह सुधीपदेविति अपिदाराभिन्नक्रमाः अक्रतनमनिषेधेदस्येनन संबध्यते इत्याहित्विधं
सर्वनामस्थानेतिः मुद्धदितिपनकाम्यसंबंधी मुत्दी पुसपाः मुस्पं मकसंविनवनोनमतत्रुत्सनीत्याधोपदेशे नियमस्त्राणि सिद्धयाततायव्यवच्छेदाभावा

कौ० ३ एतदर्थं कएव नियमः स्यादिति नियमविधानसामर्थ्यात्सर्वस्य दीर्घस्य नियमेन व्यावृत्तिरित्यर्थः । यस्मन्नहीति यस्मन्नपुंसकस्य संबंधि निर्देशो नि
२७ पुमः क्रियते मुटियर्वनामस्थाने मतके एतत्पुंसके नास्त्यनपुंसकस्येति वचनात् तेनका गणि नतत्र सर्वनामस्थाने मुटिविधिपन्न व्यावृत्तिर्न
नस्भवतीति सामर्थ्यादनेनवोपधानियमस्याश्रीयते एतदुक्तं भवति यदितुस्यान्नार्थं पावे तेनियमस्याश्रीयते नरातो नपुंसकस्येति गामसंबंधेनत्वय
वेनामस्थाने संबंधिनं वा तीनिजरा त्रये तानियमविताय मानेः पयर्थः स्यात् तस्त्रस्य पापर्यन्तान नपुंसका नां गा वे वसर्वनामस्थाने रीर्घो भवति
म नसर्वनामस्थानंतरतिनवचने षां नपुंसकानाम सर्वनामस्थाने मन्तीति नियमविधानसामर्थ्यात्मका गणपत्रंसर्वनामस्थाने सामर्थ्यमा
पितत्त्रिधानेन नपुंसकत्वस्य भयमप्य विरोधादने पेत्यमत्यय माने स्वी पेन पुंसकसंबंधि निर्दीर्घत्वव्यावृत्तिः क्रियते तदनित्यवं मिदं सिद्धम्
॥ ॥स्वत॥ ॥स्वतसंतस्येति स्वत्रमातयार्थानपामिस्त्रवे नविपर्यं तु वचनं स्वनतुवंधकग्रहणमिति उकारस्यानुवंधस्य सस्त्रो पादा
नात्र घालिरिक्तानुवंधाभावेनानतुवंधकत्वमवसेयं भाष्यकारास्तु स्वनुवंधमात्राभावेनानुवंधकव्यपदेशो मन्यन्त इह वानुवंधउकारोनि
तिमताह स्वनवंधकग्रहणमस्तु व्यतरति परिभाषां जापयतिसाह स्वनहीति समवानुवंधोपमासोमनरनुवंधः सचास्यस्वानुवंधोप
स्पसेः नरवनवंधकः पर्येवक्रवनोऽपिकस्कास्ते नवंध सदवाधावारहणानमाप्नोति उच्यते स्वानंतर्यजस्तणानुवंधान्न वंधवतोः संवंधेव्रव एय०
तुयास्य सकारानुवंधः नत्र तुवरास्पमनत्रयितु पकारान्तुवास्यमानेन तासनिनेना मावनुवंधवानितिन वेदरोषः पकारस्योपरति उच्यम २७

२८

वार्थः पकारोनुवंधः चत्य यम्नतुनरेकरे वासंतस्य पुत्पैपेकदेशग्रहणा रस्यायाः स्ववर्ण क्रुयोः परिभाषयोः स्वपमाणत्ववर्णितस्य विधानस्य
पकारः स्वपते स्तमनुस्वपमाणस्य वभेरकते तुकारोपि जापा वमेरकः स्यादित्यमताह यथेवेति स्तमनुभेरकते नाम्निनमलुनस्यापि प्रमुत्पर्व
गन्तास्पसुपाकृत्य स्पभेरकत्वे पृक्तमन्ताह प्रतप्येतोसति स्तासनमयोनुत्पत्तस्तवनमत्वाह यथेवेति स्तदोभेरकत्वेनाश्रीयमाणोभूतप
वेगानिर्धत्रानामग्रेनियमाह एवं नहीति स्तोन्नुपयोपलक्षिस्मागोन्याप्तनत्वमनुपः उविदस्यनतत्वयुपलक्षणमितिमताह वानिपुणीति सान्
वन्धकमनावात्मानुवंधके क्षिसक्तं कृपानिर्देश इत्यमिति कृपानिर्देशपरस्यार्थः वानतोग्यो क्रिकृतिति स्वभ्यानि वा गलौकिकस्य नपामास्याश्री
स्पेयोपारानंतरसंभवेतुशाब्दोपयणेगास्त्रपरसाहनामिस्थानि कृपरेशोवेतरिति पकारेनत्वयं तततामावान एपनलेकरेशपनमास्त्रिपप
प्लोस्थानरर्थस्य तत्रग्णोवामितरनुवंधकपरिभाषया निवृत्तिः क्रियते वपरिपनमिति स्तवे उकारमनुचार्यपिसर्थः तनाउहरसकेवलमस्य
स्पेः भावात्मनयेकरे गस्यग्रहणाभवितुमर्हतीतिनार्थः पितउपपद्यते नेन नगरिति पुनिनामितुद्दोतीनाहे वेनिक्रियाणामः स्वाविनिमलोपः न
नागच्छतीनिक्रिस्यवेनिक्रिय परत्रितेति स्वच्छरीवार्थवात्रिसत्रेदरीर्धपयागुः नस्मात् स्थानस्थानित्यमनित्तणरोवेहयमसंगारस्वलेपरी
नारीयोविधानमवन्दारस्य पत्संख्येनेकनेयमेव स्त्रोनेन सिवानरच्छणासंवचोनवतनेनिमात्तनस्तगणामतुपायग्रहणानार्थमिति स्त्रपोव्रते
ग्रहणनसामर्थ्यत्ततरनविधावधिकत्वापथाकथंचित्तिरंतनाहस्यनरहिमन्यमानामतुपायग्रहणाव्याचनेते स्वोभ्यन्न स्त्रस्वहवामपः

२९

कौ॰र्व
२५

गा इत्युपलक्षणं विनिश्चयात् योगनिर्वाहार्थं नेति निर्देशोपयोगित्यादि कर्मनिवृत्त्यर्थमिति न्याय्यादेशः स्थानी स्थानेन विशेष्यमाणत्वेन संज्ञं
पनाद गोपदीर्घ इति शास्त्रकृत् स्थानिवत्त्वादेशस्थानेन सूत्रव्याख्यानेन स्थानिवदादेशोऽनल्विधाविति एवं सर्वेषामपि
शास्त्राणां नियमेन परस्परं च विरोधे नैमित्तिकानामनित्यत्वात् कृतार्थत्वमिति स्वर्गादौ तस्य वृद्धिः प्रकृतमेकवाक्यत्वं वहुत्वं
रस्यमानेऽगोपीत्यत्र भावः समासादिरूपं रूपमिति भावाभावयोः सम्बन्धविधिनिरपेक्षार्थमित्यर्थः उदाहरणं त्वसम्भवदर्थे वान्तोऽयम्
सुपदलक्षणार्थमिति नित्यमनेनेत्यादेशस्य स्थानित्वेऽपि योगविभाग इति सत्त्वं स्थानिवत्त्वेन योगः तत्र दीर्घश्रुतत्वात् परिभाषापि प्रयोजनाभावात् तस्मात्
पठितः नयरहणानुवृत्त्यर्थं विद्यापते सूचः स्थानवदिति समवायसम्बन्धाद् विशेष्यमेनेत्यादि इत्यर्थः तदनन्तरं तस्य पाठादेवं विधीयन्ते इति भवन्ति
कार्यस्य दीर्घः सामान्यविशेषभावविकल्पनेन तत्परिभाषया दीर्घ इति तत्सूत्रार्थं व्यवस्थापनात् इतरनिषेधविधिरिति अत्र पक्षे समत्वे च उपपद
श्रीपदानीति स्थानवदादेशार्थं न नियमार्थं तस्यार्थः तत्र केचिदिति नतत्प्रयोगादिदं पद्यते किन्तु दिक्षितो प्राप्ताः संज्ञा नियमेन
तद्विशेषणविशेष्यभावस्य पृथक् प्रसङ्गाभावात् विशिष्टनियम इति ॥ ४५ ॥ अचेति तेषां एकाधिपत्यं ग्रहणकल्पनार्थं नामानि
पादाद्यन्तं विधिपाठादिपदे नैकवितर्क्या न पदीक्षणविरचितपदानि पद्यानि स्थानिवत्त्वेन रूपं दीर्घ इत्यादि तदा भवति आदिरिति इत्यन्ये। एव
भावादेशस्थानवत्त्वात् स्थानिनः कार्यं स्थानिकार्यं तस्य स्थानिवद्भावो नातिरिच्यते इति सिद्धान्ताभिप्रायेण तत्त्वं भवति नोपपद्यते इति २५

न तु नासिकेति उपलक्षणार्थम् अनेन लोपस्य स्थानिवत्त्वात् प्राप्नोति अत एव निरनुबन्धकं लोपयतीति आदेशः स्थानिवत्त्वे प्राप्ते विकल्पः निरुपपदं
बलः कर्मेति स्थानिवत्त्वाद्भावः अनेन सूत्रेण परत्वाद्विधिः नित्यत्वाद्गुणः तत्र नियमः पूर्वविप्रतिषेधार्थं व्याख्यानं विशेषः
प्रकृत्यादेशस्थानिवत्त्वे कृते अर्थवत्त्वं तस्य पदत्वेन लोपसम्बन्धः कार्यत्वेन दीर्घविधौ प्रतिषेधः इत्यादि स्वस्य निमित्ते दीर्घस्य विकल्पे
के इत्यादिसमासपदलोपाद् विरोधः इत्यादि प्राप्नोतीति विनयात् निर्देशस्य स्थानिवत्त्वात् पूर्वस्मात् कर्तव्ये लोपे स्थानिवत्त्वं नेति
एवं ह्यनित्यत्वात् कृतेऽपि परत्वात् परस्मिन् कार्यं स्थानिवत्त्वं विभाषा अस्मिन् पूर्वविधिः विदुः तत्र प्रत्ययात् तस्मात् प्रयोजनं नाम
स्थितस्य स्थानिवत्त्वात् प्रत्ययलक्षणं स्याद् अन्यथा इति एतद्धि स्थानिवत्त्वं पदकार्यं प्रतिषेधे प्रतिषेधः स्थानिवत्त्वं नास्ति
इत्यर्थः अप्रतिषेधः इति तत्र संयोगान्तलोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धत्वात् विधेः स्थानिवत्त्वं संयोगान्तलोपे स्थानिवत्त्वं सिध्यति
कार्यस्य तत्र स्थानिवत्त्वं नेति एषा सामान्येन स्थानिवद्भावनिषेधः उभयोः प्रवृत्तिः कार्यं सिद्धं तदा इष्टं सिध्यति
निर्देशात् प्रत्ययात् परस्य स्थानिवत्त्वं प्राप्तं तस्य प्रतिषेधस्य निर्देशः अचेति स्थानिनि सम्बन्धी प्रत्यासत्तिः परत्वाद्
वार्तिकपक्षस्य सामान्यविशेषसंख्या अतिदिष्टा इति पदसंज्ञा परत्वाद् द्वयोः इति उदाहरणम् स्थानिवत्त्वं तस्य कार्यं भवति
तद्ग्रहणं कर्तव्यं क्रियते किन्तु क्रियते न क्रियते कार्यं स्थानिवत्त्वं विषये ग्रहणं यद् कर्तव्यं भवति न कृतं पूर्वं कि

कौ॰ २६ पमातोपिपत्वविशेषोऽयरतो एवंचासिद्धमितिपत्वस्यासिद्धत्वानुकिमतिमर्शितियाशेाीत्यर्थः चाप्मनुगकारस्यासिद्धत्वात्कुत्वमभवति निरहेतेपी
२६ ति पाणिपत्वंवाधित्वावर्णाभ्रूयत्वादेतेणात्वात्कुयाशेतिण्यादेशतद्वीपरत्वेनवांणवार्णोपेशेणापत्यासानुवांतित्वदेवितुकोः अत्रणाप
तुकोनिर्देशः कार्यव्यस्तस्यर्थः ननुदेवमपीति नानर्थकेलोन्त्यविधिरितिपरिभाषाप्रपानत्वाभावादनादृत्य ननुकेतरचऽकावेणागविशेषणादेते
विधोयसंगणाद्यर्थवत्वादर्थोसम्पष्टयेणः सन्निपातपरणसामर्थ्यादिति उअतोत्यविधौमितिमतुतिरेवतानर्थकः स्यात् वाऽतिनिरहत्यर्थत्वा
न्नानर्थकत्वमेचत वस्पनरतपथाउत्ताणमण्प्रकृतरति तस्यकपतोति सर्वत्कारपर्वाविपच्चेकर्मण्यपाणश्वारणदित्वाद्वानुपरपाणिलो
पः पश्चपुरस्पतीति तिणः नतः क्विपमकारकस्यपरुसमाशकाकेतपर्वत्वेतत्वातस्यांशितिभवतिपरात्कवलस्यः स्थानीनराद्यस्यकादेशेत
नस्पचसंयणानन्त्वाचोपेतकारस्पावर्णासिद्धति नैपेति नकाराहित्तसस्थानिनोनिर्देशांतवत्वस्यकाणेनमात्रोति पथालन्त्रणामि
तिअर्थरतिवांछावितिवाहितस्यर्थः मुख्यवापपकेनकिंचिलतणासवेतेतेपपकोनामपनोप्यानयांभात शिवकुहत्रयोतीति कटोवेकाद्य
पूर्ते स्पतवात्रिति उतसाकक्षाधोविमलघुस्यशिविधृमाविस्पादेनुपात्तादव्यांसंगः उत्तर्मवधातीति पुनस्पत्नाविताद्देहकदेशविक
तमानेस्पत्वात् शंर्धः पाशेनीति भाव्यमानोपुत्रकाः सवर्णात्पुत्रहलीतिकातउदितिनपात्तेनताप्रनात् सरर्थमिति शैर्षम्पापिमात्रिको पाप॰
प्पायसांदितिपरत्वकंतकिमुत्सनेनस्तावाविशेषदितपावत्वाहिवारीनेसपद्रलुंगमात्तेतिवारिदेभरोपवांतिऽधिमतिरेशोतीतिमस्वत्पाद्येनतदे २६

देशोतितेपरोपः छांदसोपदलकृतवेतेऽन्द्रसिपपोगात्स्पंतेभापापानुकृत्सुवोः सार्वधातुकरत्पत्रहसुग्रहणातत्तापकात्तद्धविरे
समदकृतभवतिसर्वत्रश्रनपापदेशंवेसत्रऽदेरापरहणाउत्तत्रिनतस्थितिकेवल्पादितिभाषाकामारदर्शन कृत्वात्पति क्रिऊरुणानुदेतात्व
ल्पमात्रितिधोगानिर्दिष्टल्पानुवर्तितिपमंणप्तत्वाच्छंदसि समिसत्ताराचिति नैतिपाणादेशस्पसंपनितोरामनिरीर्घमिभवति तिणमिपतित्रविति
तमिपतानिति दरर्पासिति वारुपकारोवस्यादिच्छंदानांतरीर्घतेगाणितनताप्रपतिसंहकत्सुतादिमित्पायरिंहर्वकिनुदृहणमवहीतेनएव
केरस्यर्थः ॥ ॥ इतिश्रीपाध्यायानंतभट्टपुत्रश्रीकृष्णकृतेमहाभाष्यप्रदीपविवरणेश्चाष्टमाध्यायस्य चतुर्थपादेप्रथममाह्निकं ॥ ॥ श्रीशिव
वस्त्राभा ॥ ॥ इह्युपविदृपमनोपमपपोपभेरंविवत्तितासामनाविकारएषेनतिर्देशः क्रियते पत्रस्यरत्नतःरति शास्त्रेविपत्वतुकोम
द्ःसिद्धकितयोतितिरितिव नत्रसापत्याद्रतिरेश्वप्रतिपत्तिः कारिकासुपानिपत्तिलाद्यसुपर्भरोपक्रमवतिनातिर्देशःक्रियते नयत्रनेवरप
मितिरहायमिहवरत्राभारिति चमेत्वादः स्वाश्रयमपिपयाप्यादित्यवमर्धेवलकर्णांतेनेरेपतुतिस्पत्रस्वाश्रयेकदत्वमथ्याणताश्रयावेला
प्यासेवोपोभवतरति एतरपेतमप्रथात सस्यमातिवावचनावतिरंगाराह्नितिरदेशिकाः विहृद्दत्वाश्रयकार्यानिहत्रिःसिद्धत्वासिद्धत्वपो
र्दिशोधात्काधवतिन्यासिद्धत्वस्पराषणकर्षवासिद्धत्वासिद्धत्वपोर्विषयविभागेतल्पमानेस्यानिवदित्यादेशनुवतिपतोणांतत्तासादि

२३ ६७:

कैर्ण्ई॥ निवल्काणामतिरेकेणपपत्वाश्यपमाम्यंश्चविनापते अनोरलोपरतिनपस्काणाच्चलिंगान्कृतिकिमिङ्नेकास्कमनन्तपातंत्रत्रमग्रथात्रत्रानुमा
२७ मविसारोवारीयमिद्दत्वाल्लोपात्रसंमाक्तितपानेन अमिद्धवचनेकिमर्थमिति रहणात्तुमकार्यार्थत्वान्नकार्यमस्माथान्यारमिद्धलेनभाव्य ते
दामिदावापद्यानितोलिश्च्यनात्तस्वेत्याकार्यनमामोतीसम्यामिमलात्रष्कै इतोऽप्यापकतान्त्वाञालामिद्धत्वंयरेणातोरपेवाम्याषितेनन
मानस्याह अमिद्धवचनउक्तमिति उत्सर्गविदेनमामार्गविषयतमात्वम्र्णमध्यामभिर्धीयते आर्द्धाति रापोवद्धलेकेरमीतिलुक्॥मर्द्धीति॥
इतेर्नः पत्नेमिति अवपवचोपिनामतोलोपोनाप्नोनेतस्याभाष्यार्थमपरेणयथ्यानुरुसभाष्यकारः संपारपिष्यति इत्थीति पात्वात्रि
स्त्वाच्चस्वैमेलं वार्थेःसत्रापिनस्तात्यवेणाभावोःलुविधित्वाद्विनेनानिष्यानिवद्भावः अत्थात्रग्रहणमिति यथंगाणमसारस्योवि
काणश्चवस्थपारानमेतवेणापिप्यान्यानोद्विविदशावस्पोविनापतेतथाः सिद्धवरभिकाणणाभाद्धिनापतेनत्वाभाद्वग्रहणमविषयावधी
गणार्थन्नारत्रग्रहणतकर्तव्यमितिभावः अत्रग्रहणंविषयार्थमिति विशिष्टापोविषयःसमानस्वकणःनत्रिदेशार्थेनेनसमानाश्रयमाश्र
इत्याश्रयतुमिद्धविन्वेषार्थोवार्तिककाराण्याभिमतः भाष्यकारोगमुमवार्थपक्ष्यान्यथापपिष्यति संग्रतिनापादुहणमधिकमप्यत्रतिपति
लाघवायावश्यपारातोर्थमतामिदवद्भावमाध्यक्षात्मेवविषयोत्रग्रहणातनिर्देशपतरतेनध्यावेड अभातियागइति पंनेयवित्ति रंतेय शप०
पनिवभावकारणपरितिनलोपातत्रपद्यापारनिरुद्धोकर्तव्यापांनामिद्धोभवतित्रग्रहणमिति हहिहृहाविसमहेरेच्यनिशीतिनलोपाग २८

५४

णोमिद्धोभवति क्नित्पनरिति ।अन्यथामिद्धंसनात्रकृति शासहाविति इत्वावनापत्तामिरेवारेणः आमोविशीप्रेननोमलंनत्वामिद्दं
विम्मिसुः विवेतिममलोपरति भिमक्कोमिनोलोपरतिनाषीपनेवकोषीमिवमवतीमिनोऽप्यते कत्मसीति अन्नोलोपरमप्यलोप
ममयपवादोः कामम्बल्यानेत्संविधीपतत्रणालोपरसम्यविषयार्थमानुवर्तनाग्नेनलोपविषयनभवतीत्यर्थः मपयतेतराह वेचमको
ष्यति कार्यति कडेहिरनिष्यितेविलुक्पालान्माणुणःउत्वाचशाट्ःत्वतांरत्कनतचेनेन्मापोतीत्यामिद्धत्वानुहिलुकोभवति॥
नेलोपकृतारति नित्पत्वात्यरपमिति नपाकुरणमस्यपथोनसमानामामत्रिमाराबानिकृतेवाणेतांजवेलीपरत्पेकारेणवाविनापभरा
कोपमलोपरतिनर्परस्मान्नापः स्पात्रतोःनताविनाराःभावाक्स्पोपनित्यात्मपेतपरत्वेनकर्तव्यमाविरत्पर्थः एतेनेकाचत्वाति अहपनोणतका
नित्पनभवतीति श्रत्वमाडवनीत्पोनेमीपतेश्चत्रोत्पारेयेपोगविभागमतेगणप्रमःमिद्दत्वाराडित्पथमिवमोपाणिभागोविनापते नेनमिप्रोपिपाणा
रेशाः कृतेस्यादित्यवति नेत्रापरेणावस्थापोर्मिति चेत पानपिविधीनशावितत्वानुनाधुपरेणरावारोभवततस्पर्थः अत्यशाति आर्ड्या
गुकप्रहणानुतिनिमयर्याग्स्तेपुनारेणेषुलुवस्थापोनवाहृयानुकंसतापोअराहोभवतत्पर्थः गर्वेश्चति विध्यपिपांहारोपपन्ना
[redacted] रीनोलावस्थापोमपमार
णभावारस्मलाविनारावोःभावारद्गामोनीस्पर्थः अवात्मिद्धमिति आरस्येतिपनमूवेतरस्पेनिन्त्रियतेअचात्यविकाराच्चर्हनिद्धाभ

५५

कौ॰ ६ वः। कथमत्राप्यत्रान्तर्निमित्तावतेनाम्रेड्योर्पेलालोपयोः कृतयोरेहि द्वितीयानित्यंतदन्ता इति हि प्रविशतीत्यत्रैव चान्यापत्याच्च वार्णौरौ गंवलीपदूतिना
२८ नि कृतायाकृहा वामविनिमित्ता कृ। गणारा कृतालोपाभावः। शीणादिषु द्वैकृत्याप्यपान्यधिकमानिर्णतायाणयीति योगविभागादिकारान्तलोपाप
णिवश्वानात्स्वभावाचायारेशेकृतेस्यापाद्विनिमविष्यति स्वादेर्धातुकोपरेशादि। स्वादेर्धातुकोपरेशकालेस्यरकारान्तनंगान्तस्थाद्वधातुकेष
रतोलोपद्रतिनिमस्तार्थः तत्राद्विन्विकृतास्योस्वेस्युमस्यपमन्त्विपीगेनाकारस्यविवानारकारान्तेषुविन्विकृतेस्यादिर्धानुकोपरेशेष्वतोग
निरूपस्तेत्राप्यलगमयपानिमित्तकलानस्थानि वद्याद्विनुतरसारोगुणाभावः पक्षस्यपारिस्युभयोःशेपरति लघूरायांवेतानाजे अभयोग
रवौरिस्यतनुभेरेनापकृष्णारान्ततपोरूत्तरनिमित्तवध्यते न तत्तरसानामस्यानामुद्धेशानाधरिति। पदविशेषीतनाध्यानपलाद्वास्यपयथामात्रा
भावमन्यापदिकपस्यान्तत्वस्यवासर्यारेनु सरदीर्नात्विद्वापितरोशकास्पारितितल्लिवपणपेवेर्त्तिरः कृतः स्वागहीति अत्रापित्रस्यपारि
तास्यभयोः शपस्माद्गुणभावः सिध्यति यथोनरति मध्यमस्यालीतिहुरसीवनिपाविनिवनेष आर्दिवांहांगानतरंगनत्स्पारतिप
निभाववानमेकापणास्यासिद्धत्वेनालि एधादिपरिभाषानाहूरकरूलस्यतरापितत्वाराभाव्याद्विधानस्यपवर्गमानोपामकालोपनस्तार
णपंचायिवृत्तवाररंतनंगवहिणयोः सुगपरत्तुपथ्यानाम्रानानेनर्परेनिमित्तनिषेधाद्वा अभ्युत्पन्नमिति तत्रस्तरहितोकिवीयस्यानोः कारलोपो साप॰
नभवति व्याश्रयत्वादसिद्धत्वमपिनस्यादित्यस्युत्पत्तिपक्षएवाश्रयणीयः भावेकृतानीति नियमात् सिद्धेति सार्वधातुकेयमः स्रोहिकेनेः २८

५६

८ योधिनीदुनिषेधारादकालोपः। वार्तिककारोक्तपक्षयोरन्ते पुनरन्याद्युनिषुस्योकवार्तिककारोक्तपक्षयोरन्त्योपक्षेपः अतुकनरति सार्वधातुकेपरद्वी
अयुसार्वधातुकएवपरूकरूम्मार्त्वेनवित्कियतेनेस्यान्वयउकारलोपएव मस्तुत्वस्यानकृतनस्यारोनुविकृणान्तस्यवधानान्तस्यानकर्त्तरेसाराकोषे
स्यानिवृद्धावानस्यक्षाननोमिति चेत् नववनारोरहीच्यवधानमाध्यपतेनस्यवसाधेयानुक्रमात् उकारस्यात्रोपमाणोनिसनान्नकतेनधूकालोपेनतद्वा
पद्यस्यानिवद्भावादूत्तेनविघ्यतिश्ववेदिपक्षताद्गुणोकृतेउकारलोपः ननस्युनारिहारस्वः। एवं स्यविवारस्यैवस्यानिवद्भावः पुनस्यपलन्ताता
वेणश्विपलात्म्यात्मन एवमादिपवितद्योरोन्तस्यरकस्यमाणन्नातस्थानिमवतेनाथ्यकृतनानानित्ते अपवादिनिसत्तानन्तसेयुकालोपः पथ्यानूषाः
कतेतुउकारलोपेपरस्यपजस्याणामितिगुणेनभाध्यमनेनालत्तणंतनेणवस्युतुवनिविधिरनिसत्तनित्तणामानिमतंतनेस्थारिहारस्वः परोः कारपि
नाश्रिनातिसस्यानिवद्भावः नन्वाश्रयत्वादुकारलोपस्यासिद्धत्वनथाप्नोति विहरकालोपविधानान्तादेवोवहिकंगउकारलोपविधानात् नैतदिति
मकारस्करणे रोबन्यप उकारलोपविधानारसवनमानाश्रयत्वं कारिष्यतरति यकृतिमन्यथाश्रयत्वादित्याणितिलोपयोः समानाश्रयत्वे चमा
वाहिसादिनाथपोतत्तनिरणकणं रेदूति वकारेणाणितिलोपार्विवीपतर सार्थः न्योति अनउव्वावधातुकारस्यवन्योपुवैसमुत्वतेनाकालतथको
लोपः तत्र तं भुविष्यतीस्यर्थः। मकारोरितिसूत्रवाक्यमरेनसार्वधातुकस्यविशेषणात्कर्मसाराइलोपावः आर्यपमाणेपीति अनेकप्रि
हायअपेणापनिपत्तिगोखेमाभ्रतरस्य वसर्थमारभ्यमाणत्वस्य्र्थः यथपरति ननुवाननंगान्यादिराभाव्यनवांसप्रमाणेकृतेः पीठोनिवृत्तिः

५८

कौ॰ ६ त्रिमित्राभावेनैवनिमित्तकस्याप्यभावस्य स्वतः परिभाषापाभाष्यकारेणनाश्रयणात्तथा च वाचिरस्ये जंकं हस्राग्नेवोयन्येन स्मृत्रिविधत्वमापंते
नेरित्युत्रिमाश्रयिनरकाण्यनिर्देशावधिपणापारेणानित्यर्जनारिनरकैः तथाहि लाद्योरूपमनस्वपमत्रागभानार्थीयन्नः कृतेनीतेरानरोहिलुकः
पानेवित्युनेविराकोह्नुकन्नपनुकोः निर्दाननेमनिनेत्वनुक्रै एवंमद्धि निरुपद्रस्त्वनेपरिवि स्यात्पयमेषुनरत्न्यपानेकलतोगावहिरंगाभावानाकी नि
पपावृत्तप्रमहज्ञात्पिनेनिरुपत्नतारेटं वाधित्वात्समयगाणामवस्त्वर्धिवित्ना वेयनिवत्वाभावादिरेटः परंनरः पूर्णवासमत्त्रगांतनरो भूयच
वर्जीयोभवतीत्यत्रविषयपर्वमिरहनमवद्यैने पत्तुमहति पत्तंमनोनी नितनुमनेनिविरुदुविहुनेनीस्मालंननस्मात्मिद्रत्वाद्यातेनेनेनीनेका
रलोपश्यंनगः जनतुणयतिपरोकरूपरिभाषात्मवाह्याद्येनार्थापनेःस्यात्रिपवत्नमात चालापिनेनिपतनेपरि हिवे चनानस्त्वान्तयविनाभावेसा
नैहिहैचनेवत्नविहपं चविकारापरपीति तनस्यमाहुस्तांनिपपार्थमनस्यहरांतुमानात्रपत्नवमिसजर्थमेपपने अमिद्रत्वंसमुक्कपिनि म
मानाश्रयत्वयोरिसाल वहिरंगलत्ततांसिति पदापेनानानेतसंरस्यपमत्रनिषेधोवतानितस्याविपरिभाषायाः कारणाभावात्समंगापवना
ह्नीनिमतिपार्यपितुमेपस्यान: योनिहहेस्यादित्रनाविति वोहत्वंसातन्तेपत्त्मतंगंवहिरंगंदाभावमिदंकिंचिरानिपाम्यापेवत्तमासुणपयो
गोनपोगवश्यानाश्रयश्रमोन्नरस्तस्यणशापापाः यमुवरसादोतुपणपयस्यानिनीत्ति समवाणमादिकाजस्याद्यापादीनानिर्मित्राभावादस्यसे राम॰
मःस्यालोपकालेचनिर्दृ त्रैमयपाणिंजनस्वत्रिमित्रंमवाह्रोपादीनांमसयमापामिनानानिपरिभाषापस्यानमिस्रश्चैनपंगवपपावदरमित्यत्रा २९

५८

पिनारुनस्याद्रुणन्तेरेवंनवानेनीनिनिमित्तनिमित्तनिमित्तपानासंभिपापापाश्चनपष्यानप्तमेपः पूर्वंतदर्थमपाल्याश्यापनेन्नर्थमिदं वहिरंगामतंगाः
स्थाप्यपरिभाषावाहनोरस्यमत्रता पितेस्यापभूच्छोदीपा अपयवादिपनिषेधेपरेकार्यमिसत्रोपमं स्यानापिद्धंतापरिभाषाणांकार्यकालता
इस्मुमधमाणाद्रुजोनारभाव्छोतोर्पाल्याषास्वात्ता पदादोपारस्तुकने अपूपमिद्विनिमयचमेने नरपत्तूनीचाद्यापारीतिमयवंनीतिवाक्या
र्थः परामम्मित्रयोपोतने मयतांगदति वृद्ध्यापत्तिनारत्सर्थः तत्रनिमित्तमेवेति परिभाषापाया अभिद्धत्वाद्यत्तहलाविनिमातः वमुसंप्रमाणं
नैकंपरिभाषापाया आद्यापादीनांवाधूयदेनिमपानाश्रयत्वाद्वेत्यमिद्धत्वपरिभाषापाः अपुणपद्येति इसयमामिद्धत्वाद्युपदगौमकारेनमवतीस्य
पारेगोनमाभौति वचेोमद्येति मिदेधेदुनातिम्रुतव्यत्याषमामिद्धत्वाद्युपदवोरतृर्गोनित्यमवतिपकारेणाच्यश्यानारिस्पपादेगाधसगः
षजनस्येति अवस्तादिकारेजनगारीरवमारहेतिपमनेतवाह्योपस्यामिद्धत्वादकारेणाज्यवेधानात्स्पदेणाः मानि. नेहवतुर्गीमि भूस्यन्तु
मत्तुकूतस्यामिद्धत्वाद्यद्रः धावोमि ननुवस्ताधामवद्रि: वृणामस्यपाणानस्यापवाद्येमवतिमस्यापिंमभवेवाद्येनेभवतीस्पोधेस्याच्छ नेनरनि
बीयकमहूरानस्थोयांर्थ हितपनेतहरूकेनानेनिवाहेतेनमवत्रैतेउव्रः तुनिस्वेकाद्यान्नामवर्जमानेवुकाग्रिहत्वादाहानमरेणपन्नवेको
वाधितुमितिवुक्रकतेनसामिद्धत्वाद्यवर्तनेनेनेवारीमाति उत्ररोप्रोपवापाकाहेतुनीतेवृणाश्रयणाडुबर्द्रः वक्तानेउवर्णउपवर्थीभवतिनामयो
र्थिवमवतिमपोवविपीकितेसपयाव्यानामिनिमपत्वाहूमवेतीमिहप्रेति नहितिलंचमपर्मिति भवेवावुकौनिमस्यादिनिमयापान ह्नत्रुकि नेनेति विनिवे

५९

६७:

वै०र्द तिगुणवृद्धिनिषेधाद्भवति चकृतेऽवर्णस्योत्तरविधानात्‌ म्लामयेवेति गुणश्रुत्यां पूर्वं गोत्वामीनं गुणात्सेत्र स्थानात्संनिपातनिहितविधिनिषेधः न
३० वैवेति अचोनित्यात्स्वत्रेकृतस्यनुपधानानीदित्यस्त्याणत्वाभावः श्रोत्रियस्याभावर्णमिति अकारोकारयोगाद्गुणोऽकृतेः स्थिरः सौश्चितिपरेणकारे
गौत्रनिर्देशात्‌ इहापीति श्रोः सुधीस्वावर्णस्यावितिर्दे शाद्गुणश्रवणः नोचेवेति परत्वादितिभावः आनोऽनामोऽनुस्यापत्वकाचः सपणा
र्ववाकामीनोधातुकोपरश्चेपरमोन्त्रा वाक्यकाशः अपूर्ववचनविधेयोतिंकीलावपरस्यत्रोपपधमेगोपरत्वाराकाः लोपः त्रिपादिषेधे चानिष्टत्वं
नभवतीतितापपृष्मानि कीलालपाविति चामवेनामस्थानत्स्यनुवत्तेनाडमंताणाव्यभावाराकालोपापवेगात्‌ एवंतर्हिधातोरिति परेव
द्वारिति नर्कनेनरेववर्णोक्तमुख्यस्यपेनत्वोरित्युक्तं नताकारैकारोपग्रूरापनिर्देशोपिधियोरिसनेनविधेयवणादु कारस्यैवपणामवतिन
त्ववर्णस्येति इहेति सुधीत्सुधियोः सुपश्चापारस्य नं संपत्तपृस्येति अंननास्यपवेतिसुपसुपेतिपमाशं सुषिभेरपदेपिपत्नोस्वपरति
दिवंश्चिषानाद्धलोप मांपामिलोपरनिपसेलोपविधानात्स्लेपकादुपेभवत्सेवेनितायोपुरेतितहिधानमामर्थ्याषणत्भवति शुनरति स्वुत्रा
तरीतिविधावेनमसावासाणारणापस्यवलीपत्नातश्रेकारेयवाधित्वालोपमामोति उपसंस्यानवार्तीविदधेपतिषारपितुमाह अपमस्ती
स्वतुराज्ञनिमित्तसादुराज्ञलोपश्च एकारेरोनुम्‌ तिएकारे शउराज्ञनेराज्ञस्यापुराज्ञेपरेभवति श्वशुराकामस्यसयपस्यरेणोतोराज्ञनात्‌ प एफ
स्याख्यानवाधार्‌ माचेति उपसंख्यानवाधाद्‌ नेपरति हसीपारिस्तामेति मावेकाचरनिमाग्रस्य ततप्रसिधिद्‌पित्वतीपारिसरलोपमस्यतात्‌ ३०

निरसिस्यावसंपरमिविशेषोनिसंनगोम्नविसमानिवेधस्यफलेश्चम्यांस्वभिनिहत्वारोविभक्तावतिसम्पाह पचतहीति वार्येतर्हिन
र: नकेवलेनश्रुताश्नत्स्यतत्सीपारिस्यपरिनिति द्विरुपसरात्रनिहतिस्यात्‌ एतमोपितुपचाहत्नीपाधाभावः पुनः परस्यतितथाप्युराज्ञनिहत्निमि
त्पमासरेत्यर्थः नत्वत्रैनरपिराक्षपेनकृपेनकेनचित्तहत्वानेतमासस्यतत्सीपारिस्यम्यनिषेधत्यादि वसाख्यानवाधाद्‌ एवंतहींति नमा
वैकावरस्यमेतन्नताणाम्यंयप्रतिषेधः किंतर्हिविभक्तेः पापस्यारणामावाचस्यर्थः विभक्तिस्वामेति वचनवद्भिवक्तिग्रहणानुवर्तन्ते
त्तेनाम्युपगतेति अत्रापसंख्यानवाधाह पचतहीति बहुवः श्वानोपामिनिवद्ध्वीहिः तथाव्योपचारिपनेनाहगनत्रपस्यालोपिनश्र
अपिवहाने न्वत्रनपस्यस्त्रीसनेराजनताद्राजनिहतिस्यापन्नसंग्रह वसाख्यानवाधाह पारिपुत्रमिति विभक्तिग्रहणानात्रवर्तनतरनिमाव:
उपसंख्यानवाधाह वैवेतरसामिति अत्राख्यानवाधाह एवंतहींति नगोत्रविसनेनानिविध्यमानोप्युराज्ञनिहत्निलः शुनितापका
त्वाचनानीत्यर्थः एवंप्रस्याख्यानवारिनाविशेषाभावः सोनपारितः विधनेत्तुविशेषः अनव्योपमस्यपशालोपित्वान्नरीपाभाम्यवहृत
नीति तदभावेतत्रद्रस्यतिप्रवतिनीमादिस्त्रीवाच्यनुपसर्गेनाधिकाएरवाश्रुणाः स्वरेनानिह्नमिसेनवांनिष्यापधिप्यानेतमुपवीरि
वहदृश्चवेस्तेवभावालाविशेषपिनाकारणापत्वात्रप्रथमनेनरत्रभाव्येमुखनिहपित उाङ्गभाग्यानिस्पत्रतुनद्रश्चैसेवपविनस्यांविनस्य
वस्थापिन कविनुपाठः नेपउराज्ञनिरत्नित्यामयनिषेधःकस्यतर्हित्सीपारिस्याण्य एवंतर्हिपेनकेनविस्पादस्थतत्सीपारिस्यमयन

कौ०द ॥ इतिलोपादिर्ग्लोनिवृत्तः प्रत्ययेति अत्र पदेनेतर्हि शास्त्रार्थेन व्याख्यानमर्थाभिन्नकर्तृत्वात् पमप्रत्ययस्तिनलनुपत्त्याबाधासिद्धत्वाद्दुहुत्वाद्रुपत्वा
३१ पमितिस्यादेकगुणः नेपदेश्च गुणोकर्त्रेष्वेच भावस्तान्नुष्मासिद्धत्वाद्र्वर्गगुणोकृतेष्वभावः नचगुणाभ्यावबाधाश्चकक्वापत्तिस्यक्केदपतोत्र
वस्त्राश्चपणात् श्रुमेति भताभावादत्रगुणाभावः निपातनादिति इत्वानप्याद्वोक्विपमाणप्रस्ततत्रनिपातनादिधात्विधानतोभद्वः अत्रा
सिनेवदिति प्राम्प्रादिसेनपपत्तस्यत्रनिपत्तभावेनोपादानादभिविथ्री वाकाणिवोद्धश्च पपुष्यदस्मादीनापमिद्धतोनामविपुत्रकपादानमपि
मत्तेदोषःप्राग्डाप्तितरजिपरदोनार्थः सोऽपीति सर्पणोकदिति स्यात्प्रत्ययेतिलोपतोदेपुत्रनपसेतिलोपः नत्रदृष्पोऽलोपपोपसिद्धत्वात्
कारङपवानभवतीतिपक्लोपाप्रसक्तः नन्वत्रचमाभ्यादसिद्धत्वेलोपइष्टपसिद्धत्वादुपधापकोऽनभवत्तीतिलोपप्राप्तेनाणग्व प्यासिवद्धावी
विपलोपविधौवमितिसिद्धः अत्रपूर्वांसोपधावत्पणादरोपः ववृत्तमापण्याद्वा पद्वीपलोपः पुष्पादकाल्लोपदतिकमस्त्राश्रीप्यपेतनिपते
पाक्कालोपस्य विलोपोपीति नन्वादेशलक्षणः प्रकृतिभावः सिद्धत्वात्रभवतीतिवक्तुमशक्तेरिविलोपःपुनर्लक्ष्मालक्षणः प्रापीति नपरी द
पः स्वादेशोत्रनिमित्तकार्यात्वात्प्रत्ययेन्नस्याविमोनिवर्तितत्वादमतः कृतद्विलोपःनत्रप्रयोपिपादीनामसिताम्याकृतिलोपःक्रियानेनत्वा
पादित्वापुरुत्वेपुनःप्रयमसिद्धत्वात्रनत्वलक्षणाद्विलोपोनाप्यत्रगोलक्षणवत्सर्गभुपमोवप्रद्धत्वादनवकाशत्वाच्चपादीनांबक्रकदोषा णप०
पिनाशि ॥ ॥श्रीत्रलोपः॥ ॥किमर्थमितिपर्यायेतत्रणमकारानिर्देशाद्वादिश्रमेनद्वस्वतः सुप्रांतमवात्रथाविनापिकार्यनिर्देशेनत्र ३१

पेवप्राहिप्पत्तइतिभावः नंदिनेति इदिलप्रसक्तिमर्थं स्यादितिवेन उपदेशाभक्ष्याद्विनुमिमत्प्रत्ययादिसक्कार्थं तथानन्दरत्नुरित्या
दोकृतेपिनलोपत्वस्यासिद्धत्वादेलाम्पाभलोपः अरस्सर्यादात् किमिमतीतिश्चमेवदिदत्तीतिद्विनलीसादोनलोपःसिद्धः कथंबुत्रः
भ्यवेसोपममत्प्पासस्यनमीहान्मयाविज्ञातं पश्चेहवाकपरीपाश्चाद्वा ऽदरोषः क्रिमितमौसवहिविलपणात्मेषोमोपपत्तावश्चपणात्राल्लिनमि
त्रितीममाः पक्षिप्रावापाउपस्वानपदात्तोपदेश्वविकेविकारोममनीनरातिकिंदतस्यकार्यमच्यपदमेत्त्वानिष्पमवंतरोनिपमापपविधापपस्थाने
नुस्मानदति नाञ्चीत्यादिसुवानविकाले दिपिवन्नानराम्भयवृद्धिसम्पवि तामावत्रलोपप्रसंगः कविन्नेपमानदतिपात्कत्वपणाश्चनलोपव
सगः अत्रबद्धदृत्तपाविपावविकारणानामानर्थक्याद्ययन्त्ता अधातवेति अर्थवत्वाद्धमक्रि विपरिणामोमवतीतिनप्रमीपरिभाषानिपेच
प्याश्चपणात् प्रसपावृत्यपदोःप्रत्ययेसत्यप्रत्ययप्रमत्रपादिहाः समवति यत्तानामिति पूर्वत्रासिद्धमितिसूत्रस्यासिद्धत्वात्रश्रादुद
नोनिकारः प्रातात्रलोपइति अमीनामिसादोनामीतिदीर्घेत्वमावकाशेनलोपोहिनलीस्यादोनावकाशोपत्तानामिसादोडमप्रवमप्रसपुप
त्वात्रलोपोऽमीनामिसादोनामीतिदीर्घेत्वमावकाशेनलोपोहिनलीसादोनावकाशोपत्तानामिसादोडमप्रवर्त्तमनप्रसाः पत्रमपवि
तिदीर्घत्वेनलक्षिपातलक्षणपरिभाषयावृत्तात्रभवति लक्षणावतिपदोक्तपोरिति नातलाविकत्वात्रमपदच्चलादित्वसत्रमत्पत्तत्वात् परी
नुविकारणानामपिसार्थनार्थवत्त्वाश्रीपतेतरार्थवद्गृहणपरिभाषयाविम्नानामश्नानामितिनलोपप्याद्दम्मिसिद्धिः॥ ॥त्रमिदितोरदस॥ ॥

के०र्द्द ३२ विगतिमरति गत्यर्थेलात्कर्मे ॥ कः ॥ कथुः मानिः समना पोऽस्ति तेन मृगो गोपयाद्वेदोपता पात्यो ॥ इति खव्ययाद्यौ ॥ विकाद्यश्चतंके कुलेकर्ममति
॥ विके प्रमिरति गत्यर्थाकर्मके किम गत्यर्थत्वात्कर्तेति कः ॥ यौ ॥ विकोति त्यानि नस्येनेन सुखोऽस्मिकं ॥ तस्तुपमत्वात् इंद्वेति ब्रह्म इति सम
स्म इति समकल्पमानमिति इदरहिदद्वादविनिपायान आत्मारा वापिनर स्पनुरुति तत्र शुरो मायां वा प्रमत्वानं सात्प्रमानु सोपरर्किगुणानि पिविनिवा
णापपुलस्थु कुलेष्य स्या दिस्तनां अमीपमेवोपमेत्वानं इत्यपतीति तेनापेशुद्वो गुनेनोन् ख कृ मुं जोः मता स्थिमिमिताद्दुर्स्वः कृत्यपात मति ॥
सर्वेतमिस सर्थः पदु द्रि रुस्य र्थश्च तत्र गर्मि दृगः पिनुपुत्रना व्यो स्य विधी पंतर्ह दिव्यस्य कामि मितो व्योतिका ह्यति पद्दु गताद्वे तेने भवति श्वो
णादिकाद्दति तत्कर्त्तव्यत्वागि स्मिमितयोगिति कुलस्य स्यपः तत्कौनि पुपणाराण्यापामिनि भ्य भवति स्वपुपा गतु दो वान भाष्यमिति नाप्यको
पभिनामः रतन मिस्यत्रांतेः कप्रत्रिणिके पु स्यस्य पः मयुवाद्ददूतकारि दुष्यः तेनात्मनीति मिपमवति तत्त्वसवत्तं गति यां क्रिःस्यमुनस्यपः किठ
वृति ॥ ॥ सामस्त ॥ ॥ गामिमानं तिति गामु चनुविम्पाद्विस्पमस्त्रातः गामुरसत्पाणामिस्यय् वेस्यर्थः विषमार्थमिति द्वावेवा गामरत्वेपया स्मा
र्ण ल्पात्मरमारोमायुक्षिस्पर्थः यस्मादूकामेति गामुस्य नरुगाद्वाविस्य स्वादि द्रि द्दिक वद्विनामस्य क्रिम्पन्द्वे स्यत्र पारिमपराम्बिकामाहतुतरः समर्गादि
दिदामणा तोश्वहणीमसर्गीस्पर्विशिष्टस्मिदे तु वात पर्यामकि वीरा व्येना पामिति तास्वत्वाकः भेनिविधि पावेनः प्रतीयते पदांगा स्मिमात्र
इत्यन्वयमार्गकिते स्पवस्तोऽप्युपारा नात्मने गामिमातिगाम वेध समवारिस्य स्वतेनत्त्वाधानाणामा धामाणाम त्रिपाते नणमाधारा णासनेविर्षयर साम० ३२

६४

णांतरपरमेपया हडुनांकिं वोगणंच मध्येवेन वो वक्ष्यं नामितः केवरवाण्वकां तेन न गवास्य पः एवं तर्हि कदाचाश्र्यणा च्छामिमात्रद्दृगा
यत्नसमवः स्वपीति स्त्रोत्वायर्थेस्तुम्पस्यरे वक्ष्ये विस्थयैं वा वाणनडत्सारामिवत्त मतिवाति तस्मात्स्वापये शीरेस्पत्र वनमा स्रोति पूर्वे वेति पर्यंकुस
र्थः मतकाप्ये वणीत्य मेव निमित्रनिनोपारिपने तम्यस्य पत्नत्तोगनम वति पदाद्यणपः कुत्सैकुत्सनिमित्ता रावामादेश इति भनु वर्णावि दिवुद्धय स्य
निमित्तं तद्र वस्ये वयस्य गुणोरितिहत्वादौ पिनिमावधातुके विद्यानात्मत्स्यपनिमित्तत्वादिगमागमः इत्तमपिस्त्वाणो मत्पा क्रि भेविधीयमाने
प्रत्ययनिमित्ततात्मयमत्ये पिमवति स्वप्नेवेति वर्णास्य पदात्मस्य पत्तत्तोगना स्वानुमिनेकाविसर्जने नविधीयते स्वपिति वर्णेति प्रत्ययमा
देशे कृते तत्पर्थः स्वध्येवा तारा विधि तेन या मतिरूपा सुर्शेसारा विद्वा भावः इत्यादे कृते नित्यो वनिपमाभावा द्विनेमवभवेय तुम्न्नातोमा पंसत्वा पि५
त्रिपममण्ड्मानादिरिव स्वापवन्मेने तद्दापीति गामिमात्र यस्तांमतो वादपति भ्रष्मावक्तायेति वाक्कुलानस्पुतः समर्गोविदिस्पावगा पदेन्नेव
निपप्यावेनवामुस्यनोकिंत्वोगावक्ष्यंनामिति स्वापवेवनमीपेने निपातत्वादिति पदानामिनु पर्वो केन वापेन मतपल ततणस्य वातापे
शीरास्येत्रैतं भवति स्वापी मिस्पत्र तुनिपातनात्मेवा ॥ ॥ स्वत् ॥ ॥ वाक्यपी निमित्त पामि किमोपपामिकस्य पामोतीति वार्त्तिकाम्भः तेनामंत्रा
नुगानिपमिमितमीनास्यपितिकृत्यमेवालतरा गोपरे स्वनतितेनास्य दीनां निस्मित्तलोपः ॥ गमस्वौ ॥ गमिरिति तनोते कित्पनवोपेकते
तुकिनहितनित्यवीनिस्तवेपराप्यरीर्धः मनपरिति यमेः कित्य ऊहेति स्वत्रनामिके वोगेः कामेलुकु विनापिदि तेनां स्वस्यानिव्यास कामरतिनि

दी॰ वीरि॰ इत्यत्रेन चयेनशिति श्रोः सर्वीनिषपणाले योधानुनाइवत्ययेनाविति श्रुमिति चविश्लुधानुत्रुवानिस्य यक्षुरणांनकर्तव्यंधानुना इवटः। वि
हेनात॥ ॥ते॥ ॥ आर्धकियपर्षिति परिह्रहनिर्देशः ततः प्रपृय्यः अयथाको वोनिर्देशः ततोद्विर्वचनाद्धित्रोषणात् वर्धनिग्रहस्य पर्यपदः विभाजि
पुरनीति सनीवेनतद्विचिपतेरथापुषः ततः सनिर्यंति चक्रिरर्थमनत्र मनुसितो वानात्मनेगाद्युद्धिपूर्वक्रियेइ दृणानुबंधिनिः सनोतेत्रत्नलानिक
लोपसेति सनोतेर्पीनुनासिकलोपः प्राप्नोतितनोस्तासिल्ला तस्मान्नेन नोसारपोवत्या शत्स्यर्थः सनोतेस्तुतनोत्सारिदिषुपान्नलारिकलम्बउत्त
नारिष्यमलथासो तेवमर्थः अनेन तनारपहति सनुरावसमकार्यविधीपमानमवपवानो नव्वंतेनेन कर्माविरप्यनवसतलक्षेतेन एकराणमलह्रते
भवतीत्तिलोत्रः ततारपर तिवद्भवक्लनिर्देशः प्रयोगभेरा रोपितवद्भत्न ननस्वनापेतः चार्तभवतीति मातः स्पातवानिसारी मनपद्दणा
सनोनयर्थमेववृतिषाममीतितनतनोपानुबनेः सेद्धन्यलारित्नापानः भवतीह्रविपतिषेधर्वति विप्रतिषेधेन व्यवसान्योपंक्तिपमाणाप्यावतिदत्तेन
भवतीत्यर्थः गोरस्यारावपतिहृयुहणोपन्तारी नुम्पारीतिहन्युहणं क्रियते अवगति वेदतिपतिषेधेहृपोः पाप्यपत्नित्रमिहत्नोकृते पोतेत्र्यावी
पेनपोरारेः सिद्धलारनवैकं हल्लग्रहणमस्मात वेनरत्नीति हल्युहणमयापकत्वं विपट पतित्र्यमन्यविवि पतिषेधगोरस्या रिनत्रिपाति कृत
देनेरपन्तारे शावसंमादितितन्निनाणायं हल्युहणं न ज्ञापकमित्यर्थः ज्ञापकत्वापाह मनुनामिह त्नारिति ज्ञापकभागवापाह वलाकमिति॥ राम॰
भिपाविति दर्थातः पिवतेर्थकिपिवतुनेप्पयनसेहूणीनेनंभवति नस्मासिहत्त्वस्थाग्रीपमाणेरपकु पामोतीतीपपव्यवस्थान्यपितेव्यमीनन्यसिद्द ३३

६६

त्नमित्यर्थः गज्ञापकत्वापाह नैतरीत्नमिति अनुपपान्यापीत्नमाह सपानाश्चपमिति पिपाविस्तारावीनेत्याश्चयं गोरस्यारैनुसमानाश्चपत्नारि
पद्धामिद्धमेवेतिज्ञापकमेवेदन्युहणमित्यते पुनर्ज्ञापकभगवापाह अनुपस्थार्थमिति ज्ञापकत्वापाह नाजिवकुल्लकषमारात इपोर्दिपाद्यपोः
पन्नुत्रोमित्यापुत्रः पलत्रिकाणभावोरित्यर्थः ज्ञापनान्यस्थानीमिति अर्थविप्रति: कमः कस्माच्चभवति एवंसाद्वापुनस्मात्सिद्धत्वारान्निमिति
वत्ते अक्लिपविकमेरत्नस्या सिद्धत्वात्नुगात्नोपामविषमानि तसमिन्त्रयोपयता अज्ञात्नप्रपतेः नातल्नपाति आत्नोपिकर्तव्यारत्नस्यासिद्धत्वेन
नीमितकर्तव्यो: स्थित्रिरपसिद्धमितिभेरनिवर्तनात्नाहिपुपवितिपपिमावसमतनसाद्वालोपोमविष्यतिनत्नुपुनः पुनातनिमितिज्ञापकमेवेदन्नग्रहण
मित्यर्थः पुनर्ज्ञापकभागवापाह अनवस्थार्थमिति नोहिणात्स्वरनूतं नोपणवचनमिरमिपमिकरमनिषधितमन्यते तेरेवेति अक्लिपराथपत्तज
संततणभरा हिषपविषयिविभागेपपन्नावीनन्नाणान्नवीनत्नाणान्नुपवासिद्धमितिपुनः पुनातनप्रवर्तनारपिवक्लकपमगारस्यर्थः ज्ञापकत्वापा
ह प्यनेरीति रुद्मभवतीति अत्राक्रिनीतिमपपस्यते॥ ॥ष्ठक:॥ ॥रहस्यत्रपमाख्यसाति: सुनि: सतीति तत्तुमर्तुः क्रिविसोपचुमनावति
नत्रेपविभाषयत्नोविभाषायग्रहणानुहतोतिस्यनीतिमत्वाह॥ ॥स्हेविम॥ ॥मर्वेणवापामिति सनः क्रिनी सेवतोपमनकारणोन्निहत्नात्वो
पश्चोपेनवृत्क्नस्यमित्यर्थः वहुलनांपरानां पसपात्नानाचसर्वेणवापपोगस्त्युचते॥ ॥त्राडि॥ ॥अधोद्वितीपाध्यायविहितायाईधातुक
निमित्ता श्रास्पासस्येव कस्पान्नोक्ता: एवं हि हि द्वाई धातुकग्रहणं नकर्तव्यं भवति नैवं शक्यं प्रापान्याशीपकापयेतेपामसिद्धत्वसंगात वनेश्वी

६७

वै॰भू॰ स्थानेशासमनुवोवृद्ध्‌स्यादनादेशसैवनुस्यात् तथा वाग्यतुल्यादौ व्याप्तो॰ सिद्धत्वादालोपाप्रसंगः॥ कानिष्पन्नानीति कानिचिदस्मदाद्याविभक्तिअंतानीति
२७ पक्षः विप्रकोर्वदतीति स्वकारोऽस्याएतं तु मन॰ सर्वविधिस्थानित्वादौ द्विर्वचनार्थं स्यात् अपवर्गेति द्विवचनतुमतसपदत्वाभावात्मगुणस्यस्यात् अ
नोदीर्घोपन्नोस्पससर्वत्राकालोपे कोवकारान्तेति चेन्नस्वचनादेतो लोपे बाधितापपावदसादेशप्रवर्तते नचवकृतार्थमनुपरिशाद्धमार्वधातु
कानुत्तातमतापर्कसार्वधातुकेः तोलोपाभावस्य कार्यार्थमेनस्सादिति अत्यपलत्वागनिष्ठ वार्थ विरूर्थः यत्रहीति यदिशपो॰ तोलोपः
स्यानस्यावाप्रसंगनपस्याकाणाभ्यत्वादित्थिवपक्षेतान्तरादि कृतेलोपस्यो लक्षविशेषाभावात् ननुनिशपश्चोपुमिदंपाठसावधपकृतेव्यात्
तनेषदोषः विशेषकार्यार्थत्वाद्विविधाणापाठस्य ननुपानीस्त्यात्सारादेशापत्यनोनिन्त्यमितिप्रस्यपलत्वानेनिमित्तेनुममार्धदेशेववर्थ
लुप्विधानेस्यात् नेतरदिति सुमतानुमेयदंगनस्यकार्यमित्यपलत्वागनिषेधेन वनुममामलास्यप्राप्यकार्यमितिन्तुमाविकिपमाणोस्पपल
त्वाणप्रसंगः सर्वत्रचशपो॰ तोलोपेवित्तापमानेशपस्पनोनित्यमित्यनस्यपलत्वांवनपदेवित्तानेनाश्रपणोपुमितिनास्यवनुलोपपी विशेषपूरिति
तापकृपव्यकोणनानामस्येपो चाशुणस्थिताना मदृढनादिप्रामदादित्युपाठ॰ सार्वधातुके॰ तोलोपाभावस्यकस्यनहिंयानीकृत्वरस्यादेशस्यपलत्व
णनत्रमनित्यनभवति शपः कार्यमसविशेषणान्यपोपो॰ कार्यमस्तंतादंगाद्वत्रासलत्वानुनेमपदत्वानतिनदृशापित्वेनशपो॰ कार्यः संभवति वहन्मध्ये रामः
माणेनस्यादतोलोपः॰ तत्रशोध्यानुस्यादेशः॰ नन्वपानास्यादेशेपामविम्यतिनवकृतेनसिद्धपानपति भाषयाऽन्तोलोपोनभविष्यतीति॥ उच्यते कथयोमिति २४

६८

दैशेनानित्यत्वतापनादनुपस्थानादस्माः परिभाषाभावः स्यादेवातोलोपनापावपतीति तिलित्वापनेनुपस्पपलत्वापार्थस्यादिशानुवंधपानुमितेनेति पानीति
नेनस्यापानपो वाजः सार्वधातुकेनानुमोसेनेतिपपाद्कनभविष्यति निषतोलोपेति पुमः स्यान्सार्वधातुकमवश्याभ्यातपोपीति यपनुमित्यादौ नस्यात्
शाश्वस्पामुत्तार्थस्यात अत्रानाभिति सुद्द तोणातिस्या स्थितिनिवोलके यत्रशीमिति कर्मकर्तरीत्यमृताहत्तागत्वपके मनिषेधात् कर्मणिनुमन्य
धेनेतिमाष्यमनुविधोपिमनिषेधात्कर्थमितिपत्राह प्रवृत्तद्विमावकर्मणोश्चिदरर्थमारत्रविनाभ्रावन्त्रभेगदस्यादिभ्यः श्रमभावमो शादहरणागतन्
माह इत्याचार्यौति प्रणोधानुस्य कर्मकर्त्रीतिश्यागत्तिद्धियतेनेवाद्वित्वमनुस्यायिनिषेधः रुद्धिरिति एतच्चापपत्याणति स्यापनेपेशोके अत्रविधि
गद्धावादतोनेत्यत्वाप्रविधिः पादारिभ्योदिशपो नुबिधानेनसार्वधातुके तोलोपाभावोलापितदित्वाशपो तोलोपो मावनेनाम्राद्धाबद्धिति
नम्परशेनात्स्यादेव भाष्यकारेणानुमतिमात्रेदोष्पर्सोके अथवादो पापलत्वागहद्वितोलोपनिपाकिद्विपंसगात् संज्ञिहमापानादृणाश्च
मोनिमृकतन्नाणारोपवलीपतरतिपुरुषोः रत्नमान्त्वित्तिग्रायाभावावोलोके॥ ॥श्रुतिः॥ ॥स्थानेशानमागाच्या तिनुस्पदेशानादर्शना
तद्धुति अर्यामिति रेफयदगत्तोपत्तान्मासार्थत्वादृपत्यामाच्याविनिवोहस्य रेफस्यनदीति स्थानांतोपदेशेनानुमाः निर्वृत्तिमात्वात् पसुत्तागमा
मुखादिति तपत्त कोतित्रिष्ठानवस्थानेपारविधिप्रवृत्ताणः ऋत्यपानेपवधाः पमेतेपनस्थुत्स्नेपत्तेनसम्नसम्पनेरससाधः रमसुपस्थामानोमित्वाद
चोत्स्यात्योभवतीत्यामार्थः संपदनेप्सस्ततुरेशेनतेमाचित्रविधानेनसम्पादिरेताराभवति नमस्नुपमतीतस्यानिभानारिकिवेरतास्याचिन्न॰ पमारतिनरे

६९

३०६
३४

चेत्रैवारेशेनसमार्थ्यं नगरस्य नीपादति तेषुविनस्य क्रिश्चिल्लोपस्य मेलोपप्रदर्णापनस्पर्शोपस्थ्योर्तुर्भुमागमेवान्यतरस्यांविरति स्वनानीति॥न्याड्डे
धातुकाधिकारस्य लोपसंज्ञा: इकोऽचीति स्पाक्रमस्यफलसमन्नकाणमस्य तशेवारेशः नत्वकमेकिनिगाणः पूर्वत्रोपधेनेत्यकानामभावान्तेऽत्रने
निकृतिनिकशहेत्यहुपितिप्रमनति तरभावपत्तीपिमनमपरिणामितश्वपिनिमार्थः पूर्वेतिमतिपेधेन इनोवाविरशेनिमनिपुर्णोवकस्परनिगुराने
भ्रतिपारपत्राह इकोऽचीति श्वहिः मिनिन्द भावेविकल्पितंवाधिलापातानि स्यहवेनुलक्षणाहहि:मामोर्नीतिकमावार्थः पूर्वोनिमनिपेधाव्क
स्याख्य तेनरूपद्वयमिष्यति अचोऽन्त्यादिटिरिति ननुकमावीनिस्यः कनाभामपिरहवेकरेशनिकेनस्यानस्यत्वान्नमवेगागमेहृप्तरमासाप्रा
प्रिपदनागरमिस्याश्चनकृतेकलोत्वामिनहेः गीर्नामस्यमास्यानिस्यलमिनिहृषोनिस्यभोः पानाहृहिपसंज्ञाः श्वेतोपगमक्रमावरतिचेतनमित्यं
संगामस्रीतिनापप्यिमनैवमावेतुक्रियमाणोपानाप्तोकतांपाद्गुन:श्वंमानितानाद्यपिमक्रियिरमभावीति ष्णोमोक्रकारकरति ननुत्क
कामावृप्रपत्यो कुत्साक्रियमाणः कथंस्यादस्तुपपुष्पात ष्यमुरेस्यादस्तुपसः स्वविपर्ययेत्वादेशेवाविष्यतिमिनतुष्पर्धेत्पादेशोमावकाराउपदेश
इतिवक्तव्यति प्रत्तोपदेशेपोरेफलस्यनिमनवर्तिनत्वकाराणवपदउपदेशेत्वत्तोफोभवति वाभिनुस्पतरति तस्मप्रथपतिनलदृद्वत्तोनरस्यत
इतिर्॥ इकोफोश्वत्वंमेभवतीतिस्यसंज्ञा: श्वत्विदपदेशेतुनामोक्फेरतिमावः श्वनेनविकारस्यनेनतत्त्पयोजनमाभावात्त्रातिवितं॥ ॥श्व॥ ॥
प्रणादेशेनेति एतेकावरस्यनेन नतस्यपणाव्यवनारिप्राः संख्याणीवात्वाभावः स्वांवाभावितिसम्बुद्धावयुहावितिमाह्यानिदेशपदेश पाम
३४

हेयपमवक्रावीनन्तकार्यातिरे उपनरस्यवमेप मिलोपमावकाशस्य्यादितिरिति पर्तोपिलोपिनवाधितत्वादितिभावः कारणेमिस्नवात्र
विरमसेपदारेणनेकावर्तनयपसानामीतिपरताकस्मात्तुगुणोनत्वानत्पुणस्यपिर्वेविधनिपेधामिलोपेनेसरोपः इकोऽकेनसहतिलामस्यविवा
गृहिपराणीनामसमस्य विषयोश्विलिनोपस्मात् कार्यस्यसमन्ते नेन येन हतिनन्तकाणेकाम्यकरस्यादीगुणश्रहोःकनपोंरतलारस्या पः
कृतपोंरस्यस्यतितिवः यामीनितयाणिरगवलोपिरस्यपापेवाधिला पिलोपेभतुपुर्वनिस्यरोपः श्वापस्तीति श्विमस्यादेशेरहोवपगण
यः श्वनाईधातुकलोपर्वनिवेधानाह्लोपस्यात्तपसंज्ञान॥ ॥पस्य॥ ॥किमिदमिति पदाणेतुनाकाणीनिरिंशकर्त्तावर्णीमावप्रहणमने
धातुमयानरहणामितिपरत्वद्वयमथवः श्वयमेति श्वनेनमसमितिवचनात् केमर्थकारितिकोधीयपसनकिमर्थंकतस्यमावः केमर्थकं
अश्वविवपपोः सनेशोश्चत्वभावपत्यपदवान्यः श्वपदेशनविहितमिति निपमेदिश्चतार्थसमेनाश्रता पाश्वनन्निते मामधीमाविकत्मनेऽक्त
नुवादरतोपश्वमामीति एवमथंनमिति श्वनेनस्यपिभावोपपद्यानारशवस्यविधानेभवाविधिमिनियमनमेपवेदिशेरस्यापानिस्यमसप्रपसाम
मविसपरस्पर्धः मेदानग्रहणनामपर्यातिरिति किंवस्पहृत्वस्यममविधिवन्मेवाञ्जनानालोत्वरिमतिपभावेनिपाणप्यारित्यवानस्यपत्ति
पापातस्यागोपवाननुदस्थानस्यविधिदेपलस्यवाधेनं समिधिनेति समिवमित्यास्पानयनिकरन्ततरत्वात् इत्ववर्णापहरणकास्यविमा
कस्पत्रेनेनवकारोविधिशोतस्त्यतेकप्रपोपकारो हल: त्मसविभाषाबलोपामवत्यकासमत्तेनोलोपरनितस्लोपरनिपेधोहलदरूपमिष्यतिपथा

कौ॰ २॥ २६

तपूहणीनुपपगृहलस्यपेनपेनगावानिस्थापेनानोलोपोवाष्पोपलोपोपिवास्पविभाषेतिविकल्पेनवाध्यतनमुपष्ठेसंपानसेवस्यवर्णाणा
भोति निस्यपलोपवरलोपस्याविविकल्पेनवाधनात सनस्वनश्चातलोपस्यास्पस्पा(आ)नापप्रयंनिषोगाविभागोनावाष्पानलपनाष्ठिमो
नतराश्चपः लोपस्पाविहृत्वात रूपाणितिकाडुारिपस्थापिश्ररणोकेश्चिरिकेतिकितापवगत्वस्पदणिनात्पपीतककामस्पानुवंधस्पारित्वापवि
चहितामितिवरेत:तरपीनेश्चेति स्वारिपातकवाणनुवंधनिर्दे शोमसारित्वाविवत्वापांश्रमाणाभावात लघास्य चतथ्याशिद्येपदर्शनात
स्यरिपिति तंतेषुकास्पविभाषेनिपकारसेवलोपोविकल्पेनाकास्पगुनिस्यपितिमिहपिद्ध श्चणारिनिवर्ततरति श्चणास्पेतिनिमित्तनिमित्ति
भावसंबंधश्रेपष्ठपेचस्पर्थेजाभास्फलामेदात्पसमीनिर्दे श:कृत: इलोपुपधोकमभिमापमश्चतिपद्याहू नेवेस्थणारिति सेवंधषष्ठीति स्व
नेकसंबंधसंपवेप्पतापत्वाश्चिप्रित्रनिनिमित्तिभावलक्षणएवसंबंध: प्रतिपद्यते घस्पपरीति अत्पपदेनुकृत्वारंगाप्यपदेशस्य नन्वचसृप
रोपः घस्पयोपस्पनिनिरितनतुपकारमात्रंधक्योऊ्णपकारमात्रणमस्पपलास्सेपधः ॥ ॥शैघः॥ ॥निष्ठापामेवमेदीति मेपेवनिष्ठापा
इतितिनिपमोनमवस्पनिरोनिष्ठापास्त्रभावात श्चपारेशोभवतीति लोपापवादस्स्वर्थ:॥ ॥निष्ठापां॥ ॥समस्तपितरति सनीचेतहेनिमनि
चिकल्पविधानात्यस्पविभाषेतीरुस्नितिषेधः सेट्टहणमासर्थाच्चपूर्वेणाप्निमवतिवृहनंतवाणतेरपत्वतपेनिपातनमात्रीपते सनोतप्तिरु ॥ पा॰ २६
ति एकावोहीति पस्पविभाषेस्पनेकाचरस्पविकापात इज्ञावाथेविति इहिकृतेतिलोपापधयास्पाररुतेनमाप्तरितिकानावधारणाथंमनुः

हणाविमर्थे:॥ श्चक्रिपमाणोदिनेवदूरणेकागितरतिस्थिनेति लोपश्चयाक्रोतिरर्दूनिमत्वाच्चिलोपः श्चामोतितव्रहतेस्कारस्पतीडूमतिषेधः श्चामे
नेपकरेशाविकृतस्पानमत्वात्पस्पस्करणेतिभेदतीति पस्प चलक्षणेनलाणनिमित्रविकुस्पतेनतरतिस्पमितेनवत्वकारस्पेगतम्भावामापापेहापोनाश्चाप
तरूपनिलापवेशाणाम:इदितुणितलापेकिपमाणेनमश्नतेनतरटूपनितेश्चोमिदेश्चमपनिषिद्धपश्चवानात एतन्चपोनतनंपधेपस्पारपिविधोस्पानिवश्रा
वरस्पनासिमपोक्ते मतामेपागविभाषाइति णेरध्यपनेरुसमितिपांगविभस्य पागतःपुक्रिपोनकमविपयपश्चाश्रीपते णेरितिसेकोपागमत्वनिष्ठाणं
नेतिनिश्वतेनतेनात्रामितिदिनीपोपोमोणिलोपनिपमार्थाशुणस्पनिषेधार्थश्चानिकश्चपोनमत्वान्निपातनानां श्चपथाक्षत्वमिस्पकश्गपाष्ठ
पणारेकस्पानिपमार्थनमपाश्पुणनिषेधार्थेनमविषमि गतोश्चपनलिशनौ लोपापोगहमहारस्पार्थविधपनिपमार्थः दूणाचिति श्चस्प
नश्चाश्चस्पष्ट॥ ॥श्चषः॥ ॥ किद्गुणाविति पद्यविकारणपामतानामुणिनिस्तुद्धिनिर्देशात्तपाविनित्याशिवनाध्यत्वनापेतिविचारः केय
पश्चाश्चिपानुपक्त: कोनयूकारनिषधवाक्विनजोगमः कुरोहनिर्देशोद्धपत्वपुणवेत्नुशितिविचारः कलाविरीति त्तनिहपीस्मपरिल्त
विधपिनजारातमपिरिकृते:निष्ठीतिवधुत्वाशिलोपोमालिकित्वावृषुणानिषेधमनिषुणविषेधः इलाविति लनिहपीरतचेलस्वषेधः केदेन
भोक्तविषेधः परस्मुत्वम्पारिस्य :कृक्विपोषेणवीशत्वातत्वमेतेतरास्पयातोनेविषेधरोपिरोधेनास्तुभ्पपेगतरहत्वाता श्चपारेशो
वेति तिलोपस्पशग्रातुपसाआनहीनेनात्रतत्वपाढउस्पेतनविहर्वंवचन भाष्यकाणुत्सायवमनास्स्पथामोमेतमर्थापितुमार उपयोग

कै॰र्द॥
५

ति पयत्वन्कृयस्तणमपरेत्वार्थे णिपते लम्यारिप्रपञ्चस्कृविधौ पनेनरास्यारेवत्वाद्यन्तं॥ ॥लघिति॥ ॥केचित्तुवार्त्तिकं लघुपूर्वैकस्मेति पदान्तमप्याप्तिनः
स्थानेन लघुपूर्वो हि रिति पक्ष्यमाणे नेत्र षष्ठ्यां प्राप्तिस्तात॥ ॥लघीति॥ ॥अतामपोति शार्मिणीस्याडे विनो हाहस्वरिति शुश्रुः नवाणीस्पर्देशेत्येनन्मतिप्रसङ्ग
रे कार्थे णिपते लम्यारिप्रपञ्चक्ष्णुः सस्यापोतित वाचे अपवहितेपित्र रेत्वशो वर्णेतरतिस्यमात्रयपिङ्तं चक्तो हर्या इहारीनामपि गिप नाना मप्यारेशात्तं
गात्र पवकामापत्रहति नवा व्यवहितेस्मिपवनिस्यवहितेत्रहेशमात्र्यपितुष्पञ्चलनत्वभ्वगाणाप्यपातनंश्च स्याराविवहस्यारत्रयस्के ओपम्याभिहत्य
स्वेषु पूर्वोति भवति यथा पिम्यात्रपलोरत्लोपम्याभिहत्यनुस्यात एवमपिभत्व पर्वाणालाहु पूर्वार्थयाः पारिहाः स्यात् अल्लोपेवेति अ
ल्लोपेकृते पोकुरवीनम्यास्यस्यरणोभेतरवीलघुपूर्वेनामाविस्यामारेशः प्रामोति लघुपूर्वोरितिवक्तारिति लघुपूर्वोदितिपञ्चम्यन्तंपरि
तम्यमिस्य सुः लघुः पूर्वोपस्मादिति लघुपूर्वोतस्मात्परस्पणोपारेशः एवमपीति कार्तार्हि सान्मस्मात्पूर्वराजा पाणी चमसहोरस्य कालितिमक
त्तिभावाविशेषपुनतिपदं स्पष्टं स्यानस्यरिवो स्यात्॥ ॥विभाषा॥ ॥अभ्यासेति क्रीडिनीनं प्रावशिस्यानंदत्र हिस्तां त्वादिन्यवृमागमः
मानवेभ्यकंदिरेशादिति अमुलितिपदितत्वमिप्त्यर्थः अक्लेशहातं वेभ्यकव्वकनेद्कृ कालस्ककाणोः मवारितिविकल्पितमित्तनदित्सितुतं त्रम
लपपरस्स्वत्वमस्यादमघदणात्रपयांतं भाष्यकाममतस्त्रेहार्थमत्तिभक्तिकलत्वमाभिस्यात् अत्रस्पयोत नघ्राणापत्रपराक्षेपाभिति नाकृणि रामः
स्पात्नेमपरूपत्वाद्वित्वं वितपनी तिणावाल्लाम्यतिपरोक्षमसनुयस्यदनावविकल्पितपनी विकल्पपतारान्निक्तेनी पपरार्थेरंपपतिपानमत्त्रोनत ३

५४

हिमवृंत्पांयाकौलस्तेनमवत्तिमार्थं॥ ॥ ॥ ॥इत्युपाध्यायपुत्रपारसवकृतपरकृतेमहाभाष्यवर्णविवरणे आदमसत्र र्तपादेद्वितीयमान्हिकं॥
॥ ॥ ॥ममित्र॥ ॥कश्चिमिति किं भावकर्मणोरिति स्यभिधेयमिरितिकालामनेकर्माणोर्थ वत्रेतेस्मात्परस्मिन्स्यमुतभावकर्मा चिण्विर्यार्पारत्स्यपोमाककृमस्मानमि
श्रीयतेभावकर्मवाचिनि परस्मैपदेणोप्येप्यात्परमुनितवार्थेपुद्गभावकर्मार्थरसमपुत्वार्थेवनिलहित्तोयेणाणार्थेतावापसद्रिणामुमार्थेशेनितामि
नतिरित्यत्रः परिचिता एवाहति परिस्त्रमित्यस्यपेक्षेनमुत्वार्थेपरिहः सोपुद्धिरयेतिरहे आदेशानुकृतिवर्णेन त्वमीपुरस्मात्परमात्मस्या इदी
नुकतंनात्ते निमामम्थ्याकृत्मिरापाईद्वातुकत्वमततनम्पचमभवृत्तिभावकर्मापिवीर्यापत्तमिस्यर्थः ममिचृतामपयनि मावकर्मकर्मणालाद
कार्थेनेमवायत्रमवम्यर्पिततावहिकाणानामनरर्थलोन अर्थरत अपयमापल्वाहाममविमोणार्थेमित्वचेलामितिनानः सोपुः विशेविनरेति
सोपुरः प्रत्ययेकरेगलात्मपरपायावपवशे पोवैवपर्यावानेस्वाणोमेखपुनतिमगानकामपवसपारपसन्नास्त्रर्थेमित्वंवेबसतनतरवप
वर्मनेमोपुटिभावकर्मवाचित्वसम्पुत्वामभवः ममप्म वयेवयोः पुवोयुर्प्योतनेनतक्वाचिस्वारः इममया पिलाक्ष्वावोः विश्वाचितयेतितत्र
कर्षत्याणोपस्मात्रः किंतर्हिपयत्ततपरोवेमसंद्राः अयमतप्तरमर्चारहसवविषपाल्यापनारविरोधितिश्रिण्वढाध्यसर्थः मारपायीति स्पाय
अपत्तेरित्येव यमसेनभावकर्मणास्यारिनामर्थ्यविपेपेपाप्त्यानामिति पथावदहपराजित्वस्येकमपुरापार्थवानीनितद्यास्यरपोलोहेश
आभावकर्मणोप्राभिस्वानितिनक्विरोधः भावकर्मवाचिनिर्यापदीति नेतन्नापायपत्तनरेकभावकर्मप्रहणभित्रेनकृपणपथ्यामनवमारिभिः

५५

कौ॰ दे॥ स्यवत्त्वे स्यघवा विधूयमनत्रम्ये पात्रीयते भावकर्मे विधुये ष्ठमारिपु चिण्वत्कार्यं भवतीत्ति नात्तिरोधस्मात्स्नकाद्यः कम्पापमिति सारीनाम्
३९ गममंवेवेणश्या: निर्दिताप्यकः साणावाह चूणावेति त्रतेतरति एकाणम्यनिपीमकतं येराश्रीयतेतरा: निष्कृष्यमाणास्त्यर्थः स्यघनंगाणमिति
वत्तेनरत्निमिद्वान्नवारेरवत्तने च्याणम्पाविविन्नपत्तमेराणमस्त्यर्थः इत्युक्तत्वाणमेवान्ेनाणामित्नेनोक्तः मितिमत्वाह पंथिवमिति पयस्माभारित
स्ख्वामात्रेणाण्यारीनामामाविनत्वमलभ्यमित्यर्थः मनु च भावकर्मणोरित्यस्य प्रश्नीति पद्यीत्वमितिस्त्वात्वमधीनुव्यतेपथानह तादरकं पारणाः
स्तूभावकर्मत्वात्वितिद्यानोपेमारस्यनिवारे नवस्मपीयोयर्पे मंभवात्रोम्निविनिर्दिहेवत्वंमेनिपरिभाषोपनिषतरत्वात्तिभावकर्मणोरि
त्यम्मवदीपत्कृत्नोनिमिन्नभावः इत्यत्र भावकर्मणोरित्यभिधेयपसत्रमीमत्वाह मेधोवदीति इत्यत्र स्वामिमापुपकारणाविनुमाह एवंतहीं
ति भावकर्मवाचीत्यपमुपचामाडाावकर्मणेशाह वाच्य पात्रेनमसत्रपात्रनिपाग्निरर्त्तिनमनमीम्यमिरचर्मीपुरुवनामिचित्तिनरनप्पाः कार्येति
रेचावतिनार्थीयाः धर्मीप्रकल्प्यपति चोरस्कोपथोक्तमर्थमनापमप्रतिपद्याह नवित्युक्तीति नवाहिकिः शस्त्रस्यमपीनतनेवारेभसप्रमीनिर्दि
ष्टपरिभाषोपस्थानेपथामारस्यमा भून्नक्रस्यशाहा इहिर्ष ताथस्त्वदिर्भ तोनिः शस्त्रे चहिर्भान वाची पृर्वीक्तेनाभिप्रायेणाह अर्थंत्र
भभवादिति एवमपीति नहिस्मीपुरेणभावकर्मणानिना प्रत्ययपूर्वपोवोपर्यमत्निमीपुरस्तरवयचत्नात स्यार्द्धधातुकस्येतिति परिभाषेयंनकि राम॰
यनेपचेहिधीयतेतत्राहधातुकस्मैस्यपनिषुतेतनस्सारीनामवामात्यामपिपद्योमञ्कमाविद्भविष्यति इत्यारिभ्यः सार्वधातुकेत्यक्तविधौ ३९

५६

धारार्द्धधातुकस्येतिनोपतिष्ठते पंचेत्विति स्मारीनामामपत्निवात्तु पंचापाल्पनः धुण्यभावादविशेषितत्वित्त्वाच्चाह्य: स्यार्द्धधातुकस्येत्यनेनस्युपतिष
मोनेतेनस्सारीनोनिशेषणाणत्रामप्तेनेयचोम्पुपमुपारनारपमर्थः स्मात स्वरुत्नपदत्तणावोतिणचद्वर्तिमयचर्कावितपचनुणारपः इतिनेषुमिति
तिपणाकर्नुः वाह समत्तापश्चम्यतेनिनाः स्मारीनवेति नेपावनश्रुत्वाभ्यांस्यागेनाश्रुतकन्मनापावपश्चकन्वोन्यपापेतत्नारंगुस्येनिमसमीनिर्देशा
मश्चोत्राविनिड्रवेदुचपपकृत्वामारीनामाहंधातुकोपथ्यनमामथ्योस्त्वात्रियामेवेत्वः कैश्नतीति सेवेध्यक्ष्वमेतनचमामोतीतिमत्वाशुरू: म
प्रवपणमिमापमाणकृते केत्रराणा स्यपमारानानिपाकर्थोमिहनेनेवपात्वोतिति किमेवंभवानुमन्यतारसार्थः ननः सिद्धवेताचाह उरामेभावी
ति चापवादिनाचाणवर्मीपंथाःकेश्वनीत्यादिकेषुशुश्चनिवत्वपात्वादिरसंते स्याचार्यः स्याहउरानेभ्योपीति उरामेषहणेनोपवत्ताणस्त्राहुनो:
स्परस्यनरानेभ्योपीतिद्धीनान तुव्यत्नात्मापशामेभ्योप्यनेनेवसिद्धेः द्वयोः सिद्धत्वादिति नन्वनानिर्दीतित्रतिषेधाभावान्निम्नयानितोनाप:
स्योपिवेदसनिवृपीतमविशीपमानलिङ्गावद्रनोपिभवति स्वनयेनरमावसिरावदोवानमात्मि मत्रियोगोशिष्टानाम्नमणाभावेहितीमाभावाति
स्यनाचपतुनिलापमानेसमाचिणानद्रावः पथाकर्त्रैः कमः सनोपाभावेपि नितापमिति वत्तादित्वातपेत्तणत्पपरात्रहितपत्तेनुगवतिनानो
भावातथाहतात्मासापिनाल्पनित्यतंभावकर्मीर्थोपेताणत्स्पत्रहिंगानमितित्वित नसापिवत्तादित्वापेक्षत्वान्नात्प्मतंगालमिसरोपः
कानिपनोति एकाणाप्वत्वमथ्यश्रुणणागमणोवकापोतिपंपातनाम्यथाविशेषेणातिप्रश्नः इत्यत्रोणामेवोराहउति वोहिप्ति चिमानीति

५८

कै॰ ५६॥ अस्मिन्त्रिरिति निवत्वादित्यत्राणस्येटोक्तादित्वाभावात्स्त्रह्रस्त्वेत्युह्रणोविधानमात्रमस्यानिसत्वमित्यर्थः अथवावल्लिनिमित्तरर विधानी
५६ भवेषोपत्यानिर्देशकस्त्वर्थः कत्काणुणप्येति अभेयांनुगुणानंगलत्वनिवृत्तौनित्यिश्चत्वाद्विरेएवहूवः सिद्धांतिवापिस्यनेनाविप्यस्यत्रनिमा
वेः पञ्चत्वादिति हृपोसपनिसत्वात् ववविभावादिति ननुचार्द्धधातुकरत्निविषयसप्तम्याआप्रमाणदंतलोवविभावः नेनरत्निजिति निवि
शेषनिर्देशात्सप्तमीनहिवेषणत्वात् आर्द्धधातुक इत्यस्यविषयसप्तमीपञ्चनुविशेषनिर्देशाभावोमेर्धस्यादोनेवेवविषयसप्तमी विज्ञानंम
त्वादिमिश्चतुरेकाचउपदेशेनुदात्तादित्यत्रनुवत्स्यतिभाष्यकारः यदिवाद्भिंसेत्रनिपातनात्वमस्यपस्त्वोवाविभाने आर्द्धधातुकामात्रमामा
न्येनभवतीत्येवंवत्रवचनादिति निविषयसप्तमीवान्युपगतानात्राप्तानम्याद्विभावः प्राप्नोति प्रतिपदविधेर्वदीयस्त्वाद्विवद्रावोभवति
७ हनिणिचारेरानिपयश्चेति लुङ्प्त्स्वार्द्धधातुकेविषयमात्रेहनिणिकारेशाश्चिविनिमित्ताभवेतीतिवाद्वाद्वाप्नामुर्वति रहस्यस्यविग्र
मात्रात्रिमित्रंनिर्दिश्यतस्यानिरिश्यपेनेपञ्चाप्रणगमः यस्यापिस्वकार्णतरणाविविशिष्टिर्मित्रपञ्चाद्विवितहनिणिडारेशास्त्रमः अपायेति
तुम्यकरणादिति अपायेविन्नुमकृत्यपत्कार्यविहितंतरनिर्देश्यपेनेतस्यैवमाकरणिकत्वात् नचहनिणिडारेशाश्रगसेनिप्रसक्तविहित
इतितेषामसंगः॥ ॥अनो॥ ॥इकूहणंकिमर्थमिति हृहाविक्लिस्याद्धधातुकरतित्रपाणांअत्रनत्वाद्दिणिषणविशेषणभावेचकाम एम॰
यानीतेषामन्यतमेनानुभूतविशेषणेनानुभूतविशेषणेनवाइटः समुच्चयपरंभवाद्नेकपदसंभवः तत्रपरिताविद्दिशषणमेवधात्वा ५६

गेवावेट्समुच्चीयतेअर्थाणपिकाणतस्मिनस्यपविशेषणत्वात्रारौअस्यपरत्निविज्ञापनेनतेइकूहणमनर्थकंस्यादर्थविज्ञापनेअनारेरिटोः नादित्वाम
न्यपेनसमुच्चयाभावान्नेरा क्लिस्याद्धधातुकेअनारेरेवविशेषणेन्यवनिवृत्तेनेटः हचादेरिटः क्लित्वाप्रमवाराद्धधातुकत्वमवाणाभावाश्च
तेनेअत्रानानीविस्यारावा लोपप्रसंगः अथवा नारेः अस्यपदस्यक्लिराद्धधातुकास्यविशेषणस्यामात्रंसंबंधः पश्चादिरामत्रुच्चयः तेरामर्थः
अनारेरेक्लिस्याद्धधातुकेरविवाकास्वोपदनिटेइकूहणमनर्थमर्थमस्तिरर्थमनार्द्धधातुकार्थभवतीतिरामीयपविषयस्यरत्निमवेत्रेपालो
पः प्राप्नोति अथक्लितानुभूतविशेषणेनेट्समुच्चीयतेतराः आर्द्धधातुकरत्निविशेषणहपमविशेषाद्दासविधिकिरिराजुपतिपत्तातिशय
क्लिरर्थमेवेकूहणंविज्ञापनेतनमव्ययिश्यारावालोपभवतिरामीपथ्यसरत्सनमारोनार्द्धधातुकेचनभवतिअनुभूतविशेषणहपमेवेवन
तुक्लिनिटः समुच्चयपदेवमेवत्रेपालोपप्रसंगः अथवाद्धधातुकेनानभूतविशेषणेनेटः समुच्चयः आर्द्धधातुकेचरद्विवेतिनरामार्धधातु
कार्थमिकूहणंविज्ञाप्यनरतिमव्यारस्यारावालोपप्रसंगः नराविक्लितीतिविशेषणहपमार्द्धधातुकस्येयप्राप्नोतिटः सार्वधातुकसंयोगादि
त्वानादित्वाद्विभाषा अनुभूतविशेषणेनार्द्धधातुकेनेटः समुच्चयेसर्वत्रेपालोपप्रसंगः तदेवमनेकपदसंभवात्पश्चः रतः क्लिनान
अनुभूतविशेषणेनेटः समुच्चयपश्चादपोविशेषणहपंसंबंधमाश्रित्यार इकूहणमक्लिरर्थमिति आरीति रामः के वनाराद्द् ...
८ इमितुः जह् लिटइमितुः लहोम्यनाः केचित्त्वपरकाणआर्यरामस्य... निकेविंचेकपदमस्यंतेनयामाराण्मरतिपक्षः नेतत्सुदिके

६७३

कौ॰र्द॥ ५०

मंत्रेष्वेते तिन्नकुलादि तुर्कांदरमत्वाच्च प्रीत्युक्तस्तोवाच्यमिति द्विर्वचनमकारणो हरितिदेवेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः सिद्धांते ताई वानुकला
च्छेवेभावः रात्रीवेति हरः श्रीयुवति नंपोतनामन्तकत्वात्स्मादित्याभावः॥ ॥शुभं॥ ॥ईवेदति वक्तव्यमिति मिति भावेन निषेधो वक्तव्य
निषेधः वक्तव्यराचीत्वेन भवतीत्यर्थः सूत्रपाठावानरति स्यातामिति निषिद्धानित्य वनपाठानरति अपिः संतान्हरत्वेवाहुलमिति विमाशस्म
इत्येवं धीविरीतिवाक्यमिति तन्नमनावंतरन्नेयजो विसर्जनीयं वनिवेपरमिति कविपुनरासिरधानु विद्यानात्र भविष्यन्ति भाषापापमध्यमेभ्यो
पिर्दस्पतरंतिमद्धिग्रहणात्स्यपानाम्नुभ्यां सीत्स्यपोगाभावात्साहस्पोनालिङ्कनिविति भाष्यकारस्याभिप्रायः तत्रवार्त्तिककारं प्रत्याप्यानि
त्याहुः स्थः कंचनिद्धिपिनस्थादस्यत्वेनस्याद्दर्शनात् भाष्यकारमतेनलोत्वेष्याप्रोतिपूर्वसूत्रगतरपाठादेगाहिसत्वमागमः॥ ॥न
मा॥ ॥कस्मात्प्रमिति परिहृत्योरगादेशेहानुक्तस्यात्र निषेधस्तत्तोःनारीन्यायमरूपिसाप्रोतिस्थानेन्तर्गतादेःसूत्रनिषेधः तस्यापमनिमा
[illegible] निष्प्रमाणप्रस्तावानीतिपत्नापश्चः समवानन्तर्यमाश्रित्याह अदः प्रोप्तानीति इतः समुदायापेक्षापारोपमावेपित्वमित्याह [illegible]
[illegible] नित्रवानसमवाराह नकृत्वेत्यमिति अर्थापमाप्रोतीति अर्वाट [illegible] परेकाणमपेक्षापामारित्वेन [illegible] भवतीतिपूर्व [illegible] पद्याने [illegible] ततः
पतेःविमते [illegible] निमित्तात् [illegible] निरन्तरत्वविकल्पेनाप्पराटोः [illegible] सिद्धान्तरत्वात्त्रिमित्तमहा वाच्चात् [illegible]
भाष्यमितिमत्वाह अन्यथेति इत्यादिपद्येक [illegible] नित्यापिकतेपापस्यमह [illegible] तोहल्यादि नामपद्धिकृते [illegible] मतेनाह इत्यापीति ननुवार्त्तिकमत्व्ये ५०

६०

दोःमिद्धत्वात्सतारित्वाभावः पूर्वपित्रपुत्वापेक्षयासिद्धत्वेन यापिमपोगरूपमाश्रित्यबोधेनपरोक्तमार्थ्यारीराद्यर्थेन्नमिति पूर्वसिद्धातेनमसत्वात्
द्वाःसिद्धत्वेनोक्तं अदुवनारीति परिहत्वारं नामप्रतिकृते चातुरुत्वाज्जरासुरूहरादरागामवविस्थात् इरोपित्ताहीति पर्यहिकृते आनमवति
तेनोवाङ्गनस्मात् अद्वृत्तनारीति पद्मानन्यात्रेद्विधानमनर्थकं स्यादित्यर्थः तत्र विकल्पमितत्वात् हरोटोरभावत्वादेकत्वेप्यस्यामितिनमासी
ति नेषरोपः उत्तरादिनेनात्यपिकोपस्थानेन प्रहृतेनाप्परावाधितुमाहेःधमतात् अथवा मारियप्रहृत्यादिगोमोः मतिस्पष्टप्रहृत्रिनाच्चा
दावापतःत्स्यवावार्थः प्रवृत्यर्थवाक्यमन्यवचनात्वकाराकमणात्यक्तुनेभ्यामपवादरीपत्वान्नगीणमसकृत्पेति इतरात्वप्रहृत्तिनाभिप्रायापोति
दोषाभावमुक्त्वाह इरोपित्ताहीति अकृतेदीति अनारिवहगामामपर्यालिकृतेत्वविहिसर्वमापमारित्वादराद्वोःअमेरनविवानमामप्याहिपमपवि
भागात्वमामाद्वहारीनाम देवअनारीनानुकृतेः कृतेत्वापालिति अथवेति उपरेतिपाम्बनारामनेत्वाममाद्वचनलवकापितपरेहाः नारीत्वादभावः
अथवाद्वाह वातुकरत्विवत्तेत्वादति नेनाद्वावातुकमस्वकत्वकाप्रेरस्यनितिकावस्थाःनारित्वमयाद्ववति मन्यथेति कोयादिवचनारोनामरिमसाद्भावा
दित्यर्थः अभिवृत्वरमाभादरस्यत्वात्सिद्धत्वमस्याजानापमनेवामी मकापउकारत्वमुपस्थितमस्वामिद्धत्वापापूपमामः अवयवेति स्वपेत्वोर्ति
पक्षप्राप्यंपाणात्वपाहिसदृशीसूत्रकृत् सकामपत्कत्वरक्षिवेत्सुत्वेनतावृणवाधिनावहिःप्राप्रोति आटीति नेदाविद्धहोप्रतिषिद्धापापात्वाह्हि
वाधितापमरूपमाप्रोति पाद्धपगुणोनाहरति अरदतापगुणोपाहत्वनेतिवक्तव्यमित्यर्थः आमारोहमितत्वममिति श्रीकारोपरीवीयरीत्याम

७

कौ॰ ६॥ रित्यत्र हि द्विवाचित्वापन्नारो माङो ङ्योम्परं तारिति पाक्रपंमानोतिनम्पृत्तिपेधो वक्यत्पुकं परानुपाक्रपञ्चि दीर्धो नाटस्यपनेनरोष्योपाद् त्वा
४९ दःपृत्तिपेधो नत्यक्ता त्वादितिनुत्वापन्न इत्यनेन तनुणोत्नमपगाः आनुणात्वारि ति पुंणात्वापोवरि तोपेतोकुतुणुपिलिपणपरिदिपोणिपणात्वणा
नपुत्वाः भावःकथा शुपत्वाद्रेनातिवद्धा वोपिनोक्तिना ह्रणत्वात्वेरे णात् आशोकोपरजितु पकरणेनो भावः पतसुवा णीरांगवलीपरस्य
नोश्र्यरेकेनरार्थ पहित्रिद्विवाचित्वामणतोपोपारतोश्कृतसिद्द आहुनने मेकुलापक्रपन्वार्थपि तेमन सेथा पलिभाया वाणीरागवलीप्
तितसंशा हिस्रसंपाणा लोपपो तेद्वि वाचित्वात्र नपोगपत्रार्थ त्रतिनस्यारितात्रा दीर्धो धे॥ ॥ऋत्॥ ॥तत्वमिति वाकेरमिदाथिक्रारस्नमि
पृषेत्रागावाघणारेवाः तज्ञवमिति आधानुलारमानत वद्दिः धीपते विधमिति विलतत्तमिमत्न दिपतितिकि पृथक्त्वनिलपणोः सुपीतिपुणिमारे
व पदेत्वद्दि धीपते सुगमिति आधानुलारनेगात्वाचापानत्वद्दिः धीपते ॥ ब्राह्मणगम्मित्यापिति आगोभो पिदतपनरोनिना च्छोप्याद्रि
पुणिमानिद्दपपरः क्रियतनः कर्मणामवेधः यस्यपितापूर्वं कर्मणामवेधे पात्नात्मापपुरमनत्र द्विपत्तिक्रिपवाभिलाना च्छौलिकः क्रियस्यवति प्रतिका
एकरवंममिति पापशदेत्वन्नागतिनेवत्का केचित्तत् हि उत्तरपरार्थसमानाधिकरणविशेषणा उरुश्राविति भाविकत्रिपिदावक्रिकारः इकारः संयोगपू
र्वः धातोरिति अविद्यमानत्वात्वपत्र संयोगपूर्वस्यपणोस्त्यर्थः उपसर्गमिति आगमपरार्थेष्यपि सर्वोपसर्गस्तमोति संवेष्विशशद स्याद्रुपस रामः
तेनेपरांतत्वाच्चेनाथेनसंबंधनोपेतोत्सर्वः अत्रसत्यारेति गुणमथानमप्रिथोमप्रधानममस्त्यदित्यविशेषणामवंधेनभात्यमनर्थितेमथानमपा ४९

८२

णोविशेषणेनसंबंधमानेपपनधानो पिति पथाक्रमार्थो पिति तनुगणेपाणोरस्याराचवान्ॊ : एर्वेसवर्णे नावनार्थोपापाणमाधद्दिति विधानुनेवर्णमपवि
शेषणेनमेनततमक्ति एवंतर्हि पदःवाचनार्थनाहणारेहास्याधानेमिपुतेः मसंगा दस्यात्नित्यस्वर्थोधातुमहणात्र सेत्रिनेमवेति॥ ॥वृधे॥ ॥
वर्धाशुभवतिवर्धा वाभवतेमामेतोतितवर्धावृद्धोधस्विविशेषः इन्द्रशदेः हस्वमतत्तिपात्तिनः अत्रनुवंशबृंस्यानर्थक्यात्रहणुप्रि पोरित्यत्र य र
णाभावाद्गुणादेशः सिद्धः॥ ॥ऋत्रतो॥ ॥अविकृत्रणत्रुहोनिमानम्योर तिग्रहणाभावेममताः उ ऋगुहणानर्थक्यमिति भाषापामपीति॥
तेनापद्धदिः इत्ययंद्वस्यमहणमर्थवत् उदू किमर्थमिति तदुद्वित्हमर्निदेशकस्माद्वेमवमाश्रितमितिपक्षः गोग्रहणमिति कृत्रगुणमा
नेपथाक्लान्क्तगुणनममाशुद्धि इत्येवमर्थमित्यर्थः अमारे इत्यनिषेधार्थवोनिगुणेकृतेनेमस्याजनि वदेकेनेमस्तुत्वम्याधिकरेनेगुत्तरपवर्गदृत्त्र
वेति भवितितनुत्वपृहवादि तित्यपपारेणनमवतित्हदर्शत्तनुनिर्देशो क्रियमाणेनिश्चलाद् विल्वाणपुरणा पुकाणमथ्यानेऊकारः माप्नोतितमप
वमित्हत्वां त्यपृहत्वोत्वमार्गमितिमदनीस्पपादेशः स्यात् ऊजत्रऊरितिपूर्वदीपावारेशोनन्निबिर्देशेन मश्यधानेनानममपोस्याबावधदृत्व
स्य हृत्वः दीर्धस्यराधः नितुपस्नुपाति अत्रकितास्तुणप्रतिषेधःदुहोकाप्रमरिणोऊकारः तिपोटेति अवीत्यथिकारा ऽ इकारस्यागुणसंगाः
उ तिगस्पनीजि उकाञ्चणपगणाख्य यामी सेकुआख्यनत्रवपात्रिगुणेकृतेपकृतेश विकृतस्थानमप्रत्ययिकारस्यारेशपृहमेनाथोविकृततित्वेशेन रो
षोणाविस्पत्रतनुत्वसपरोनिन गाहकारोपस्तेनेनत्रहवरतेनत्रापितराधः॥ ॥शिमञ्जु॥ ॥शिम्यवेत्तानामिति शिमसुन्ग्योशोशितामंगा

कें.८
५२

६८

नंवारीर्घत्वअनेनतत्रमस्यपुंस्त्वात्पदं नाद्युणि निर्वीपकेनता शब्दे पाणिवाम्यः कोऽणस्य स्वभावादीर्घो न नामो नो निवृत्तं यतो निनत्वादिति पुराणेति णिच्
पेपकर्मपरत्वेनापितद्याणिपात स्वद्वैनैहनुस्यापापरत्वेनार्थेक त्रैकपादानेनतत्वकतौविनिर्तिनः वंशाम्प्रतौमिति शब्दर्णि न्यासेनतनामिकारम्पत्तिनत्वा
केनेणाणस्यकात्तानुपाणस्यलोपपनेनापि लोपिकनत्वेति पथापिपाठ्याणिपाणात्लोपस्यथाणिस्पपनस्तोणास्यतत्वेऽणस्यावाविसापुस्यपाणिः शीर्घवि
धिर्मनिनेमिशतेरवाह्निशीघ्रग्रहणसमर्पणत्तनत्स्यानिवृत्तमनिषेधोपपद्यात्पात् परित्तुप्रकृतोहस्वाविकल्पेनतत्त्रणोणिनोपस्यस्थानिवृत्तादिक
ल्पोहस्वस्यनस्यात्पर काललोपस्यस्थानिवृत्तावान्निसंहस्वस्त्रपेन हस्वेपस्यनतुस्यमस्वरहस्वाभावपदेस्वहेशीनिमात् दीर्घितुहस्वस्यकेनस्वहेदी
निमिथमिति स्त्रनोणानतस्यात्वादिति णिपरेनोपोणिमात्रापेतत्वात्तेनोणः दीर्घस्तुविणापुस्यणापपेतत्वाद्धौदंणरतिसमानाश्रयत्वाभावात्तमि
हस्वाभावरस्यर्थः॥ ॥ह्वारेः॥ ॥स्वोदिस्वस्य पसर्गस्येत्विवकल्पमिति स्वहसाद्यणोपनेनेस्याश्रुपाकिनाशोपिद्दर्शनमत्त्वाविनाकाद्रहादिहस्य
हस्वविभावः यत्रत्रिश्चनपरति त्रस्यमहास्त्रमाश्रिसपरिहृत्य :श्रुतुपसर्गाम्नोनिवृत्तस्यपरनिषेधौवाकृभेरेनार्थमिते परुत्तमाश्रपणेस्य
तुपसर्गस्यहृस्वोऽस्मात् नचेपरति सम्याप्रहूनानामेवत्वभावोपेतस्यान्नामपोत्रस्यपोणास्यपुरस्यत्वादिविधेनप्रवत्रनेतत्वाद्रोत्कमेकानतनेका
ननहणेपुत्रोत्रविसंज्ञानानिस्तुमिति नैवपरनिवर्स्वविविक्षिप्रहणास्यवस्तुराहणापुपन्यस्यानि वल्लादेनतिस्त्रत्वादुस्याभावानरार्थ
मोहस्पादिति॥ ॥धिः॥ ॥स्वर्णस्वधिकाराहनिनामोनीति स्वहिनित्वेनाश्रयनरणाकेपनेनरपार नित्वादिनामानितवकोणत्व ५२

६४

मंवुंधार्थः क्रिपनैनत्रात्प्रहणमेहानधिकारदेवमर्थवत्रलोपः सिध्यनीतिहतिवीतिनिवृत्तं श्रूप्रताणीतिवचनादर्शितकाराणुकारांतपृणादेतिल
स्येने वस्सतीति एकत्वपुनैमनिस्यपेनमः पंथोहृर्वेवनमरस्यत्वारिस्वरादेशः उपधालोपः तथोचेतिचर्तेस्वत्र वानंगताहुपधालोपात्वेहिर्वतने
क्रिपनेपरितुस्याविवर्त्तलोपः स्वर्वस्यात्तनौहिर्वचनेनस्यात्॥ ॥डः॥ ॥हरितीति शंशानाम्नास्याहपोणुमित्स्यत्वापरत्वातिद्धित्तेनपुनः श्वेताद्विताना
हिन्त्रश्रवणः स्त्रधर्वेति पथापिस्तसम्पत्रचितार्थोनयापिहुतत्वप्रसत्वनपापवन्मास्त्रचनितार्थपहोस्पनरणपणाणवशीपकस्पने मनुपयोप्रक्र
नेतनरोति विधेयभावः पस्मिन्निविकारकारावन्त्यग्रहणादस्तुच्यते नेवदोषः हृस्वग्रहणानुवृत्तिनासमर्थ्याद्दलतत्वात्मवाच्तनरारिविधिविज्ञायते स्वप
चेत् पञ्चच्छ्रानीर्दि वपनेनपेनादेशः साप्रभकस्ताणमानामेस्यामि चाणच्छूतानोश्रूपमाणप्रतीयपेनेनत्वापेनतनितसादेणाभावः पत्नीति स्वा
गमंविहायपद्विशृसादेशोभवनित्यर्थः इति नस्मादित्युक्तमिनिवृत्वादंतेनाम्येवपयाकामिणाभावान्नमयोगीदिशेनामावंनतोपपद्यानेनरः
सापभकोनामोनिर्दिश्यतेस्थितत्वाभावः यदेवमिति परित्रिदिश्यमानस्यादेशात्मरः कचिकेनैशब्देनात्महिस्वाधिनाः क्षितिकनेः कतिति प
नः पंथर्गवितान्नाश्रूपमाणत्वनस्यमस्पाः तामापूर्वपापणीनभवति स्त्रपदवाः नानापधापितत्वाहोदंणोः कमिनिपूर्वविन्तपस्यादरकत्व स्वपदंति एको
देणाणोनुनाशेषतनिदंशोहकप्रमात्रैतुस्यानित्वन निर्दिश्यतेषवंश्रीनिविकाप्रमात्रमादेशः रकापत्ताणणाधोवनसमस्पनात्हितमसोवापित्तु
शकमनात् तनस्वहृदिर्शत्वत्रवकाण्डराजवधानाद्धकाणापवः महिमपुरोपभकत्वात्रमेवनमपरस्थात स्वपदेननुत्यवरधासेन नयाभिधकी २

५

[illegible]

कौ॰ टी॥ ४३ यत्रसमस्तपिरहर्त्तमकविहरकास्यथकोतेनरूपंमिथ्या॥ ॥विशेषे॥ ॥नयहणामिति रस्तवकिंत्र्यसिद्धमितिमेदनिवंधनत्वाद्विषयविषयिभावस्य
विशेषणमितिस्यमन्तणामभेदाभावास्कामितणपिविशेषणाभाविद्धत्तामन्ताभावविषयकत्वमेवेति एवंचयमितिस्वरूपयापाम्बकृस्वमपुरस्सरमवगा
हमानः रस्तमायणायमतस्यमतपस्मक्तरवमतोनेनोक्तमितिमन्वाह विशेषणेकोति रताः स्वोभिषायेपकाशयमिति तन्नोपरति तनोपस्मवामितिहत्ता
तिति यतिनस्यतहणाभेदाहमिविषयविषयिभावः स्वभेदपहणमाश्रित्यसह कार्यकरनत्वाद्धेतोः एकस्मिन्विषयेपकरूपहस्याहतणापस्यचेतोपे
२ तासुनः स्वरूपभावः तथथेति पयेकस्मिंवयंनेपस्याधानेकत्वावयमनेतातोत्रासंगापाधानेनकुरूनेपाणहवाधस्याङ्गितन्वात्रथुंकेस्यपत्सपस्य
तुकिक्रतेपसंतानामपनवारेतुंकनुमवर्तते शुक्रमस्नयोवति रहाभित्ररूपमविषपन्नभेदादिदमव्यक्तत्रप्राधानेनतुकर्षोतोपकतुंपामपतोसारता
र्थमितिपन्नभेदाभावास्पन्नर्नोकियुतकाम्पानांतुकर्मणाफलपरम्पनात्रष्ठानेभवति तथाहाभिनस्यमुक्तितेनोवारेतुंश्यसंगाः स्याप्राधाने
निमित्रमर्थ्यतवक्रवीहिःकिपाविशेषणंवेतत् स्थानाहिताग्न्यादिवकारस्याधाननिमित्तत्वमपाप्स्याप्यते॥ ॥उक्ता॥ ॥कथमिदमिति ऊत्तः प्र
स्तपादिसत्रपोविशेषणविशेष्यभावेकामवाणदोकाः स्त्वपानविशेष्यत्वेनदानमन्त्रविशेषभावाद्कारास्यपादितिपक्षोः चेतिष्ठने उक्तारस्यवि
शेषणत्वेनेनवाभिनतरतत्ता नसमध्वतिवोकारःपत्थवेविशेष्यत्वेनतस्यपादोपरायुनः विशेष्यतेउकारोपतत्यपोतस्तदंतताम्याश्वीयतेप्रत्यय राम॰
स्तानम्मातपत्तद्रपोऽवः पत्तद्रपेपरिरोवरर्णानास्यसत्वः तथेति तदंतपत्तेपदोषः स्याधितपत्ते उकारस्यापस्यपत्वाहतुकूपंसगाएवात्रनाप्तीति ४३

६८

रोपाभाकाणतत्रउकाराम्परुपादिविज्ञायमानेउकारस्यपरुपस्यसंयोगःरुवैतादंसमवाय संयोगःरूर्वपदणं किमर्थमित्याह उच्यतेनिमपिविशेषणांशस्या
तनयाचीतिणुरस्यत्रतस्पादिरुपमविरोधोवक्तव्यः तरतविधिनेति तत्रकारस्य विशेष्यत्वात्तदुत्तरत्वविधिः विशेषणत्वात्तुतरत्वविशेषवस्य
णास्तारस्यभेदेनप्राप्नोति एवं तर्हितिवेषाणवत्रपनभ्युपगम्येतद्च्यते तेचेकस्मिन्स्वतत्रयत्ययेनोकारोविशेष्यतेहितीयेनकारेणप्रत्यय
रविशेषाभावः अपरेतिवशावैनेति स्यादनवेरकस्मिंस्त्रियसनेनेत्यर्थः किंतस्युकारोविशेष्यतरति नतुकारस्यसत्तत्वात्प्रतिपादेतेवत्ता
रम्यवाभस्यकर्थविशेषणेनसंबंधः नैषदोषः पावरस्यविशेषणत्वेनविहितत्वात्स्वतत्वेनात्तीत्यथाधाम्याभावः तत्रांमयोगाएवेनुकारःपस्य
पस्यविशेषणमितिविशेषणेनसंबंधमनुपपन्नतात्युकारोलभते हेतोपहणमिति तस्यकारोनोत्यत्रवाक्यभेदेनछेदस्तिवेतिसिद्धवर्यते॥ ॥
स्वेतउत् सार्वधातुकरतिकिमर्थमिति सस्याविसार्वधातुकपहणोस्यानतिहृतसर्वार्थविध्यकत्वेत्योपपत्तनमितिनेवपवेनाद्धिधातुकेनभविष्य
तीतिभावः स्यानवेति स्वस्यसार्वधातुके विकरणोकतेतेनयवधानात्सार्वधातुकेपरतः करोतीत्यर्थस्यासंभवात्सार्वधातुकेपरतो
परंगतत्ववयववामकतीनेषस्याश्र यतोपहवंचपत्मातसापिप्राप्नोति स्वयहणपपन्नतामिनास्यतत्स्यापिप्रसंगात् कृतउत्वरति चेतरत्युक्त
तनेनारितिभावः उत्वायत्तकरोतेरित्युकारोनिर्देशाद्वपणतनेनाच्छमिति नवाद् चेताकथमिति उत्तरतिवकोतमथि नतोकारतसायचपवसकारो
तोनतत्सार्वधातुकेकितिपवनोतिमसार्थःमेपपत्ते स्थानत्मवीति यत्तेनेयत्नेलोपप्रतिभावः पत्रमिति नत्रपवस्थवलोपः पपतुर्मपेति

ति पापा चरतीति ननु वातेर्लोपस्य स्थानिवद्भावाल्लोपस्यापि पूर्वेण नादेशः स्यान्निवर्तनेति निर्दिष्टे पूर्वस्य वाच्यश्चात्र स्थानिवद्भावो नास्ति लोपः
स्थानस्थानिवत्त्वनिषेधो न सार्वधातुकः स्यात् ईदृत्स्य घो भि नास्यात्र स्थानिवत्त्वं तस्य स्थानिवदित्यादिना ह्रस्वाभावः एवं नौ इहैवं भाष्यकारः स्या
द्वापरमानिष्पत्तिः प्रत्ययपरिहारार्थमाह नरकस्यापत्यमिति पापरूपस्थितमन्तरं न स्यान्न थनका वाहि वचनमिति पापरूपस्यापि इत्येवं नामा पापरूपः
संप्रसारणाकारान्तं तं नम्रवीति नन्तु पापा प्रवृत्तस्यापि समता प्रकृतत्वात् प्रकृतेनपूर्वस्यैवास्ति इत्यस्यामनुवृत्तौ एवं लोपस्य स्थानिवत्त्वात् पूर्वस्य पर
कारान्तस्य स्यान्नम्याद्यापानतत्त्वेन लोपश्चापि लोपनतापर्यन्तेऽपि उक्तः अथ तत्संख्यावीति ननु च तथा वाक्यार्थपदार्थानामिति एवं नहि दीरमः कथमिति
भाष्यकारस्य स्वरानुदात्तत्वस्य पूर्वस्य प्रत्ययानि धीमते कृते द्वित्वे लोपश्चात्मनोनीति ननु चेति पकारान्तस्य स्थानिवद्भावस्य कृते द्वित्वं च नत्वं तथाभ्यासोऽपि न
णत्वमपवादेश्च रूपसवर्णत्वेन रिति कृते लोपः आदिः उच्यते पुनः पदत्रित्येऽसत्यमिति स्थानिवद्भावस्य कार्यमतिपादितं चालुगितीति प्रकृत्यर्थवि
हस्वमरे द्वास्येति वचनात् अथ वा कृते नत्वाकारस्य लोपः नत्वपेननास्य च नास्मिन्नेकवर्णव्यवहितस्य लोपः दीर्घत्वमिति अत्राभ्यासे हस्वत्वेन च
संप्रसारणमिति वर्णाश्रयत्वान्नास्य परं तं नत्वे तत्र लोपः पृथक् तु दीर्घत्वमाभीगोतिं दीर्घत्वमिति येन नाप्राप्तिन्यायेन पाक्षिकी वा दीर्घत्वं स्याद्विभाषितम् अर्थ
कुर्विति अथ तन्तुमतो गणोपदिष्टस्य फलं तत्र प्रतिषेधाद् तत्स्तम्भादिरितिधृत्वर्थे ताम्रवर्तीत्वादेः वा तत्त्वं कथं हृणाख्यवति ॥ अन्ते ॥ ॥ स्थानाविति नर
नाश्रयोऽपि चकृते नस्यादि हलादिः नैनरत्नीति अत्र ग्रस्याभ्यासे तत्पाककरणं पाण्डा नुदात्तकत्वमस्य चरसाते अयो न्वेकत्वे रणतापयतेन नत्वं [illegible]
मनमिति ॥ ॥ हरविरुपा ॥ ॥ विद्धेति स्थाईधातुकत्वमिविषयमसमर्थीत्यर्थः अर्थकाणं तत्त्वस्य नारति पयाईधातुकत्वमनुमसप्तमीपन्तरादिस्थानीति

दीपयतीति अथ वेति पिं कृते दुर्योगनिसपोः परत्वात् पूर्वस्मात् लोपस्य चारंतानं स्थानमा निसनं प्रकृत्य लोपेऽनेन ऽयस्या निसनं अपाकृतिपते
निसनाराः लोपमत्थाप्य दीर्घत्वस्य नत्व को पचकाद्विसनो राणत्तेनमस्थान ईदूरिति अतिविधानिपूर्ववमवसपेन हिरीशामसीति नकिपातिरीत्यण
पूर्वपदस्यात्र विनिमयं प्रत्ययविधायिना नाऽऽपपदस्ताः लोपाभावेऽपि तत्त्विभावः अत्र रामासीरिति पमाये तेन नाचरत्वाधिकारादेका
चः स्मृतिभावे लोपमतान्निमित्ते कार्यापिमत्तन तित्वत्र रिति चरीरा द्विनिषिद्धात् ॥ अनन ॥ ॥ विरिपश्चाहेणादिरिति नत्वमनुपासमिति
कत्वादित्रिनिमित्तत्वाभावः अभ्यासलोपसन्निपातेनेति अभ्यासलोपश्चेति चारः मगुपरेन अन्नाचेप दीर्घत्वमेवति अभ्यासविकारेषु बाधका
नवाधते नेत्युपलक्षणं सर्वे पीनाद्विलक्षणाथापन्ने पपाप्निकृतेरीर्ध्वेपत्नाभ्याससोपप्रथमागमलयाथ्याभ्यासलोपयोः कृतयोरीर्ध्वत्वाद्वानिमित्तत्वादिति
विकृत्वाश्रवाधकत्वाभावः नत्रान्तरीति क्वचिद्बहुलः कचिद्बहुलादि शेषवत्प्राप्नोतीति अन्यथमभ्यासनीयोपमरति पक्षमापेहत्यायुतसर्गत्वमपकर्षत
दोषकृतेऽपातुत्स्मोगीत्यनतरल्पर्थः मध्यपोषः कस्यचिद्द्वाधकः कस्यचिद्बाधवृत्तिपो वोधकस्यापि बाधकस्यापि बाधकः अपि हत्यारि
ति पूर्व चाभिहितविनिन तत्रोऽन्तचकणान्तुत्वस्या तावेत्तुपतिषेधः स्यात् येत्तुरिति प्रकृतिश्चांगकृतिवा प्रकृतिनिमित्ताप्रकृतिनिषारत्वात् दृशादिरि
तेनेनन्तुरागतुर्पपन्नुत्तिस्यादेशमावकाश अभ्यासेचेति तत्र्याः प्राप्तयोः स्थानेनात्तमपीभावापा स्थापार त्वर्तीनमिति प्रकृतित्वाग्नकृतिवारं
कृतिनशापकृतिनदारति अनेशामिति उरः पिपाः प्रभावः पुषादित्वादस्तरेशः कुरुसीतिरूर्वणामिति वधाद्यापायामेत्वाभावः ॥ एवं तनुपमके

कै॰ ९६॥ स्यपिभाषणमांगप्राप्नोतीति यदिनिषिध्यते प्रयोगरणिताइविध्यति पनेणशिषिविधेतिचूनप्रभवः नपाप्तपोऽत्यन्नाशिषिविधेपसंख्यानमितीत्वभावतश्चेमा
५५ नविधि विभनोरपयेताह्वीत्यादिषु वानयाकारप्र पाणीनुक पुष्पितिति पंचांत्रितिमात्रेज्ञेरमेपनदूरमृ नोंकृपते श्रायेत्तरति नेतः रथ
नापद्धेरमविदरूयत्तदृर्ष्णणू दंभ्रमनमरातणिमिति नजतोननमग्नेनिलोपप्राप्तमिहूत्वादिरसर्थः श्रेतोन्नेदति श्र्सिद्धत्वप्रानिषत्नेतोप
नापत्नकामः कृतःनिसेत्र्यसिद्धत्वे श्र्यामतिप्रारावाहोःसिद्धत्वादोपोनभविष्यतीतिकित्वविहस्यर्थे नतकारेण नेनाःसिद्धलग्गाभावारभपनोसिद्ध
नीत्यर्थः॥ ॥षत्रिचमिति॥ ॥पान्यूहणमिति क्तितिमेरिपनस्यसिद्धत्वात्तेषुश्रप्राप्तवेनाःक्तिरर्थभविष्यतिचलेवचनेःक्तिरिति प्रश्नः क्ति
तिचमिरीति यथापत्तिवंधचिपेति इस्वननियमार्थ नंसंपर्यक्तिःनीति निष्पुवरिषेपचतुर्भ्यारेनसमाप्त क्तितसंजनस्पकालाकथारणिकिप्तस्पथाने
ष्ठापासेटीसत्र नेनपत्ति चेस्याराविक्तितोपरस्याभ्यामलोपोपचनः श्रमर्थेकाचरर्तीदृगतिषेधः पासन्नत परोऽणेरणश्यरणामन्तराशत्रिवेशोपणेत्ते
कालिदोयणानरावश्रपमाणारेकाचरदृपतिषेधेनभाव्यमितिकार्थ श्रनिमत्तंनिषर्थेभवतितनुनियमार्थतत्रपते स्याभ्यामलोपयोःक्रतेपराका
न्नादिहूपतिषेध पसंगेपचारिष्परद्धु नमवितितपूपते क्तितिचमिरीति तुकालावधारणमतिपत्तेसिद्धतनपलाभ्यामलोपाविसानुरूपक्यमिदं अव
नीतिनाार्थोवचनेन तुलतिरिथति श्रवारदेशोकृतेएकदृन्मप्रमाणतोकृ दृसेतपसंगःसमुदायपुरणोवनतणपतिपरोकृपरिभाषोपतिष्ठ राम॰
नेनवर्णमात्रप्रहणि नचापमकारोऽणुणणरारामितिरेवक्रमितेनवापमपदेतिमपतिषेधोनाालीतिप्रश्नः गुणामपोःकारति चेमधिकारणपनमेवचपप्राप्तो ५५

यनेनुलतिचेत्यारावकाषपावारेपाविधानाद्गुणप्याकारदतिप्रतिषेधःचवर्नेते पेथिवेस्थारेनुगुणएवाकारेणनतुगुणास्येतिप्रतिषेधाभावः
एवमपीति गुणएवाकारेणनगुणस्येतिप्रतिषेधाभावःगुणस्येति श्रवपचदस्यार्थः ३ःस्थानेःगुणमनुभ्यमानपरस्वरूपोऽभवमवतिसर्वम
त्वश्चरेफुरस्यमगुणः॥ ॥रात्री॥ ॥चारिगुणस्यानिर्दिष्टति श्रवोसंमीतिचचनादेत्तमस्यामप्राप्तोतीत्यपधापारतिचनाव्यामित्यर्थः श्रयवाः
नयुथे नताश्वमारोनामैवैवमकारस्यभवति कृकारेणेति यपूचिपेःनेरत्यनर्थक्रमारिभितिनिर्देशपणविशेष्यभावाश्रयः॥ ॥श्वर्थे॥ ॥छोकोरमपिति॥
छेरमीचमिपाविनितृचेनचलिमद्युवेतिचस्यपहूपनहृपहृपमाप्तिहृत्यागोर्थःमचहृपन नवैतत्स्पातसर्वेचकलहृपयमंगोनश्राहू दृश्यानुविधिरि
ति भाणावाहाच्यिविनिपतविषयाःकिंपुनश्छोरसा नतु कुरस्याम्यविवियणोऽश्रीतितपंचतस्माननुपि श्वेचोनादित्याविभवतिवनिष्यवेणारत्वा
रिभवति मपूवाहारोपूत्यपदूपेपयाविवंपनपहृपमिदं एवंचार्थचकुरस्यमपचञ्छुरस्यवेभाषाणानालितिपोणरत्यकंभवति॥ ॥
रेत्तपाध्यायुनेपरपूचकेपरकृतेमहाभाष्यपदीपेषष्ठस्याध्यायस्यचतुर्थेपादेतृतीयमाह्निकं॥ ॥पारःपान श्रोरेशोहीति पारेतेसा
गाम्यपरादेशाविधीपमानोऽनेकान्त्यानवीदेशःप्राप्तोति नवेति पर्यपेपाच्छेनंतरतःसमुदायःप्रत्यपात्मेतचापिपोनिर्दिश्यतेपतःपष्ठी
श्रुपेतेतस्यपष्ठीस्थानेयोगेतिवचनारादेशानतुपष्ठीपमानस्यपपशूचार्थमाणामानुकारणामादेशेनसवेवोभावात्याम्यमुकापोनुकरणा
पोमेरस्याविचनितिनारदपवुकं नचपधाःवोस्यमीतिचचनाहृदःपरस्पैकृतकाम्यपकारोपवपिवपाच्छेश्चमाघिनाटेनमपरा पावपचसपा

कै॰ द्वि॰ ॥ कहस्य पदारेकः । नरो यो भवतीति । ननैवं वक्तव्यं यो निर्दिश्यते तेनस्याणमे कैनचान राशमानो लीति स्वरूपस्य पल्वा श्चपेणाम्य वथा नेकर्तृभूह इदमिहेति ॥
४९ श्चारारीत्यापवृक्ताः विद्यापाः कुमापोः सर्वस्यादिति श्चयोपोनकाताः कृतेवारादिष्यवृथामेपिवचनात प्रवर्तनात्मपरितनामात्मेशरीरिकृ श्चरेशाश्चा
श्यनरस्पृच्यनेतेनोपचारत्वारामातेयोपात्वः श्चाश्चोनुलिश्चागमानापारेश्यमवात्रुसमारुणपश्च्यः भिन्नमिति श्रुत्वारेशोमोधानार्थकृकास्यस्यपिपन्न
हेः वथमनुपारानामध्येवान्वाद्यामारीत्यामपूर्वगरतिनाच्यते श्रंगगरहने श्रुत्वारेशोमोधानर्थिकाणमागरपोनत्रणः किमात्वामिति पात्वारेता
गत्वाहृष्मानुरिक्तेनामारपः स्त्रीतस्येति श्रुत्यपश्चहणपरिभाषा मावातश्चयपसमुरापूपत्वपः पृश्चाः कहरणागतिकारकश्वेश्यापिग्रह
णमिदेपगानुपरिभाषा । नम्मरदेहतेवृत्नाश्चोपतिष्ठते सामान्यहस्पापि स्वपः पकृणामपेक्तस्यविशेषाचेशापहेतुत्वंस्मात् स्थानिस्यरति यो
भनः स्पतसुत्रप्राग्धपथानातवाहृपोरश्व्यः उपमानेनतुस्पापत्वामावः स्वत्रपरणाधिकारसनितवत्नादेतसमनमुरापसामिति शहनकाश्या
पितरोःमःसाविविवितस्वपूर्वगः स्नेत्वनोत्सस्पेतिवचनारस्यस्वभवतीतितवविशेषामाक्तः पामकारति स्नेकानसात्मवीरेशःकः शाश्वे
ति नन्दनमत्वविधौस्वरारीनामितिस्थानपश्ची कानहितेरोरियपेतिकथंमत्वमतिशहनकास्यपरिहियते एवंतर्हिस्वरादीनांगणमत्रिवि
शानांपोनिर्दिश्यतेतत्कारत्कारतेनपोः मत्वविधानारतिश्चगणापावः ॥ ॥वाहृ॥ ॥कसादीति यद्यापिढोः स्वनिश्वात्मस्थिति पतिपारिते राम॰
नयोपिषश्याशुतेषहीत्वामश्चः ॥नश्चमाणमिन्यनेनेति वाक्यश्चमाविधार्यस्यवातश्चमाणमंतापविहायमानापापणःस्थानिकश्चानित्यश्च ४९

९२

पणश्चारिकृतःकस्मात्रभवति संप्रसारणपूर्वत्वात्पूर्वणरतिस्थानपश्चस्थपणारिहाविस्थानपृष्टेनपकरोपयोकंमपूर्वपारेशः स्थानेयोगत्वं
प्रयोजनंपतीति विधस्याशनुरूपर्थ ययेवमिति पश्चाहश्चम्रत्यंतस्थितेनकारपसंप्रसारणपरेकारेणवकृतेपणाश्वोकारोपिनपरस्यपायपूःतथा
हहिरेवोनिरहोकृतापाश्चोहरस्पारिसिध्यति स्थनकारतेयापपरेकेरेसिणिरनेरशेनरतिशास्त्रहरस्पादिसिध्यर्थमपश्चि वानेनोपपद्यतेमस्य प
पिवात्वपाणेनपृथेवनेमानन्पाहतेःकिंपिशात्स्ह्हरस्पारिसिद्धिस्यतित्रपत्नोप्यपपरेवृरेः शिवःकेरमिनारिपनोवृहेवोधिकंपूरकृपेश्वमसतेस्य
द्विधानमार्थकस्मात् एवंतर्हीति संप्रसारणपनारिश्चस्पतिमित्तपसेतास्पताहहिगतंनेणण्याश्रोपेगुणोनतेव्यः सिद्धमित्युणानस्मान्तर
गोचरुपेनमिश्चेरिति हिवानपमिहपरिभाषाजापयति नचेनेनतत्रापकमाश्वताकतः सिद्धत्वात् प्रयोगवनोदितोकःनेतरति पत्रपणपरेत
रंगविहितंगयाःश्वानितत्रजोकिंकस्मापाश्चपणवतेतोगःरंहनुवहिणानिमित्रपनगमिति जोकिकस्मापानवनाः ॥ ॥श्चपच॥ ॥
श्वारीनामिति मघवावक्तव्यमितितारेशःकृतेएकारेशानिकृतेस्मानस्मत्वान्मघवतेसारोश्चप्रसारणपूर्वगः स्वर्णाणस्थिति मघवच्छरोमनु
वेनरस्पर्थः नवाविपक्त्वाविति पवविभक्तिमाश्चिसुंश्च प्रसारणंनविधीपतेतश्चापिविभक्तौविश्चोपतरतिशिराविशिष्टपरिभाषानुपपत्ता
ते श्वनरःस्पुपपोःशोपटति सपुरापा प्रसारणात नवचारेशोहतेःचतनमलिपकारेशविकृतस्मान्स्मत्वेनापश्चतेनान्तानितिसामान्यातिदेशोवि
शेषानतिदेशात पूर्वनिषाशोप्यत्रेतोनभवतीतितस्माः पितिप्रसारणाभावः ॥ ॥पूर्व॥ ॥चंपेति किंपिरेविपश्चंपमपनिषमार्थमिति

९३

कै॰ दे॥ यत्र यद्यपि वेत्यनेन पक्षे अकारस्य लोपादिः [illegible] नानुवृत्तिः [illegible] तत्र प्राकारागमे [illegible] नापेक्षते [illegible]
नर्थेनिपातनादेवसिद्धिः [illegible] नन्वत्र [illegible] सत्यसति [illegible]
चाभावे कर्मणो [illegible] लोपाभावः [illegible] लोपाभावः [illegible] लोपाभावः [illegible]
याणीति तत्र [illegible] ॥ [illegible]॥ ॥ [illegible] निर्देशात् [illegible] विभागेन एवं
[illegible] विभागः [illegible] भवति [illegible] निपातनाल्लोपाभा
वोपपत्तेः [illegible] निपातनेन [illegible] सिद्धमिति [illegible] भवति [illegible]
[illegible] लोपाभावो [illegible] विकल्पः [illegible] पुंल्लिंगार्थं [illegible] मते स्त्री
[illegible] वचनग्रहणात् [illegible] इति [illegible]
[illegible] रेफलोपः [illegible] लोपः [illegible] ग्रहणेन [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] वचनसामर्थ्यात् [illegible] निर्देशात् [illegible] लोपः [illegible]
[illegible] लोपो भवति [illegible] निर्दिश्यमानस्य [illegible] नानेन [illegible] निर्दिश्यमान

मे परिभाषात्वात् [illegible] ग्रहणसामर्थ्यात् [illegible] निर्लोपो
[illegible] ॥ [illegible]॥ [illegible] वचनात् [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]॥ ॥ [illegible]
[illegible] निपातनात् [illegible]
[illegible] लोपः [illegible]
[illegible] निपातनादिति [illegible] निपातनात् [illegible] भाष्यकारवचनात् [illegible] ॥ ॥ [illegible]॥

कौ०र्द्द॥ सवर्णदीर्घत्वेनैव लोपे वा नास्ति विशेषः परत्वात् परनिमित्तत्वात् इति इ स्वर्णा इत्येति हेरा सीति राति प्रत्यये ह्रस्वत्वं नेति विक्रुतेनस्य संबद्धो हस्वेकृते
५९ सवर्णदीर्घत्वस्य प्राप्त्यभावेन सिद्धं नेत्यत्र सवर्णदीर्घेणैव कृते लोपे भविष्यति एवं नान्यत्र कार्यं इति सिद्धं सवर्णदीर्घस्य प्राप्ति
भावः ननु वानुरागत्वात् सवर्णदीर्घत्वे कृते हल्ड्याब्भ्यो लोपे भविष्यति एवं तर्हि वा [illegible] वलोपे सति हल्त्वं नास्ति राति अत्र इत्येति तेन रूपं सिद्धम् इति भावः
समस्यप्रयोगे कृते तु पूर्वं प्राप्तं वर्णव्यवधानं सवर्णदीर्घस्य नैव निमित्तं [illegible] कर्तव्ये परत्वात् नास्ति स्थानिवत्त्वे प्रयोगे दोष इति कर्तव्ये वा रस्त
का प्रत्यये वा नैव विधिः प्रतिस्थानिवत्त्वनिषेधः रातिर्दे इति सिद्धं [illegible] इति निरर्थकं कृते परस्य लोपे कृते तदेव सूत्रवाक्ये प्रसंगः प्रलोपस्य स्थानिवद्भा
वात् इति निमित्तं लोपस्य प्राप्त्यसंभवात् नेत्याह पूर्वत्रासिद्धमिति वर्णान्तरं प्राप्तं लोपाभावे तनिमित्तमिति भावः प्रत्ययलक्षणेन न भवति
इत्येतदुक्तं निमित्तविघातात् अन्यस्य विधिर्न सिद्धं भवति पारिभाषिकत्वात् प्रत्ययलक्षणं नास्ति निषिद्धे परिभाषाप्रापणे अनित्यत्वात् सति
हि सिद्धे तस्मात् इति नेत्यर्थः तत्र असिद्धत्वात् लोपस्य कार्ये तत्र प्रवृत्तस्य तद्वाचाधिकृतत्वात् प्रतिषेधः स्यात् पूर्वमस्य प्रतिषेधे चापरे दोषानुपपत्तिः अत्र
तरंतमप्रमाणसिद्धाहार्यत्वात् संप्रसारणं नास्ति हल्ङ्यादिलोपे कृते हल्ङ्यादेश्च तत्र संज्ञाकरणान्न विकल्पप्राप्तिरिति भावः सिद्धान्तिनः पदनिमित्तलोप
स्य पदान्तत्वेनैव प्रतिषेधो दृश्यते वा न लोपस्य प्राप्तौ असंगः हल्ङ्यादिति विभाषा इति ज्योतिस्त्वतः सौत्रग्रहणं तस्य पाणिनेः तदिस्यतो नेति चा प्रा
प्तं तेन तन्न वाक्यं तरणं कार्ये निषिध्यते कार्म रूपति तत्सूत्रं स्थाने निर्दिष्टं सप्तम्यन्त्वात् प्रत्ययपरति सोऽप्राप्त्युपरति सूत्रादिस्य स्थानिकरूपं तत् ५९

प्रतिषेधाभावः कांसेद्र इति यत्तिनाभिरिति भवतोर्लोपः प्राप्नोति मौर्वीति मर्त्ये तिकरिर्दिनित्य[illegible] तत्रयस्येति चेत्यकार लोपः ३

देशाद्गति अत्रेत्यनमपरे वा विश्वसंदेश्यः वृक्षोऽपरे पार्श्वनिषद्धीसमासः पृथक्पद् वृक्षौ समेतश्चत्वे कौनेवं गुणवद्वी इति प्रतिषेधानुपपत्तिरित्यर्थः ॥
मर्थ श्रीहिं नैवेकेरीत्याग नेरन्तीनेप ईकार प्रमेव यत्र पदान्त्ये प्राप्तम् वर्तिके तत्पूर्वांतनिवृत्ति प्रकारान्तराभावान् पृथगेत्विवक्ता पुनरेवनाथानन्यादि
धानुरस्यवदी द्विरुक्तेनप्रवृत्त्याणपोकारे भवति तत्रवलोपः स्यात् इति अत्रान्यपत्वाद्धि इति एतद्रता रिमास्यां निपातः सलोपनिवृत्तिमिति उपधाविधि
प्रतिनिषिद्धे प्रतिषेधः प्रत्ययविधौ वन्नस्थानिवद्भावे निषेधे च पदापरस्य प्राप्तौ प्रत्यक्षं हैर्वाचिकेतेषां तत्रस्य लोपे लोपः सिद्ध्यति चतुरसेति अत्रकारा
पलोप इति पदात् उदात्तत्वात् तस्य नानार्थो नातो भवतीत्यर्थमात्रे तोऽन्यस्मिन्निति पकार एव भवति पदग्रहणेन नत्त्वाद्यापन्नेतरतोऽमा
तन्तावाच्यान्तरगार्धस्थायपशद्वाणम्य पान्तमिति गतत्वान्नेति सिद्धमित्यर्थः साधुत्वपातमिति अत्रेत्यत्र सिद्धे दीर्घनिपातने परिभाषाभिति अत्रकारवर्णो
पस्य सिद्धत्वात् तत्प्रकाशे भवति अत्रैवेति ईश्वकारलोपस्य समानाश्रयत्वासिद्धत्वात् तत्राभावः तत्र सम्प्रसारणं कर्तव्यं यद्यपीति तत्र पदान्त्य
णाकिपेत्रापरेदीप्यत्तवानवरे विज्ञानतरस्य सर्वेः ईकारान्तदेवपदे गमनाभावात् निवृत्तेः तस्य पकारान्तलोपः मत्वेत्यकारः सर्वोपदेशपूर्वो भवति
तत्रार्थः सर्वत्रेति सर्वप्रत्यक्षात् पाठत एवेत्यादावस्य नामतत्वादित्यन्ये पृथग्वाचः सर्वमत्वस्य पाठीति मत्स्यप्रभृतीनामप्रपाठस्य पाठे चैत्यर्थः
डः पृथक्त्वेनापत्याद्यापदेः नारदः हृतः सर्वमिति सोऽपत्यापमितिहावृत्तः अत्रापत्यमापत्यमिति तत्प्रयोग तदन्तात् इत्येव नत्वात्तण्णीति
नतत्त्वं सर्वत्र स्यात् पर्दः तिष्ठपुण्यपापोरेस्त्रपापारान्तानामभ्यासरूपणपदाप्राभावः अत्रैव नदति अपारामेवाद्दीपतहोपीतितोऽसिः नाटस्थेति

कें॰ न्ध्॥ ५८ चकाराल्कारेषु परतारेललरांतम: कारितलोपेनेतितम: तसीत्येषदति कारितलोपश्चदहल्लमित्येवविषयमनुप्राप्यपरितन्यमिल्यर्थ:। ददानपरतो
स्वानमचायमल्लरतन्यन्तल्लवेरातन्य: वनु:पथ्याद्योत्र्युच्य: कोल्पपरतो पुच्छेनोलपरत्वोद्यापधोमिलोयन्तेच्चोलिके मीदतोलिमत्वदि
पेनिकिप्र एवंपरारितिखन्न व्यधाविति च्यनुपरतर्व:पपन्यस्यपपराणे:नीतिकन्तकारितलोपोनिकारोहस्यते च्यचर्वदेरे चेतिकमवर
तिपचेहरसीतिर्यातिकलो:तिपरोतेभवति कारितलोपस्याभिहवरत्वाभारेसमिहल्लापस्यनिलोपोनभवति किन्च वृश्वहराभिति कनकुणा
णपस्यानेर्द्राश्च्छरावस्रहीव्यनतरीतिभावः विन्चकेश्यदति विन्चशारहस्याराचर्चकस्यपपर्भोनिछ्यस्तोकृणाणपनिर्देशएवुनलिचोपेते
तिकपस्यपानारपिपरत्वम्पेरात्कृवृसगः भस्मितिवक्तेतरति तेचाषाहिभक्तिविपरिणामसतिमसतकेभ्य:पाएत्वलुगभवति वैन्चकादौतिः
च्यनुरतोतारेश्वसल नेहितरति नातहितरत्वनलहितरतिवक्तेनेनवित्वकारिभ्योभसतकेभ्य:पापमलहितमसतहितेपरतोलुगभवतीति
स्त्रार्थ:संपद्यते एवमपीति विन्चविधितेस्पायितुल्कारिभ्यश्चु:न्नारीतोकुकोतिश्च:कृणाणपश्चतनतत्रभवरस्लाणलभिलन्यानतश्चुणा
त्कृतेनोहृहाश्च:श्रमतिश्चयहरोतिश्चुपातो:णालुवस्त्रसा:नतश्चुनलुपतांतुम्मितिमत्यपलतणमतिपवाहृधः भावेलपेतभिलेन नमति
न्वकारिति विहितदतिशायः विन्चकारिभ्योपोविहितदति विन्चकारिभ्यरस्यागतुन्धकारणकतकृणाणमनिर्देश:नेनापपर्थ:भाविकृणाण राम॰
पिभ्योविन्चारिभ्योपोविहित:प्रत्ययपालमात्रहितेलुगभवति नचच्छारस्याभाविकृणाणपिभ्योविन्चारिभ्य:प्रत्ययोविधीयतेतनाथश्चुयहणा ५८

न एवंतर्हिश्चयहणंश्चपात्रमलुग्पपपाद्यात्कृणाणमोमानिहतरिस्येवमर्थेक्रियते पुरिवैयापृभिभाषानस्मात्तरा कुकोनेव
निर्देश: भाषातोनिक्तिनरभावाश्चनश्चयहणेन कोविनघापरिभाषानाश्रीयतेपथ्याश्चपेतनपरस्पारोपस्येतिलोपेनतिहन्तेपोका
लेनत्वत्रिपृक्तेनकारोनतिवर्त्ततेतेयावत्त्रिपा:पुवारेलतोक्तमेनभूपरस्तपुंवदोवेनत्वप्रिस्यपमात्रस्यनिहतेः क्रियते
येषत्वनिहन्तत्वाच्चकारण्सुरवणपसत्वेनेतितयावश्चोत्रिपस्यधन्तोपश्चोनिपविनिहितेनोपश्चोत्रभावेनतिवर्त्ततेरलिनवो
नित्यापरिभाषेनिप्रनिनिवेशेपा॥ ॥तुपे॥ ॥तु:सर्वस्येति सर्वस्पतरातरस्पलोपोनत्वलोपस्यसर्पथः च्युत्यपस्लोपवतनरते
देरिस्यवान्लोपस्याभिहत्वात् किलमियदति किनतनशहात्श्चेरमौतोहृन्यत्पप: तत्सहक्रियातेतृश्चमतागमेतिमन्यपदेत्वाणपनिषेधादु
णुनम्पानस्वेतुगुणोनमवर्त्ततेः ताणानेपिविधीन्वहिणोलुन्यावनरतिवचनात् कोपरति हृत्पुनारिहत्पुलपथ:॥ ॥दे: णाविति शब्दे
पुरिकृमदराप्रलस्थकायोणामतिरेशोभारतिस्त्येवमर्थेतेन वहुगावहपावपनीतिणावोपिपानभवति तरभावस्थभावेनापिहमविन्तणमति
पाणाविद्दत्वारितिवृद्धपतीतिप्रविनिन्न्यमिति के वितणनपनीति नविन्त्वारित्वारिदेश्वहृदोवोविहितदतिणावपिभवति हिलोपेनत्वमाविपाण
गिदत्वादेकारनिदृत्तौभिहापोगुवहुवनेमाविप्रापविहृपरिभाषापाश्चानित्यत्वज्ञापनार्थनतरस्यनेपरस्यारितिलिह्यवति किन्मतोपिति व्रवित
णामावहृत्तनपति च्याहन्तेरनिहोहितवमभवति पत्त्वत्रनिहितमपोतवहदिभेवत्येवमापनानिष्यापपनीति पुवानमावदे:त्यमावदेकानप

कौ॰ र्ड्
५०

तिः॥ ॥इत्यष्टमः॥ ॥किमप्युभिति किमित्यव्ययान्तःमस्तुरपि स्थानमेषांपुंस्काणामत्रिभिकासतत्राणाणार्थेरनिपकः॥ ॥किंवानरइति उभयथाद्दोषा
भावइत्यर्थः तन्त्वेतिपादस्यांते पदीतिः॥ ॥स्यादौ स्याद्यस्यविषमस्यादेः पादस्यैकार्याः क्रियमेतत्रोच्यते किमर्थमिति अकृतपकारइतिकि
नीतिनत्वानात्रुयोनेइतिभावः गुरुपेसाधुरोहरमत्वादीशोभावः अग्रहत्वइति अणाहत्वेतितद्वात्रुपत्कार्पतुक्रिस्यातिपत्नास्यामपिकापम
श्रेष्ठत्वाविधानेभवति तानतांतैस्यवापीपदप्रभाव्यातोपिदानत्वास्मिनृप्रियुतताप केनाइस्तारेशनिवधानेरौपश्च्रवणायंतनिमश्रुतपकेमति
नयायानिसारिधिकार्थप्राइत्वंनेयमस्यारित्तोपेकनेपविभागावचणाद्यीसीनसमात् विधिरिति पाप्राश्रिद्वत्रेणपुरापितारेणोहलन्तःक्रियुने
तरागुणश्चसमाः परात्वरतःतिराणुणायास्योभावः ॥इत्यनेनो॥ ॥कथमिदमिति हृत्नाणसतिसमभृतत्वइत्यतनित्वस्तुततत्रिविधेयणाविरो
धनाविकामयाणत्वश्च प्रकृत्पतीति भावारीसाराणवपदवाचिनस्यादिशाहसरशीनारवपरापेत्तत्वाद्यात्वसमासमावपत्रातेणमेकवा
भावादिति भावः अथमाणःस्यइति अयसेतुनेहारमकस्थापायणम्यानुयधुपारशापानिपत्रेमराम्भरविवत्नाद्दत्वाणानंतरत्वात्वमितितत्राक्य
वाचपातिभावोनामत्रेराधः इत्रिभोनतमिति परस्थापनतेरविभोतत्वंकार्यविद्धः सतत्वेत्वात्समभोणसिपतः अमर्थापाणिति अवश्यस
हात्सुमत्स्याणणकलुनारीपत्रस्ययकः अस्त्रवीपानिति नकेतरवीपमाने:स्त्रवामाणवकालिसतिपस्मिनरेशीसोत्त्व वातलतरंपमस्तुंचिन
नोभिमितुलुक्॥ तत्रोगिहत्वादिसभवति ककालुहलादिरिजिरोरेशप्रमाः॥ ॥हृदीपानिति हृतस्वश्च्लोरादीपकस्तुत्समतुपोलुक् पदीइ राम॰ ५०

भीति॥ वत्समाणावाधीपाणानीरतिभ्रुमर्गनिपणादिनि भावः॥ ॥ नवेसमासादिति नवजामिमापेणोरमुञ्चमेर्हे शाल्लमापारीस्थामत्रिनोनी
सापनेनयाहि स्वश्मुशहलालुन्यावद्गवीहिर्वीगुणानवनोनमवनीतितत्रेपमुत्रमवमेवं अथमक्वतारीपमुत्रउत्ताविलत्रवहुव्रीहिण
कत्वान्मतुपो भावात् नापितत्वरूपात्मतुवृत्यानिः तापवाहुद्गव्रीहिम्वापत्वात् भवेपदिति सत्यन्यपदार्थप्रधानत्वाद्गुणवचनेन
भवति प्रसातिति पथाश्वोस्मिणारतिवाशुणमवरागः तत्रिपारेकमनेतयाः इत्युरोतिश्युलमरशागुणान्मप्रकोविधीपते उ
वसमासरति गुणमुक्तवानगुणावचनःपः शाहमाणमभिधापणाणपसनेनेदथ्येवर्तेतेतस्मादतोरिम्पापात्यं नचसमासःकेवलगुण
करादिवत्पुरुषेतन्निरंरत्यवाचित्वात् अथवाः इत्यशहः इत्युमरशागुणवाचित्रेपिविशेषगुणवचनोनभवतिइत्यशास्वत अ
इत्यवएवनसतीति मतुपः प्रकृतपरनिषेधः समानेर्थेवहुव्रीहिणाभावनतमत्वपिपार्थितत्वरूपेणाभिव्यार्थत्वेतुभावपमित्येवोरत्वम्व
हराणपकमसर्पवानवत्नीकरोति अवहितानिविशेषाणतहत्वादेतिपारपिविनानानरेणातमुत्थपतर्पीपार्थहृव्रीहिमात्राणाम्र
तिपादपितुशवमेतं अमेतावाः अविधमानमिदथविलसमतीतिविशेषादस्यपाधिकत्वाभावात्मतुप्भवतीति एतदपोनेतमते इ
गुणगुणरहिताः स्वरूपेणाविधमानाः इत्यवश्चवाक्यवअन्तरतिकथमसोपाधिकत्वनमात् ननुरूपश्चश्चावीपानिसत्यत्रु
द्रव्रीद्यौनतहत्वाविवत्ताया मवनारोपमुनभवतितत्याइशुशारपिमतुपानरतांव्यपकनाभावएवंनदर्थेनभिधानाइहक्रोदः

कौ॰ ६ कृतश्चित्र नु प्राप्नुवन्ति तद्यमिति मन्यते नरेवमप्यत्रीयपाप्नोति नहितं तेनसमासरनिष्ठितं स्वीयानिति तेनप्राप्नोति हाप्यनेवोपमनुपन्य
५१ प्नोति स्कधाटिति मातपतीति उणादयोः न्मस्यत्वानित्याति परिकानीनिपन्नावाप्यपाणां तुर्ये नेपाम्नुरनीप्तनवात्रा स्पलोपाम
रू वः पविदृप्नोति हिलोपोप्यनुवर्तनेनतस्थ्यासमहृदयनस्य हिलोपोनसमनुपभावरनिमातपतीस्यारेणादेवाभावः [illegible]
ति [illegible] स्युत्रानेनस्वाकभेत्तानिमावप्रमाणः एवंतहृवोपानिसत्रापि एवंतहीति पाणिनानेचमानिहलादेलेवोप्येनिनकतेभ्य॥ ॥
प्रकृ॥ ॥किमिदेमपाभ्विति किमत्यासत्याश्रपेणेदेमपमोः पेस्पनेः पद्मासप्राश्रपेणनहितरनिप्रश्नः ष्मीति सुपाशदिनिकृतेनप्रक
तिभावाप्स्येतिलोपोनप्राप्नोति वीवमिति गुणोविकाराववम्य पोः प्राप्नोतिकृतेनालहितरनिदिलोपोनप्राप्नोति स्ववुनेति रमोधुनाम
न्मुपेप्रातरशोरेणनस्पप्पमलितिलोपोनप्राप्नोति वोवमिति हिलोपप्राधिनापालाद्दह्रिःपामाद्यादिनाविति प्रतिषिध्यतेऽनागमस्यकि
पते नवेकालाभावादिलोपभावः स्ववुनेति रमोःशमानीधुनामन्त्यपद्मनिपासते स्यमितिदिविकोधोदेश्येनिपमन्त्यपःश्रोधु
णाटनिगुणात्रनप्राप्नोति यस्पस्यादाविति पम्पस्यादीनिकाणांपपेरप्रकृतिभावोविधीयतेश्रोधुणम्नुनेभ्यः एवंदरनिमकृतिभावाभ
वः श्रिपेहितरति पाकोनाव्छरनिङः नत्रपस्तिलोपोनप्राप्नोतीतिपुष्टः ग्रसेणः पारीनामिति श्रमिद्वत्वादेवकालाभावात्मकृतिभा राम॰
वोप्यत्रनातिनापिदिलोपःस्वास्याश्रपदिलोपःप्राप्नोतीतिवेनविप्रतिषेधेनावरस्मिद्धत्वाभावप्राप्तापितत्वाप्यादित्युक्तेनेपुतेपामसि ५१

हलेनाविद्यमानत्वात्सत्याश्रपोनाविद्यमानवदिलोपः प्राप्नोति श्रेष्ठानिति श्रसिद्धवदधिकारादहदिः स्थादिविधानादसिद्धत्वाभावः एकावस्था
णात्माप्प्वादिति स्वकारुचाणार्थेनमान्नुतालोपिनुस्वकार्थः विस्मनेतानुगार्थमिति नुकार्थोपमनस्कार्थेनुकिकृतेहिलोपाभावो
धीमित्यर्थः कथपनम्पतीति विन्मनुवेनस्पदिलोपनुप्वाधनानस्मिन्नुकृतेपदिलोपःप्राप्नोतिनत्कथं वाधनेनहितस्मिन्प्रातिनुणास्पनम
त्यर्थः मधेवेति लुकोवाधकत्वाभुपगमेः निमित्तगरस्पर्थः श्रहीषाणिति श्वातिशपेनसत्स्यवानितीपमुनिपमनुनुकिचनन्नहितरनिदि
लोपः नाप्राप्नोतीति पपविविधपमेरेनदिलोपोभिन्नात्मत्वाप्यनपस्तिनविपपमेरदिलोपकालानुवेनेनाप्राप्निपापनलुकावाध्यतेनेन
स्वीपाणिस्यनस्मित्रेगोचापतिकोभाविनीदिलोपप्राप्तिः पदिहारोभावकाशान्नुकावाध्यते नत्वदिवेनतस्पनोनेनत्वान्नलहितरस्पम
पिदिलोपोलुकावाध्यते मनोत्नुलुकानमलहितरनिदिलोपोनवाध्यते ननुकिमुच्यतेनलहितरस्पस्मिन्नुनःप्राप्नेवाप्राप्तेवनिपातना
मनोनेनतत्वाभावात्प्राप्नस्कन्नलहितरनिदिलोपः नैपदोषः मनुष्यसमीनकारेनाटनकारेणात्चविधीपतेनत्रपयुपकृतेपनुलु
किनलहितरनिदिलोपोनप्राप्नोतितथापिकृतेमनुलुकिप्राप्नोतिएकदेशविकृतेचान्यपवदितिमरं वागीसत्स्यवदितिनरेवत्रयुत्र
रू नि नरेवमभेदाश्रपणेरसुकेपामेवेति स्पप्रयेति नस्पवेपतोलुगिरुपनस्पनलहितरस्पपवपोपाः नेत्पः देशित्पपतेनुस्पवदिलेः नवेकेति
राङ्गःपाठक्रमाराधिक्रमोवनीपानितिदेशेपपोाः सर्वविपपस्पमापनादनेनतोभवति पपवेदत्वेमेवापमर्थेऽकोपेनप्राप्नोति

कौर्म्ये
५२

सर्वंपुनरन्त्यमंतेरुर्वेषुतस्य गीपवादस्यापरत्रकरदानीपर्यर्थक्रमपन्ननिपत्याद्रूपेणोच्याते पेनाहिमवौ विषयोत्याप्तः स्यपवाधितुंमक्रोपलुविष
पवृत्तिगोषुपत्तैतेनगृहस्यवाचापुक्रामामामाप्नेहिपर्वश्नेनिपत्तिकदेनिपस्थाहितोवेषु च्यत्येनुरूपामभेराष्ठ्येणाव्याचक्तेनेदेतिरासपपश्रुत्र
तांहितरत्निपरि नेत्थं वपिष्ठइति पपक्षिरपहुरति ष्ठिनेविनेतुकिंकतेस्युसे तोपीनपाप्नोति पयात्ततणामिति नभवतिहितो
परस्यर्थः ननस्य जोक्षिनभावरेतनसप्तति· च्यायुधंयनमावरे च्यायुपपनीतिभवितव्यं शतन्यकमिति समद्वाद्यगोचोसोहिति
तुनस्यापस्यपचनाहितेनातीतिपतोपभावार्थमकृतिभाववित्रिधानंपस्येतितौपेनस्यमतिवाविशेषाभावात्रनदर्थः प्रकृतिभावः
चौचनिकेति पूर्वेणाभावरेतिपनीतादिनाइन्न नत्रनताहितरतिरिलोपः प्राप्तः प्रकृतिभावात्रभवति॥ ॥नम हेतनापनरहिते
हितनात्रोपस्यमितस्प् स्यत्रितिमकृतिभावात्सहेरिलोपाभावः॥ ॥ब्राह्म ब्राह्मणरोपस्येनपणेचेप्सनेत्राह्मोनारोत्राह्मो
मुहूर्त्तेब्राह्मस्यत्यालीपाकरति जातौत्वपस्येत्राह्मणरतीष्यते स्वपस्येतुजातौब्राह्मी ओषधिरितिरिलोपरष्यतेएतत्वपस्या
पिद्धांतेनसिध्यतीतिसत्राष्टइति किमिदमिति पुरितावदिति ब्राह्मणेः पत्यमित्यण् स्त्रत्रो पोनरस्यकारलोपः प्राप्तोनसपोग
हृपंताद्वितिमतिविद्धः स्यमत्नितुरतिरिलोपप्राप्तेः त्रितिमकृतिभावाभावः प्राप्तोनसपत्तौपस्ववर्मणरतिपतिविहः तनपहितोपेप्राप्ते एप्
निपपार्थमिदमताजावेवापस्येरितोपोभवतिब्राह्मोनाररति जातौत्वपस्येनभवतिब्राह्मणरति एवमपस्येमिध्यतिस्यब्राह्म ५२

नपस्येत्वत्रितिप्रकृतिभावाद्ब्राह्मणेनसिध्यति अथनिरूपणमिति अपसग्रहणोनिरस्तेविधिनिपमसंभवेविधिरेवस्यापातिस्वनप
स्येः त्रितिप्रकृतिभावपाप्तेः जातौहितोपार्थनिपातनेभवति तत्रब्राह्मोमुहूर्त्ते ब्राह्मः स्यालीपाकरतिसिध्यतिब्राह्मी ओषधिरिति
नसिध्यति अजातावितिपतिषेधात् ब्राह्मणी ओषधिरितिप्राप्नोति अपत्येजातौब्राह्मणरतिनसिध्यति नमनुडौः पत्ससूत्रमणर
तिप्रकृतिभावप्रतिषेधाद्विलोपप्रसंगात् ननिति चत्पत्माणोपि प्राप्तः इनाविनमतिलोपमनुष्याह अजस्यमदिति ब्राह्मीओषधि
रित्यत्रकृतार्थः पर्युदासोब्राह्मणरस्यत्रपरत्वेसत्यविहितप्रकृतिभावप्रतिषेधप्राप्तेरिलोपेनतिवर्त्तते नैवेत्यत्ररथ्यन्तरति अजा
तौविनिपर्युदासः नवानिषेधार्थेप्राद्यप्रकृतिमितिपर्युदाससामर्थ्याद्ब्राह्मणस्यत्रिलोपोभविष्यतीत्यर्थः इन्नालुजनदणाद
पालेसूत्रमाह अनिहंचप्राप्नोतीति ब्राह्मणीओषधिरिति प्राप्नोत्यसेनातौविनिपर्युदासमात्रएवनसिध्यतिब्राह्मणरितिहेतु
हीति योगविभागः त्रितिप्रकृतिभावः तत्रब्राह्मणस्यसामर्थ्यारपत्यरतिनसंबध्यतेअपत्येहिलोपप्रसिद्धत्वात् तेनानपत्येमवे
वेनाजावनातोबूत्राह्मरतिनिपात्यतेअपत्येविधाब्राह्मोनाजरस्याअपत्ताब्राह्मणस्यनैवटिलोपोभवति तन्नोः जातावितिनत्रा
पुस्तरस्यतुवेदंतेनापमर्थोपवर्ततिअपत्येजातौब्राह्मणाशनैरिलोपोनभवति अजातावितिप्रसज्यप्रतिषेधोभवतितावता सर्व
रिमिसर्वेषपसिद्धिः॥ ॥कार्मः किमर्थमिति कर्मशीलमस्यच्छत्रादिभ्योणप्रतिणोकृतेसिद्धः टिलोपस्तुप्रकृतिभावः ताच्छीलिकत्वे॥

एवंचक्रवादिभ्योऽणिनिस्तापवादकर्त्रेर्थंएणत्वनेमपोनन्याय्यत्वात्समर्थाच्छेद्दिनित्वश्चित्तिकसंत्येभ्यस्तिनिरस्यांपदस्यएणमितिणत्वनेदीर्घभा
वःस्यात्तत्वं॥ ॥धैवत्य॥ त्कलापादानितिश्रूणिमोभावःनिर्वापस्यापादिरेत्वाभ्यास लोपकेविति धातोःस्त्रियश्चपदग्रोनन्यस्यपेक्षापर्यवितानमिस
नपेस्यलापकमृत्तंनरपेतलोपानतत्वस्यानवग्रात नेत्रहितोपाभावार्थंनिपातनंस्यादिनिसतिमिपोनतेत्वाप्रकल्पस्पदत्पप्रत्रेनेषदोषःउभयो
रनिस्यपोःप्राप्तादिलोपप्रतिषेधार्थमतेलभविष्यति अनेकप्रत्ययोऽनन्त्वाहुनिपातनमाश्रं अतएवकृतत्वप्रतिषेधार्थमपिनिपातनं ऐक्ष्वाक
इति इक्ष्वाकोरपत्यमितिजनपदशब्दादित्यत्र उकारलोपोऽपिनिपात्यतेनित्यारादिपुरातत्र इक्ष्वाकुष्वान्तरस्यापिशब्दस्याद्योऽरेतोऽठति
तिठमितिमानेनेपत्त्वाहुभिक्षितानतपरत्वबन्धोष्ठादेदादेश्चबहुवचनविषयादितिबहुमिमानेकोऽपवादस्यण तन्त्रनोरातत्वमनत्व
भित्वस्वरूपोऽकस्मिन्निपातनमानेऽपस्याःसंग्रहादुम्पमपिनिपात्यं एकश्रुतिनिर्देशादिति स्वार्थेदन्त्यपत्यमयेननिपातनेनसर्वेऽसाजौ
क्तिकमपेश्वारवणहार्थमित्यर्थः मध्यानत्वस्तकामिति सामान्यस्थितत्वाविभवितिनोभावस्थितिविशेषाणामनभ्युपात मैत्रेयइति मि
त्रेयाऽपत्यमितिशुभ्रादिभ्यश्चेतिढत्र मित्रयुमपरतेनिश्चितेत्रौणीदिनिगुणापवादेत्येलोपेः कद्रुद्रादितिलोपेमात्रेकेकमपित्वस्थितिसि
पाटेरिस्यादेशमात्रेलोपोनिपात्यतेनतत्त्वोपपत्तेरितिहस्ताद्यन्यितिलोपाभावादतोगुणाऽऽदिपारूपमेकादेशः ऽतोपरति मित्रयुपुष्टकर्तिव
इत्युक्तार्थःपाठः मत्परति हरिमाल्यपारिस्ययितिपारितमैत्रेयमिति मैत्रेयकइति मित्रयुनांप्रत्यानिषेधाविरुद्धाचीनित्रेषुणिपितिपिहत्वमेवादी

त्ववणाद्विनितितत्र परितुमंघोकेत्यवनेमैत्रेपादिस्युच्यनेनरात्रौणिपदत्णनिम्पृपीमोऽदनिपातनंनकर्तव्यंस्यादिशब्दमिदत्तत्॥ ॥
॥ ❁ ॥इत्युपाध्यायजज्जटपुत्रकैयटकृतेमहाभाष्यप्रदीपेषष्ठस्याध्यायस्यचतुर्थपादे चतुर्थमाह्निकंपादश्चचतुर्थः॥ अध्यायश्चष
ष्ठःसमाप्तः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ❁ ❁